

MASTEROPPGAVE

Emnekode: HI330LS. Navn: Mariell Myhre.
Kandidatnummer: 9.

«Den store morder slår til»: fremstillingen
av svartedauden i historiebøker for
gymnaset/videregående skole.

Dato: 15.05.2020

Totalt antall sider: 92.

Forord

Fem studieår har kommet til veis ende! Det har vært en utrolig lærerik tid, og vært spennende å få jobbe så grundig med et tema i masteroppgaven. Man kan ikke legge skjul på at det samtidig har vært veldig krevende å skrive master. Ikke minst har det gått mange timer til oppgaven.

Vil takke veilederen min Miriam Tveit som har støttet meg gjennom denne oppgaven og hele studieforløpet. Jeg er heldig som har fått så god hjelp av deg. Samtidig vil jeg takke venner og familie for forståelse for all tidsbruk og prioritering jeg har brukt på masteroppgaven.

Mai, 2020

Mariell Myhre

Sammendrag

Masteroppgaven har sett på hvordan skolebokforfattere har fremstilt temaet svartedauden i norske skolebøker i historie for gymnas og videregående i perioden fra 1900- tallet til 2013. Fortellingen om svartedauden, tidligere kalt «mannedauden» eller den «storeannedauden» er en historie de aller fleste kjenner til. Temaet svartedauden fenger og populærvitenskapelig. Det kommer blant annet til uttrykk i Theodor Kittelsens kjente malerier, som «Pesta». Mange av bildene i skolebøkene er detaljrike og mørke, noe som kan gi assosiasjoner til svartedauden som en nedgangstid. Svartedauden har stått sentralt i norsk seinmiddelalderhistorie og er tradisjonelt blitt regnet som pest. Pesten blir ofte sett i sammenheng med Norges nedgang i seinmiddelalderen, noe som er et fremtredende trekk i skolebøkene. Oppgaven har sett på hvordan fremstillingen av svartedauden henger sammen med utviklingen som preger forskningsfeltet. Fokus på klima og medisinsk historie er en del av denne utviklingen.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Innledning og teoribakgrunn	s.1
1.1 Hvorfor skolebokanalyse.....	s.2-3
1.2 Avgrensning av oppgaven.....	s.3-5
1.3 Metode og oppbygging av oppgaven.....	s.5-6
Kapittel 2. Teori og analyse	s.7
2.1 Analyseapparat- fire fortellinger om middelalderen.....	s.7-8
2.2 Hayden Whites sjangerinndeling.....	s.9
2.3 Vurderingskriterier for analyse av lærebøker.....	s.10
Stoffutvalg, fremstilling, metode, sammenheng med forskningsfeltet.....	s.11-12
Former for verbal kommunikasjon i lærebøker.....	s.12-13
Bruk av bilder.....	s.13-14
2.4 Oppsummering kapittel 2.....	s.14
Kapittel 3. Svartedauden	s.15
3.1 Norsk pestforskning.....	s.16-17
Det nordiske ødegårdsprosjektet.....	s.18
Sentrale historikere.....	s.18-20
3.2 Noen sentrale forskningshistoriske perspektiver.....	s.20-21
Medisinske og epidemiologiske sider ved pesten.....	s.21
Datering av peståret.....	s.22-23
Sykdomsforløpet.....	s.23-24
3.3 Populærvitenskapelig fremstilling.....	s.24-25
3.4 Oppsummering av kapittel 3.....	s.25
Kapittel 4. Lærebøker i perioden 1909- 1940	s.26
4.1 Introduksjon til analysen.....	s.26
4.2 Hva kjennetegner perioden?.....	s.27-28
<i>Norgeshistorie for gymnasiet (1909)</i>	s.28-29
<i>Lærebok i Norges, Danmark og Sveriges historie (1918)</i>	s.30-31
<i>Norges og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet (1932)</i>	s.32-34
<i>Norges og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnaset</i>	s.34-36

4.2 Hovedtrekk i lærebøkene fra 1909-1940.....	s.36-37
Kapittel 5. Lærebøker i perioden 1940- 1970.....	s.38
Hva kjennetegner perioden?.....	s.38-40
<i>Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset (1948).....</i>	<i>s.40-43</i>
<i>Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset (1959).....</i>	<i>s.43-45</i>
<i>Norges historie med hoveddrag av de andre nordiske lands historie (1963).....</i>	<i>s.45-47</i>
<i>Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset (1970).....</i>	<i>s.47-50</i>
5.1 Hovedtrekk i lærebøkene fra 1940- 1970.....	s.50-52
Kapittel 6. Lærebøker i perioden 1970- 1990.....	s.53
Hva kjennetegner perioden?.....	s.53-54
<i>Nordmenn før oss: Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset (1974).....</i>	<i>s.54-57</i>
<i>Norges og verdenshistorie før 1850 (1984).....</i>	<i>s.57-61</i>
<i>Norge 1 (1985).....</i>	<i>s.61-64</i>
6.1 Hovedtrekk i lærebøkene fra perioden 1970- 1990.....	s.64-65
Kapittel 7. Lærebøker i perioden 1990- 2013.....	s.66
Hva kjennetegner perioden?.....	s.66-67
<i>Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager (1991).....</i>	<i>s.67-70</i>
<i>Veier til vår tid. Norges og verdenshistorie før 1850 (1997).....</i>	<i>s.70-72</i>
<i>Veier til vår tid. Norgeshistorie før 1850 (2000).....</i>	<i>s.72-75</i>
<i>Historie vg 2-3(2013).....</i>	<i>s.76-78</i>
7.1 Hovedtrekk i lærebøkene fra perioden 1990- 2013.....	s.79
Kapittel 8. Funn og konklusjon.....	s.80-81
Plass i læreboken og bruk av bilder.....	s.81
Fremstillingen av svartedauden som en nedgangstid.....	s.82
Betegnelsen «mannedauden».....	s.83-84
Klima og medisinsk historie.....	s.84-85
Avsluttende ord.....	s.85
Litteraturliste.....	s.86-92

Kapittel 1.

Innledning og teoribakgrunn

Denne oppgaven har som formål å se på hvordan ulike skolebøker tilpasset gymnaset/videregående i perioden 1900- tallet til 2013 har fremstilt svartedauden.

Fortellingen om svartedauden, tidligere kalt «den store mannedauden» er en historie de aller fleste kjenner til. Svartedauden har lenge stått sentralt i norsk seinmiddelalderhistorie og er tradisjonelt blitt regnet som en pest.¹ Pesten er kjent av folk flest som en epidemi av ufattelige profesjoner og blir ofte sett i sammenheng med Norges nedgang i senmiddelalderen. Fra andre halvdel av 1300- tallet ble befolkningen i Europa kraftig redusert. Det har vært diskusjon om årsakene til befolkningsnedgangen i seinmiddelalderen og om hvorvidt svartedauden kan settes som hovedårsak til folketapet.²

I denne oppgaven er fokuset på innholdet i lærebøker i historie. Jeg vil gjennomgå bøkene og klargjøre forskjeller og likheter. Generelt blir skoleboken gitt en viktig posisjon i historieundervisningen.³ Skoleboken kan sees på som et viktig fundament for læring og historie. Oppgaven vil derfor se nærmere på om skolebøkene har vært med påvirke det bildet elevene på videregående trinn, tidligere kalt gymnas, har av pesten.

Historiefaget er orientert mot fortiden. Sentralt innenfor historien er å vende tilbake til emner som er blitt studert tidligere og behandle de på ny.⁴ Oppgaven vil ta for seg om skrivningen av skolebøkene har blitt påvirket av de samtidige forholdene i samfunnet. I masteroppgaven vil skolebokskrivningen om svartedauden også sees i lys av forskningsfeltet knyttet til pesten.

Problemstillingen er følgende:

Hvordan fremstiller skolebokforfattere temaet svartedauden i norske skolebøker i historie for gymnas og videregående i perioden 1900-2013?

¹ Lunden 2008:607.

² Andresen et al. 2015:137.

³ Bøe, 1995:116.

⁴ Helle og Romsdal 1979:4.

1.1 Hvorfor skolebokanalyse?

I denne masteroppgaven er kildene skolebøker. Å analysere skolens historiebøker kan gi oss innsikt i hvilke verdier og fortidsbilder Norge har.⁵ Det virker som lærebøkene har vært og er fremdeles et sentralt hjelpemiddel i skolens undervisning. Pedagog Magne Anvik argumenter for at mange lærere ikke kan se for seg en skole uten læreboken.⁶ Dette er noe som kan illustrere at skolebøkene har vært, og er en viktig del av historieundervisningen.

Historiefagets historiografi åpner opp for spørsmål om hva som kjennetegner faget i dag. Et opplagt sted kan å lete etter svar er i lærebøkene i historie.⁷ Masteroppgaven ser dermed på et utvalg lærebøker i historie for å se om dette har preget synet elevene har på svartedauden. Interessant i denne sammenheng er å samtidig sette fokus på overordnede utviklingstrekk i lærebøkene. Dette vil masteroppgaven gjøre ved å sette seg inn i periodene i norsk historie og se hvordan de har hatt påvirkning på historieskrivingen. Det har anslagsvis vært et nært samspill mellom utviklingen av nasjonalstaten og historiefaget.⁸ Gjennom historien trekkes en linje mellom fortid og nåtid ved at mennesker som levde på dette steds, gjøres til forfedre. Siden nye generasjoner kommer til, må kultur og historiefortellinger reproduseres, noe som kan gjenspeiles i lærebøkene.⁹

Lærebokteksten kan karakteriseres som et hjelpemiddel som skal hjelpe elevene å akkumulere kunnskap slik at de har forståelse for de problemstillinger de møter på i faglig sammenheng.¹⁰ For lærebokforfatteren eller forfatterne er formålet å skrive en tekst som kan greie å overføre mest mulig av den kunnskapen de mener elevene skal oppnå i faget.¹¹ Oppgaven vil kartlegge hvilke former for verbal kommunikasjon som blir brukt i kapitlene om svartedauden i et utvalg av lærebøker.

Nils Martinius Justvik har i sin artikkel *Lærebokas dominerende posisjon i historieundervisningen- bare for elevenes skyld?* har gjort kvalitative og kvantitative undersøkelser på et utvalg videregående skoler i Agder vedrørende lærebokas posisjon i historietimene.¹² Justvik konkluderer med at et gjennomgående trekk hos alle informantene er

⁵ Bøe og Knutsen 2013:147.

⁶ Angvik 1982:368.

⁷ Kvande og Naastad 2014:111.

⁸ Bøe og Knutsen 2013:155.

⁹ Bøe og Knutsen 2013:156.

¹⁰ Bjørndal 1967:35.

¹¹ Bjørndal 1967:35.

¹² Justvik 2014:1.

at læreboken er viktig når undervisningen skal planlegges.¹³ Et gjennomgående trekk blant flere historikere og studier er dermed at læreboken har en viktig posisjon i historieundervisningen. Derav kan vi legge til grunn at læreboken kan ha mye påvirkningskraft på hvordan elevene oppfatter historien om svartedauden.

1.2 Avgrensning av oppgaven

Masteroppgaven berører mange fagområder som historiedidaktikk, lærebokteori, og skolehistorie. Dette bunner i at læreboken er ikke bare en kunnskapsbase, men den har også et sentralt hjelpemiddel i skolens dannelsingsoppgave.¹⁴ Samfunnsutviklingen og den norske pestforskningen er også noe som har påvirket lærebøkene, som oppgaven skal se på.

For å begynne med, har jeg avgrenset analysen gjeldene lærebøker på videregående skole. Å konsentrere seg om lærebøker på videregående trinn gir en klar avgrensning, kontra å se på både lærebøker i historie for både ungdomsskole og videregående skole. Avgrensningen er gjort for å kunne arbeide med et overkommelig materiale for en masteroppgave, samt at eldre historie er et eget tema på vg2 i nyere tid.

Når det gjelder analyse av lærebøker, kan det være vanskelig å sette en fast periode man velger ut lærebøker fra, med tanke på hvordan vi kan vite hvilke bøker som ble brukt til enhver tid og hvor lenge de ble brukt. Svein Lorentzen, professor i fagdidaktikk, påpeker at vi ikke kan tale om noen nasjonal, norsk tendens i undervisning og lærebøker før rundt 1900-tallet. Lorentzen mener det er delvis fordi det knapt fantes lærebøker i historie for andre enn de lærde skoler, som bare var tilgjengelig for et lite utvalg.¹⁵ Masteroppgaven har på grunnlag av dette, valgt å analysere skolebøker fra 1900-tallet og utover.

Masteroppgavens rammebetingelser gjør det imidlertid nødvendig å avgrense oppgaven ytterligere i tid siden et kildegrunnlag med lærebøker i en periode på 104 år er stort materiale. Det er da hensiktsmessig å velge ut noen perioder for å se perspektivene i endring. Svein Lorentzens, professor i fagdidaktikk sin inndeling i perioder gjennom hans analyse av mer enn 100 lærebøker i historie er brukt som inspirasjon for å strukturere analysen av lærebøker

¹³ Justvik 2014:9.

¹⁴ Lorentzen 2015:33.

¹⁵ Lorentzen 2005:10.

på en oversiktlig måte.¹⁶ Oppgaven vil ta for seg lærebøker i historie for videregående trinn fra periodene 1900-1940, 1940-1970, 1970- 1990 og 1990-2013. Inndelingen i disse periodene begrunnes ut fra de skolepolitiske endringene og samfunnsmessig kontekst. Som Lorentzen har tatt for seg, var fantes det et lite utvalg skolebøker i historie før 1900- tallet.¹⁷ Første analyseperiode settes dermed fra 1900- tallet. I 1918 var første verdenskrig slutt. *Normalplanen* av 1939 var grunnlaget for lærebøkene etter krigen, og det kom flere nye utgivelser etter andre verdenskrig slutt. I løpet av 1960- tallet kom overgangen fra 7- årig folkeskole til 9- årig skole.¹⁸ I løpet av 1970- 80- årene skjer det en ekspansjon i antall historieforskere og resultatet av dette var at nye forskningsfelter ble etablert.¹⁹

Svartedauden i Norge kan avgrenses til perioden middelalder, nærmere avgrenset til seinmiddelalderen. Oppdelingen av historien i perioder er ett av historikernes mest brukte verktøy, og er en måte å skape sammenheng og orden på.²⁰ I følge Leidulf Melve er middelalderen i de fleste oversiktsverk definert som en periode som avløser antikken rundt 500 og selv blir avløst av moderne tid rundt 1500. Det finnes ulike perspektiver for når middelalderen slutter. 1453, 1492 og 1517 kan sies å være de mest brukte årstallene. Overgangen til protestantismen i Norge i 1537 regnes blant de fleste som slutten på den norske middelalderen.²¹ Den europeiske middelalderen er vanligvis delt inn i tidlig middelalder (500- 1000), høymiddelalder (1000-1300) og senmiddelalder (1300- 1500).²² Utbruddet av svartedauden blir sett i sammenheng med senmiddelalderen.

For å gjøre oppgaven så representativ som mulig, har jeg valgt ut omtrent like mange bøker fra hver periode. Fokuset har vært på å finne representative bøker fra hver tidsperiode. Noen av bøkene er skrevet av samme forfatter og er reviderte utgaver. På 1950 og 60- tallet var Edvard Bull representert som skolebokforfatter av en rekke utgivelser, og ikke så mange andre forfattere å velge mellom. Det er likevel interessant å se på hva forfatterne har valgt og ta med videre og hva som ikke blir lagt like mye vekt på. Senere i analysen vil vi se at de reviderte utgavene kan inneholde noen forskjeller sammenlignet med tidligere utgaver. Fokuset vil være å trekke fram forskjellene mellom utgavene, heller enn å repetere det samme innholdet igjen. Hva skolebokforfatteren har vektlagt og hva de har utelatt gjennom de ulike

¹⁶ Lorentzen 2005:6.

¹⁷ Lorentzen 2005:10.

¹⁸ Lorentzen 2005:17.

¹⁹ Dahl 1970:291.

²⁰ Melve 2016:9.

²¹ Melve 2016:10.

²² Melve 2016:11.

periodene er en del av lærebokanalysen, samt om dette er noe som har forandret seg over tid.

1.3 Metode og oppbygging av oppgaven

Jeg omtaler metodene som jeg mener passer best i min analyse. I masteroppgaven skriver jeg både lærebok og skolebok. Det er meningen å referere til undervisningsbøker som er tilpasset historieundervisningen på videregående trinn, eller fra gammelt av- gymnaset. Å bruke en lærebok som kilde er ikke uproblematisk. Lærebøkene kan ses på som komprimerte fremstillinger av ulike historiske forhold over et langt tidsrom.²³

En viktig del av denne oppgaven er å sammenligne likheter og ulikheter i fremstillingen av svartedauden i lærebøkene. Analysen har et tidsmessig aspekt, ved at oppgaven ser på skolebøker fra fire ulike perioder.²⁴ Fokuset vil være på hvordan fremstillingen av emnet svartedauden har endret seg over tid, fra 1900- tallet og frem til 2013. Først og fremst vil jeg fokusere på selve faginnholdet som presenteres i skolebøkene, men vil også se på didaktiske hjelpemidler i de skolebøkene som innehar det. Analysen vil didaktiske hjelpemidler som fremstilling ved hjelp av ord, bilder, kart og arbeidsoppgaver i lærebøkene.

Sentralt i oppgaven er forholdet mellom skolebøkene og samtidens historie. Ved hjelp av Leidulf Melves analyseapparat vil oppgaven ta for seg fire fortellinger om middelalderen og se om vi finner trekk fra de ulike tradisjonene i skolebøkene. Vi kan gå ut i fra at læreboka i tillegg må forholde seg til minnekulturens fortellingstradisjon. Ola Svein Stugu påstår at historisk tenkning er narrativ, noe som innebærer at de mentale forestillingene om fortiden og historiske hendelsesforløp følger en narrativ grunnstruktur.²⁵ Når forestillinger skal få mening, må de ordnes etter et mønster i følge Stugu.²⁶ Innordning i ulike plott, som Hayden White gjør, kan være eksempel på det.²⁷ En analyse av skolebøkene kan synliggjøre endring, utvikling og innhold til historiekulturen.

Det påfølgende kapitlet, tredje kapittel, vil ta å gjennomgå hovedtendensen som preger forskningsfeltet tilknyttet svartedauden. Kapittel ser på sentrale forskerne innenfor norsk middelalderforskning som Ole Georg Moseng, Ole Jørgen Benedictow, Birger Lindanger og Kåre Lunden. Sentralt i kapitlet er i tillegg noen sentrale forskningshistoriske perspektiver.

²³ Kjelstadlu 1999:169.

²⁴ Angvik 1982:371.

²⁵ White 2014:2.

²⁶ Stugu 2016:17.

²⁷ White 2014:2.

Hvordan svartedauden har blitt fremstilt i bøkene kan være relevant å se i sammenheng med historiefagets utvikling i skolen. Dette bærer igjen preg av samfunnsutviklingen, og spørsmålene som til enhver tid har preget samtiden.²⁸ Kapitlet fungerer som et grunnlag for å kunne forstå lærebøkernes fremstilling av svartedauden i Norge og hvorfor de har fremstilt pesten på den måten de har gjort.

De påfølgende kapitlene etter kapittel tre, er masteroppgavens analysedel, med analyse av lærebøkene inndelt i perioder. Kapittel fire ser på lærebøker i perioden 1900- 1940. Kapitlet inneholder i tillegg en introduksjon til analysen og ser på sentrale momenter som er viktig i tolkningen av bøkene. Femte kapittel ser på bøker i perioden 1940- 1970, deretter ser kapittel seks på perioden 1970- 1990, og kapittel sju på perioden 1990-2013. Kapittel åtte er et konkluderende kapittel. Her vil jeg se på ulikheter og likheter mellom periodene i kontekst og ser på utviklingen av skolebøkernes fremstilling av svartedauden.

²⁸ Myhre 1996:22.

Kapittel 2.

Teori og analyse

Lærebøkene preges av konteksten de blir laget i, samtidig som den i følge Angvik er med på å påvirke en generasjon med elever, noe vi skal se på i analysen.²⁹ Egil Børre Johnsen legger til at læreboken har både et faglig, pedagogisk og ideologisk innhold.³⁰ Formålet med kapittelet er dermed å gjennomgå aktuelle teorier og analyseapparat som vil bli brukt i drøftingen. Herunder Leidulf Melves fire fortellinger om middelalderen, former for kommunikasjon i tekst og Hayden Whites sjangerinndeling. Kapittelet vil i tillegg ta for seg vurderingskriterier som vil bli brukt som en struktur for analysedelen. Det er dermed ulike momenter forfatterne kan ha lagt vekt på i skolebøkene, både når det gjelder faglig og pedagogisk innhold.

2.1 Analyseapparat- fire fortellinger om middelalderen

Formålet til forfatterne av lærebøkene dreier seg trolig om å formidle sin kunnskap på en overbevisende måte. Interessant i denne betydning er likevel å se på om historikerne benytter seg av såkalte analyseapparat i måten de fremstiller svartedauden på. Altså hvilken fortelling eller idealtyper om middelalderen som blir fortalt.

Leidulf Melve har i hans bok *Hva er middelalderen* presentert fire ulike tradisjoner man kan fremstille middelalderhistorie på; fortellingene om den antikvariske, den romantiske, den moderne og den nye middelalderen.³¹ Melve trekker frem at disse fortellingene finnes ikke i rendyrket form, men fremstår mer som idealtyper som kan hjelpe oss å forstå hvordan forestillinger har vært og er i dag. De ulike fortellingene om middelalderen kan få frem sentrale temaer, metodiske tilnærminger og historiefilosofisk tankegods som forfatterne har benyttet seg av i sin fremstilling av svartedauden i lærebøkene.³²

Den antikvariske middelalderen er «kort sagt fortellingen om den mørke middelalderen».³³ Middelalderen blir i denne tradisjonen fremstilt som en periode preget av overtro, korstog, pest og krig. Denne fortellingen vektlegger et statisk og urettferdig samfunn. Det store flertallet av befolkningen var i følge denne tradisjonen, fattige bønder som var låst i et

²⁹ Angvik 1982:367.

³⁰ Angvik 1982:367.

³¹ Melve 2016:17.

³² Melve 2016:17.

³³ Melve 2016:18.

avhengighetsbånd til et lite sjikt landeiere. Det er kort forklart et dystert og negativt bilde som tegnes av middelalderen.³⁴

Den romantiske middelalderen kan ses på som et motstykke til den antikvariske middelalderen. Tradisjonen oppstod på 1800- tallet og middelalderen blir i denne perioden idealisert. Fortellingen om den romantiske middelalderen er i hovedsak en eksotisk middelalder, preget av riddere og ridderlighet, storslåtte borgere, genuin religiøsitet og landlig samfunn i ett med naturen.³⁵

Den moderne middelalderen oppstod også på 1800- tallet, men hadde et annet utgangspunkt. Tradisjonen oppsto i en periode da nasjonalisme stod sterkt, og det ble satt særskilt fokus på kontinuitet i stats- og nasjonsdannelser. Hovedtanken er at middelalderen la grunnlaget for moderniteten. Denne tradisjonen kan plasseres mellom den antikvariske og den romantiske tradisjonen, da den etterstreber et mer nøytralt historiesyn.³⁶

Den nye middelalderen er en tradisjon som vokste frem på 1970- tallet. Maktstrukturer og maktspråk, gjerne kalt diskurs, står sentralt i denne fortellingen. Formålet er å gjøre historien om middelalderen mer mangfoldig, og synet på det moderne samfunnet er ofte mer negativt enn i de tidligere tradisjonene.³⁷

Man kan sette spørsmålsteget ved hvilken fremstillingsform som er best egnet til å skrive fortiden slik den engang var.³⁸ Innenfor historiefaget og i lærebøkene kan hendelsene knyttet til middelalderen presenteres som en fortelling, med trekk fra ulike tradisjoner som vi har sett på. Fortellingenes form er godt egnet til å gi både sammenheng og mening til mange hendelser i fortiden, hevder Erik Lund.³⁹

³⁴ Melve 2016:18.

³⁵ Melve 2016:20.

³⁶ Melve 2016:22.

³⁷ Melve 2016:26.

³⁸ Lund 2011:115.

³⁹ Lund 2011:115.

2.2 Hayden Whites sjangerinndeling

I analysen vil oppgaven også se på om forfatterne har tatt i bruk bestemte karakteristiske trekk, ved hjelp av Whites sjangerinndeling. I følge Kvande og Naastad kan en presentasjon av historie som fortellingen ikke gjøres uten å komme inn på historieteoretikeren Hayden Whites arbeider. Utsagnet kan utdype betydningen av Whites sjangerinndeling. White har skrevet mye om historie som fortelling og sett på hvordan man kan formidle historien på forskjellige måter.⁴⁰

Historie er fortelling. Fortelling er meningsskapning, som betyr at det er et innhold som kan formidles fra forteller til mottaker. Fortelleren velger innledning og slutt, og i følge White holdes fortellingen sammen av et gjenkjennelig plott.⁴¹ White hevder at historikere kan få frem sin mening ved hjelp av forskjellige sjangre. White har skilt ut fire litterære sjangerkategorier han mente historikere i den vestlige fortellertradisjonen måtte forholde seg til: romansen, komedien, tragedien og satiren.⁴² Romansen er fortellingen om det godes seier over det onde ved at helten klarer å ta sin skjebne i egen hånd.⁴³ Komedien har en lykkelig slutt. Den kjennetegnes både av omslaget fra ulykke til lykke.⁴⁴ Tragedien har i motsetning til komedien en alvorlig og dyster handling.⁴⁵ Satiren forsøker å rendyrke ironien. Formålet til satiren er gjerne å kritisere maktpersoner og samfunnsforhold.⁴⁶ I følge White kan det uansett hvilket historisk tema man skriver om, fortelles på de fire ulike måtene.⁴⁷

I «Historiefagets fortellinger» analyserte Francis Sejersted norsk historiografi og sentrale norske historikers verk med utgangspunkt i Whites klassifikasjoner. Sejersted påpeker at romansen gir historien teologisk mål og mening. Komedien avsluttes av midlertidig avsporing. Makten er forrædersk i satiren og historien får ingen lykkelig slutt. Tragedien har på sin side flere helter, svikere og slutninger.⁴⁸ I analysen vil jeg med bakgrunn i Whites sjangerinndeling se om svartedauden blir fremstilt på en bestemt måte i skolebøkene.

⁴⁰ Kvande og Naastad 2013:169.

⁴¹ White 2014:2.

⁴² White 2014:135-230.

⁴³ White 2014:145.

⁴⁴ White 2014:177.

⁴⁵ White 2014:195.

⁴⁶ White 2014:233.

⁴⁷ Kvande og Naastad 2013:170.

⁴⁸ Sejersted 1994:313-321.

2.3 Vurderingskriterier for analyse av lærebøkene

Da jeg skulle utarbeide et skjema med kriterier for lærebokanalyse så jeg på forslag til slike skjema som andre hadde utarbeidet. Et gjennomgående trekk er at det er mange ulike måter å gjøre en analyse på. Jeg har brukt Bjarne Bjørndal og Reidun Synnøve Tjomslands utarbeiding av analyseskjema. Bjørndal har gjennomført flere omfattende forskningsprosjekter som inneholdt intervusjoner i skolens undervisning, og han verk har blitt brukt som veiledning til lærere.⁴⁹ Tjomsland har utarbeidet et skjema med forslag fra ulike skjema som andre hadde forsøkt å utarbeide. Blant annet forslag fra Bjørndal.⁵⁰ Jeg tok i bruk disse skjemaene fordi de har utarbeidet et strukturert oppsett som kan bidra til å klargjøre sammenhenger og skape bevissthet omkring forskjellige elementer fra de ulike lærebøker.

Tolkning av tekster har hatt og har i følge Astri Andresen med flere- den sentrale plassen i historisk metodologi.⁵¹ Informasjon om fortiden er i hovedsak formidlet gjennom tekster og når historikere eller andre skal tolke slike tekster, tar man ofte i bruk kvalitative metoder.⁵² Metodene går ofte ut på å tolke meningsinnholdet i det materialet man jobber med- og i denne masteroppgaven blir skolebøkene materialet.⁵³

Skjemaene jeg har benyttet meg av er Bjørndals *Om lærebøker, Vurderingskriterier-forskningsoppgaver* og *Analyse av lærebøker i historie* av Tjomsland. Selv om studiet til Bjarne Bjørndal ble til i løpet av høsten 1966 og Tjomslands videre utarbeiding i 1980, kan skjemaenes inndeling i kriterier fortsatt bidra til å skaffe oversikt over emnet i oppgaven. Bjørndals pedagogiske synspunkter og retningslinjer kan således gjøre gjeldende for lærebøker generelt.⁵⁴

På grunnlag av studiene i disse bøkene, har jeg valgt å analysere lærebøkene med å ta utgangspunkt i fem hovedkriterier: stoffutvalg, stofforganisering, fremstilling, metode.⁵⁵ Dette for å kunne strukturere analysen på en oversiktlig måte, og for å få frem det vesentlige ved skolebøkene.

⁴⁹ Tjomsland 1980:16.

⁵⁰ Tjomsland 1980:16.

⁵¹ Andresen et al. 2015:107.

⁵² Andresen et al. 2015:107.

⁵³ Andresen et al. 2015:107.

⁵⁴ Bjørndal 1967:7.

⁵⁵ Tjomsland 1980:16.

Stofforganisering og stoffutvalg

Ved analysen av stofforganiseringen vil oppgaven se på hvilke prinsipper forfatteren eller forfatterne av lærebøkene har benyttet. Det vil si om temaet er presentert kronologisk eller om temaet er inndelt i emner, kapitler og avsnitt, oversikt eller lignende som kan bidra til å skape klarhet. Sentralt er også om skoleboken er ryddig organisert, med tydelige overskrifter.⁵⁶

Stoffutvalget er med på å legge føringer for innholdet i undervisningen. Jeg vil se i hvor stor grad læreboken har vektlagt svartedauden og hvilke prinsipper som synes å være lagt til grunn for valget av stoff.⁵⁷ Her vil jeg se på hva forfatterne har vektlagt. Eksempel hvor stor vekt læreboken har lagt på politisk historie, sosialhistorie og lignende.

Fremstilling og metode

Under punktet fremstilling vil oppgaven se på hvordan svartedauden blir fremstilt i lærebøkene. Jeg vil sette fokus på om forfatteren har tatt i bruk virkemidler som verdiladde ord for å forsterke betydningen av svartedauden som en negativ del av historien.⁵⁸ I hvor stor grad læreboken har brukt negative ord som «katastrofe», «mannedauden» og lignende betegnelser på svartedauden vil bli vektlagt.

Innenfor metode kan det være sentralt å gi en beskrivelse av bokas studietekniske utstyr, som eksempel litteraturhenvisninger, diagrammer og lignende.⁵⁹ Oppgaven vil også se på om lærebøkene har lagt vekt på arbeidsoppgaver og hvilken form for oppgaver. Spørsmål i boken kan gi rom for aktiv søken etter forklaringer for elevene. Fra forfatterens side kan det spørsmål i boken aktivt stimulere oversikt og klarhet over det eksisterende fagstoffet eller fremstå som supplement til pensum.⁶⁰ Dette ved at elevene som et eksempel får i oppgave å finne sagn som forteller noe om svartedauden, noe som kan gi et inntrykk av datidens forståelse av pesten. Siden fokuset er å se på lærebokutvikling over lengre tidsperiode fra 1900-tallet, kan det være naturlig å se på de gjeldene læreplanene, da enkelte lærebøker kan inngå som en del av et større læreverk. Oppgaven vil etterhvert ta for seg en grov gjennomgang av sentrale endringer i læreplanutviklingen og sette det i sammenheng med fremstillingen av svartedauden.

⁵⁶ Tjomsland 1980:17.

⁵⁷ Tjomsland 1980:16.

⁵⁸ Tjomsland 1980:17.

⁵⁹ Tjomsland 1980:18.

⁶⁰ Tjomsland 1980:9.

Sammenheng med forskningsfeltet

Et annet punkt i analysen vil i tillegg være å se på om det er sammenheng mellom fremstillingen i skolebøkene og forskningsfeltet tilknyttet pesten. Forskningsdiskusjoner knyttet til svartedauden i Norge har blant annet dreid seg om klimaets betydning for befolkningsnedgangen og tidsfestning av utbruddet.⁶¹ Jeg vil se om forfatterne bærer preg av utvikling på forskningsfeltet, og om dette er noe som påvirker fremstillingen av pesten ulikt fra periode til periode.

Former for verbal kommunikasjon i lærebøker

Hvilken form for kommunikasjon forfatterne benytter seg av, kan og ha betydning for fremstillingen av svartedauden. Når man analyserer lærebøker kan det være nødvendig å se på lærebøkens forskjellige egenart og funksjon.⁶² McMurrays fire former for verbal kommunikasjon kan illustrere hvilke kjennetegn man kan se etter i lærebøker, hvor man kan finne trekk av flere former for verbal kommunikasjon. Lærebøker kan karakteriseres som et kommunikasjonsmiddel som skal hjelpe å overføre kunnskap til elever, slik at elever kan avgi korrekte svar på de problemer de blir stilt for i faglig sammenheng. Oppgaven vil dermed se på MC Murrays fire former for verbal kommunikasjon som blir brukt i læreboktekster⁶³:

- 1) Fortellende og skildrende tekst: Denne formen for læreboktekster kommuniserer på en direkte måte med eleven i lærebøker og gjør det mulig for eleven å leve seg inn i den situasjon eller de forhold som skildres.⁶⁴ Det betyr at en slik tekst kan få elevene til å leve seg inn i stoffet.
- 2) Foreskrivende og veiledende eller «instruerende» tekst: Lærebøker av denne type presenterer ferdig kunnskap og lite egnet til å lede elevene til å «forske», tenke og finne ut løsninger på egen hånd. I følge Bjørndal kan denne type tekst, virke lite veiledende og lite stimulerende for elevenes intelligens.⁶⁵
- 3) Generaliserende tekst: En generaliserende lærebok søker å trekke slutninger på en slik måte at de blir meningsfulle kunnskapshelheter, og målet med generaliserende tekster er å

⁶¹ Benedictow 2002:23.

⁶² Bjørndal 1967:36.

⁶³ Bjørndal 1967:36.

⁶⁴ Bjørndal 1967:37.

⁶⁵ Bjørndal 1967:39.

gi elevene forståelse av helheter og sammenhenger.⁶⁶

4) Tekst som framstiller teorier, systemer og prinsipper: De fleste vitenskapelige disipliner er bygd opp omkring grunnleggende ideer eller idesystemer, og disse formene for læreboktekster setter inn kunnskap i idesystem.⁶⁷ En tendens her er å gi skolefaget historie en vitenskapssentrering.⁶⁸

Hvilken form for verbal kommunikasjon bøkene har brukt, kan bidra til å forklare hvilket budskap forfatterne vil fremme i sammenheng med historien om svartedauden. Det er dermed et moment analysen vil se på.

Bruk av bilder

Oppgaven vil også se på lærebøkens illustrasjoner ved hjelp av bilder. Illustrasjoner i lærebøker er som regel ikke plassert i boka for å «dekorere» den, men er satt inn som en nødvendig del av det faglige stoffet. Bilder kan sees på som et gammelt, men godt pedagogisk virkemiddel i følge Bjørndal.⁶⁹ Et bilde kan vekke emosjoner, gi nye forestillinger og assosiasjoner. Bilder kan ses på som pedagogiske hjelpemidler som og kan gi en bedre forståelse av stoffet når man i tilknytning til bildene har en tekst som er tilpasset til det stoffet som skal læres.⁷⁰ Boka *Audio- Visual Materials* setter opp noen retningslinjer som bør legges til grunn når man velger ut bilder som kan knyttes til undervisningen, disse er blant annet⁷¹:

1. Bildet må romme et innhold som kan stimulere elevenes interesse.
2. Bildet bør tilpasset alderstrinnet. Mens barn på de laveste trinn i skolen foretrekker enkle bilder med få detaljer, kan elever på videregående trinn foretrekke mer kompliserte og detaljrike bilder. Det kan av den grunn være naturlig å tenke at svartedauden er illustrert ved hjelp av detaljrike bilder.

⁶⁶ Bjørndal 1967:40.

⁶⁷ Bjørndal 1967:40.

⁶⁸ Bjørndal 1967:40.

⁶⁹ Bjørndal 1967:49.

⁷⁰ Bjørndal 1967:49.

⁷¹ Wittich og Schuller 1953:81-92.

3. Bildet må være passende for undervisningsformålet, og må kunne gi elevene klarere forestillinger om emnet. I denne sammenheng betyr det at bildene som brukes, må kunne bidra til å fortelle elevene noe om svartedauden.

I analysen vil jeg se på hvilke bilder lærebøkene har brukt og analysere hva disse bildene fremstiller og formidler. Dette vil dreie seg om bildene eksempelvis formidler en dyster stemning av svartedauden til elevene, eller andre momenter. Oppgaven vil også se på om bildene gir klarere forestillinger om emnet i sammenheng med teksten i læreboken, og hvilke detaljer bildene har. Eksempelvis at et bilde av «Pesta» kan vise til datidens oppfatninger om pesten, som oppgaven vil komme inn på.

2.4 Oppsummering kapittel 2

I denne masteroppgaven er kildene skolebøker, da skolebøkene fremdeles kan ses på som et sentralt hjelpemiddel i skolens undervisning.⁷² Hovedfokuset og analysen vil dreie seg om å se på lærebøker fra perioden fra 1900- tallet frem til 2013.

Det er grunnleggende å ha innsikt i de forholdene som er særegne for den litteratursjangeren som finnes i lærebøkene. Som oppgaven har lagt frem, berører vi mange fagområder som skolebokhistorie og lærebokteori. For å strukturere analysen vil jeg se på lærebøkernes stoffutvalg, stofforganisering, fremstilling, metode. Et sentralt aspekt vil i tillegg være å sette skolebøkene i sammenhengen med utviklingen på forskningsfeltet tilknyttet svartedauden. Oppgaven vil se på hvordan svartedauden er fremstilt i skolebøker etter kriterier for tradisjonelle fremstillinger av middelalderen, historiefaglige sjangre og kriterier for tekstanalyse etter oppgitte metoder.

⁷² Angvik 1982:368.

Kapittel 3.

Svartedauden

Kapittel tre skal ta for seg sentrale historikere innenfor norsk pestforskning. Vi finner ulike perspektiv på norske historikers syn på Norges utvikling i seinmiddelalderen og utbredelsen av svartedauden i landet. Forskere som Ole Jørgen Benedictow har karakterisert kildematerialet tilknyttet svartedauden i Norge som svakt, og i følge Benedictow svikter kildene på 1400- tallet.⁷³ Gjennom rapportene *Ødegårder og ny bosetning i de nordiske land i seinmiddelalderen* fra 1964 ble det dokumentert en betydelig nedlegging av gårdsbruk i seinmiddelalderen, noe som kan si noe om hvor stort omfanget av pesten trolig var.⁷⁴

Det er ulike perspektiver knyttet til kildemateriale, smittemåter, og tids- og stedsfestning av utbruddet og konsekvensene av svartedauden som kapitlet vil gjøre rede for.

Forskningsdiskusjonen er omfattende og historikere og forskere har gjort brede analyser av kilder og materiale knyttet til svartedauden. En oppfatning blant forskere og historikere er at svartedauden medførte ødeleggingen av gårder, fall i landskylden og befolkningsnedgang.⁷⁵

På den andre siden har det vært diskusjon omkring svartedauden som eneste forklaring på nedgangen i seinmiddelalderen. Her har klima blant annet blitt trukket frem som forklaring, som oppgaven skal se på. Jeg vil ta for meg hovedtrekk i forskningsdiskusjonen for å kunne danne bakgrunn for å forstå fremstillingen av svartedauden i lærebøker.

Forskningsdiskusjonen vil senere bli drøftet i sammenheng med skolebøkene. Sentrale historikere innenfor den norske middelalderens forskningsfelt er Ole Georg Moseng, Ole Jørgen Benedictow, Birger Lindanger og Kåre Lunden.

⁷³ Benedictow, 2002:15.

⁷⁴ Sandnes og Salvesen 1978:11.

⁷⁵ Holmsen 1984:12.

3.1 Norsk pestforskning

Svartedauden har vært regnet som pest forårsaket av bakterien *Yersinia Pestis*. Pest kan ha flere former, men den vanligste formen var byllepest. Det vil si at når en loppe biter en person og overfører smittestoffet, vil det bli drenert langs lymfebanene til en lymfekjertel. Denne infeksjonen får lymfekjertelen til å svulme opp, og byllene kan bli like store som egg.⁷⁶

I bakhold til hvordan skolebøkene har framstilt svartedauden, er det relevant å se på hvordan norske historikere har framstilt pesten. I følge Ole Georg Moseng, som har skrevet doktorgrad om pesten, er det en rekke problemfylte områder knyttet til den tidlige norske pestforskningen.⁷⁷ Ett kan sies å være de norske historikers tradisjonelle syn på Norges utvikling i seinmiddelalderen som hardere rammet av pest, i forhold til områder det er rimelig å sammenligne med.⁷⁸ Et poeng i forlengelse av dette, er kretsen rundt Norges politiske nedgang på 1500- tallet og årsaksforklaringen som ligger i agrarkrise og befolkningsnedgang.⁷⁹ Agrarhistorikerne har på 1900 tallet vist at svartedauden var en enorm demografisk katastrofe og at den på den måten fremstår som en viktig begivenhet i norsk historie.⁸⁰

Fra andre halvdel av 1300- tallet ble Europas befolkning kraftig redusert. Det har vært diskusjon om årsakene til befolkningsnedgangen i seinmiddelalderen, og om hvorvidt svartedauden og de etterfølgende pestene var hovedårsak til folketapet.⁸¹

Forskningsdiskusjonen er preget av flere historiske perspektiver. Et eksempel på forklaringer på den demografiske krisen i seinmiddelalderen i Norge, er denne⁸²:

Folkeøkning over ressursgrunnlaget, over- utnyttning av jordbruksarealet. Førte til svartedauden i 1349, stagnasjon i folketallet fra år ca. 1250, uår og krig. Kan igjen ha ført til krise, dramatisk folketap i Norge i perioden ca. 1350- 1550.

Årsaksforklaringen er av forskjellig karakter; det er både lagt vekt på naturkatastrofer, og demografisk og økonomiske forhold som befolkningsvekt og over-utnyttning av ressurser.⁸³

Dette var et eksempel på en fortolkning og det kan finnes ulike fortolkninger på den

⁷⁶ Benedictow 2002:30.

⁷⁷ Moseng 2004:24.

⁷⁸ Moseng 2004:24.

⁷⁹ Moseng 2004:24.

⁸⁰ Benedictow 2006:83.

⁸¹ Andresen et al 2015:137.

⁸² Andersen et al. 2015:137.

⁸³ Andresen et al. 2015:138.

demografiske krisen i seinmiddelalderen.⁸⁴ Historikere forklarer på ulike måter, og masteroppgaven skal se på om dette kommer til uttrykk i de forskjellige lærebøkene i historie.

Videre er det særlig tre typer kilder som har vært av betydning for historikere og forskere, som de har brukt for å studere utbruddet av svartedauden i Norge. Dette er knyttet til: 1) de islandske annalene, 2) kildematerialet tilknyttet bispeskifte på Hamar og 3) brev fra kong Magnus Eriksson september 1349.⁸⁵

- 1) De islandske annalene gir detaljerte opplysninger om hvordan svartedauden bredte seg over hele Norge i 1349, basert på geistlige opplysninger. De beskriver hvordan svartedauden herjet i Nidaros, Bergen og Agdesiden («Sørlandet»)⁸⁶
- 2) Kildematerialet tilknyttet bispeskifte på Hamar, har sammenheng med biskops Hallvards død. Kilden tar utgangspunkt i en spredningsanalyse. Spredning i en gjennomsnittlig spredningshastighet på 1,5 km per dag langs hovedveiene i Norge, mellom Oslo og Nidaros, innebærer at det vil ta ca. tre måneder for pesten å tilbakelegge 130 km fra Oslo til Hamar. det vil videre antas å ta ca. seks uker før det oppstår en begynnende epidemisk utvikling blant mennesker. Spredningsanalysen viser på den måten at epidemien må ha herjet hele Østlandsregionen i 1349 i og med at biskop Hallvard på Hamar døde under svartedauden i 1349.⁸⁷
- 3) Magnus Eriksson sendte ut åpne brev til befolkningen i Sveriges bispedømmer i hast for å drøfte hva som kunne gjøres for å unngå at svartedauden trengte inn i Sverige fra nabolandet Norge.⁸⁸

I tillegg gir diplomer, jordebøker og skattelister oss belegg for gårdsnavn av basal betydning for ulike forskningsdisipliner som historie. Dette kan være viktige primærkilder for historikere knyttet til historien knyttet til svartedauden, men det kan også oppstå utfordringer man står ovenfor ved bruk av slike kilder.⁸⁹ En identifisering og lokalisering av gårdsnavnene er en viktig premiss for så vel navneforskning som bosetningshistoriske studier.⁹⁰

⁸⁴ Andresen et al.2015:138.

⁸⁵ Benedictow 2006:8.

⁸⁶ Benedictow 2006:8.

⁸⁷ Benedictow 2008:90-91.

⁸⁸ Benedictow 2006:94.

⁸⁹ Dybdahl 2006:435.

⁹⁰ Dybdahl 2006:433.

Det nordiske ødegårdsprosjektet

Det nordiske ødegårdsprosjektet kan også betraktes som en sentral del av norsk seinmiddelalderforskning. Det var et samarbeidsprosjekt mellom nordiske historikere for å kartlegge nedleggingen av gårdsbruk i seinmiddelalderen i Norden.⁹¹

Ødegårdsprosjektet på 1970- og 80- tallet var satt i gang fordi det var vanskelig kildetilgang. Tittelen på rapportemnet på historiekongressen i Bergen i 1964 *Ødegårder og ny bosetning i de nordiske land i senmiddelalderen* kan sies å gi en første antydning av Ødegårdsprosjektets innhold.⁹² Formålet med undersøkelsene var å kartlegge gårdenes historie fra ca. 1300- 1600 innenfor et avgrenset geografisk område, og å se på øde-legging og andre utslag av krisen i jordbrukssamfunnet i seinmiddelalderen.⁹³ Sandnes og Salvesen henviste til at de konkrete problemstillinger som skulle stå i sentrum for undersøkelsen var, følgende⁹⁴:

1. Å rekonstruere høymiddelalderens bosetning ut fra tilgjengelige opplysninger.
2. Registrere hvilke og hvor mange gårder som permanent ble lagt øde. I tillegg se på faktorer som om gården har betalt landsskyld og gårdens bruksområde; om den ble brukt til avlsgård, setrer, slåtteland og lignende.
3. Fastslå landsskyldskurven; se på landsskyldsfallet innenfor området, etter det første store landsskyldsfallet frem til ca. 1600.
4. Å studere produksjonsutviklingen (slik den kommer frem i visse landsdeler), ved å studere kilder som tiendeoppgaver fra før og etter krisen.
5. Studere jord- og gårdspriser i den grad kildematerialet kan gi grunnlag for dette.

Sentrale historikere

Svartedauden er et komplekst tema og det er ulike rådende perspektiv tilknyttet pestens historie. Jeg vil gi en oversikt over ulike forskningsperspektiver knyttet til sentrale fagpersoner innenfor feltet, som Ole Jørgen Benedictow, Ole Georg Moseng, Finn Erhard Johannessen, Yngvar Ustvedt og Rudolf Keyser. Først vil jeg gi et lite omriss av historikernes funn tilknyttet forskningsfeltet.

⁹¹ Sandnes og Salvesen 1967:14.

⁹² Sandnes og Salvesen 1967:14.

⁹³ Sandnes og Salvesen 1967:15.

⁹⁴ Sandnes og Salvesen 1967:15.

I 2002 ble historiker Ole Jørgen Benedictows avhandling *Svartedauden og senere pestepidemier* utgitt. Benedictow gir en gjennomgang av den norske pesthistorien; bølger av pestepidemier, deres agrarhistorie, sykdomshistorie, lokalhistorie, demografisk historie, handelshistoriske forutsetninger og virkninger.⁹⁵ Hans fremstilling av svartedauden i Norge blir imidlertid møtt med relativt omfattende motforestillinger av historikere som Halvard Bjørvik, Birger Lindanger og Ole Georg Moseng.⁹⁶

Ole Georg Moseng har skrevet en omfattende doktorgradsavhandling, som han disputerte med i 2006. Avhandlingen dreier seg om pestene etter svartedauden og fram til begynnelsen av 1700- tallet da Norden ble rammet av pest for siste gang.⁹⁷ Doktorgradsavhandlingen består av tre deler, hvor den første delen er nyskrevet, mens deler av del to og tre har vært publisert tidligere.⁹⁸ I del en har Moseng tatt for seg en omfattende diskusjon av internasjonal pestlitteratur fra ca. 1900 og frem til i dag. Del to ser på spor av pest i Norge og Nord-Europa fra ca. 1360-1710.⁹⁹ I del tre ser Moseng de tre siste pestbølgene, og ser på mottiltak som ble iverksatt mot pest.¹⁰⁰

Professor Finn Erhard Johannessen ga i 2007 ut en bokmelding kalt *Tro og vitenskap- tilsvar til Ole Georg Moseng*, hvor han kommer med motteori til Moseng.¹⁰¹ Johannessen konkluderer med at Mosengs synspunkter på pestene og deres bekjempelse er basert på tro og ikke vitenskap. I følge Johannessen skyldes dette at Moseng ikke har funnet et eneste eksempel på at noen ble straffeforfulgt for å ha overtrådt pestforordningene. Det kan i følge Johannessen, tyde på at myndighetene ikke gikk energisk inn for å bekjempe pestene i Norge, men at det ikke fremstår slik for Moseng, som mener det er mangel på belegg i kildene. Johannessen konkluderer med at med en slik arbeidsmetode kan man påstå hva som helst, noe som indikerer en uenighet.¹⁰²

Lunden på sin side, kritiserer Benedictow for å ha tegnet et uholdbart spredningsmønster. Lunden har basert sitt utsagn på en studie av den samlede diplommengden (brev fra middelalderen som har overlevd til nåtiden) i årene før, under og etter de påståtte pestårene,

⁹⁵ Benedictow 2006:83.

⁹⁶ Benedictow 2006:84.

⁹⁷ Moseng 2006:1.

⁹⁸ Moseng 2006:1.

⁹⁹ Moseng 2006:1.

¹⁰⁰ Moseng 2006:580.

¹⁰¹ Johannessen 2007:3.

¹⁰² Johannessen 2007:3.

samt studert den særskilte dokumentgruppen som testamentene utgjør. Dette med sikte på den kronologiske og geografiske distribusjonen.¹⁰³

Den norske litteraturforskeren Yngvar Ustvedt har gitt boken sin tittelen *Svartedauden- en litterær- historisk beretning om massedød og overlevelse*.¹⁰⁴ Her assosieres svartedauden med noe dystert, og det er en fortellende bok. «Min bror! Hva skal jeg si? Hvordan skal jeg begynne? Hvor skal jeg vende meg hen? På alle kanter hersker sorg. Overalt rår angst og frykt. Min bror, jeg ønsker at jeg aldri var blitt født eller i det minste hadde fått dø før denne tid (...)», er et utdrag fra boken som illustrerer det.¹⁰⁵ Et av kapitlene i boken er i tillegg blitt navngitt «Den store morder slår til», og svartedauden blir fremstilt som noe dystert gjennom hele boken.¹⁰⁶ Ustvedt innleder boken med dikterens Francescos Petrarcs ord om pestens utbredelse i Italia. Videre tar Ustvedt for seg at svartedauden er kjent for folk flest, men vesentlig lite hadde blitt skrevet om pesten på den tiden (1980- tallet). Dette lå til grunn for hans bok. Selv om den ikke var noen historisk avhandling, baserte den seg på internasjonal forskning om svartedauden.¹⁰⁷

Den norske historikeren og professoren Kåre Lunden hadde tyngdepunktet av forskningen hans innenfor middelalderens sosiale og økonomiske historie. I sin artikkel «Mannedauden 1349- 50 i Noreg» konkluderer han med at det tradisjonelle bildet som preger synet på svartedauden i Norge, er riktig; epidemien kom i land i Bergen sommeren/høsten 1349 og varte til høsten 1350. I følge Lunden var det ingen særskilt introduksjon av pesten til Oslo, eller i 1348.¹⁰⁸

3.2 Noen sentrale forskningshistoriske perspektiver

Moseng på sin side, kritiserer Det nordiske ødegårdsprosjektet for å legge liten vekt på de senere pestenes betydning for den langsomme befolkningsveksten.¹⁰⁹ Moseng mener at ødegårdsprosjektet sprang ut av den norske agrarhistoriske skolen. Kjennetegnene til denne skolen var i følge Moseng en statisk tilnærming til fortiden. Videre mener Moseng at en generasjon (eller to) etter den agrarhistoriske skolens glanstid har en rekk historikere kommet med kritikk. Flere har bidratt til å bringe inn former for dynamikk der bildet tidligere kunne

¹⁰³ Lunden 2007:611.

¹⁰⁴ Ustvedt 1985.

¹⁰⁵ Ustvedt 1985:11.

¹⁰⁶ Ustvedt 1985:17.

¹⁰⁷ Ustvedt 1985:13.

¹⁰⁸ Lunden 2008:607.

¹⁰⁹ Moseng 2006:24.

bli sett på som veldig statistisk.¹¹⁰ Konklusjonen hans er at ødegårdsprosjektet som mål på befolkningsnedgangen ga et skjevt inntrykk av de demografiske forholdene i seinmiddelalder og tidlig nytid, fordi det var et kumulativt bilde som ble vist frem: alle demografiske krisene ble lagt oppå hverandre.¹¹¹

Medisinske og epidemiologiske sider ved pesten

Forskningen omkring svartedauden har også dreid seg om medisinske og epidemiologiske sider, samt klima som årsak til nedgang i seinmiddelalderen. Det er blitt reist tvil om svarte rotter kunne ha vært en sentral del av bildet som smittebærere og om klimaet kunne hatt en større betydning for årsaken til nedgangen i seinmiddelalderen.¹¹²

Medisinsk professor Lars Walløe reiste tvil om det var svarte rotter som var ansvarlige for overføringen av pestloppen til mennesker. Han konkluderer med at middelalderens pest trolig var forårsaket av Yersinia Pestis. Trolig kunne menneskeloppen Pulex irritans og menneskelusen pediculus humanus ha overført pestsmitte direkte mellom mennesker uten rotter som mellomledd.¹¹³ Forklaringen ligger i at lopper og lus anslagsvis fantes i et stort antall menneskers klær og senger i middelalderen. Over lengre avstander kunne ha pest blitt spredd med mennesker som reiste langs større avstander og gjennom transport av varer.¹¹⁴

Moseng trekker frem tre aspekter som kan fremstå som viktige for studiet av pesten som moderne, medisinsk fenomen. Før det første ser pestbakterien ut til å ha hatt stor variasjonsbredde når det gjelder vertsdyr, smitteveier og overføringsmekanismer. For det andre har sykdommer flere, og til dels ulike, kliniske forløp hos mennesker. For det tredje kan settene av symptomer være vanskelig å diagnostisere. Kompleksiteten kan medføre problemer for historikernes behandling av fortidens epidemier. Moseng konkluderer med at karakteristikker av historisk pest må være klar over fare for å forenkle, eller overforenkle sammenhengen mellom fortiden og samtidens pest.¹¹⁵

¹¹⁰ Moseng 2007:291.

¹¹¹ Moseng 2007:292.

¹¹² Walløe 2010:13.

¹¹³ Walløe 2010:13.

¹¹⁴ Walløe 2010:13.

¹¹⁵ Moseng 2007:13.

Datering av peståret

Tidsdimensjonen og tidsaksen, kronologien, er i følge Bøe viktig for de fleste historikere, fordi de ofte fokuserer på utviklingstrekk over lengre tid og fordi de er opptatt av å plassere aktører i hendelser og rom.¹¹⁶ Innenfor en lineær tidsforståelse, er det sentralt om fenomenet historikerne studerer, er preget av brudd eller kontinuitet.

Fasene historikerne deler utviklingen inn i, blir etablert på bakgrunn av det de oppfatter som sentrale vendepunkter.¹¹⁷ En utbredt oppfatning blant historikerne er at smitten som kom fra bakterien *Yersinia Pestis* ble fraktet med skip fra land til land. Norge hadde stor skipsforbindelse med havnebyene med England, og derfra kom pesten til oss.¹¹⁸ Likevel er det tre årstall for pestens ankomst til Norge som utpeker seg; 1348,-49- og -50. Interessant i analysen, er å se på hvilket årstall skolebøkene setter som pestens ankomst til Norge, og om dette har sammenheng med forskningsdiskusjonen.

I følge de islandske annalene kom svartedauden til Norge via et engelsk skip som la til i Bergen sommeren 1349 og derfra spredte seg over hele landet.¹¹⁹ Både historiker Birger Lindanger og Ole Jørgen Benedictow forsvarer i utgangspunktet de islandske annalenes fremstilling av svartedaudens utbredelse i Norge, men de kommer frem til ulike resultat knyttet til tidsfestningen av peståret. Til tross for at Lindanger foregir at hans prosjekt er å forsvare de islandske annalenes fremstilling av svartedaudens ankomst og spredning i Norge, har han kommet frem til en annen datering av peståret.¹²⁰ Lindangers hovedsyn er at svartedauden med utgangspunkt i innførelsen til Bergen kom til Østlandet senhøsten/november 1349 og at 1350 var det store peståret i østlandsregionen.¹²¹

Benedictow hevder ved utregninger gjort om svartedaudens utbredelse og smittefart, at pesten kunne ha hatt en tidligere introduksjon til Oslo høsten 1348.¹²² Bærebjelken i Benedictows teori er at bymennene opprettet et St. Sebastian (helgen for pest) alter ved St. Hallvards kirke i Oslo. Alteret ble opprettet fordi pesten var ankommet områder Oslo hadde handelsforbindelser med, så bymennene måtte sette i gang tiltak for å hindre pesten i å nå byen, som bønn.¹²³ I tillegg har Benedictow utregnet en spredningsanalyse som kan

¹¹⁶ Andresen mfl. 215:38.

¹¹⁷ Andresen mfl. 2015:38.

¹¹⁸ Benedictow 2002:46.

¹¹⁹ Benedictow 2006:88.

¹²⁰ Lindanger 2004:315.

¹²¹ Lindanger 2004:315.

¹²² Benedictow 2002:62.

¹²³ Benedictow 2006:87.

underbygge synet. Spredning i kurant, med en god gjennomsnittlig spredningshastighet på 1,5 km per dag langs hovedveiene i Norge mellom Oslo og Nidaros, ville innebære at det tok ca. tre måneder for pesten å tilbakelegge 130 km fra Oslo til Hamar. Videre mente Benedictow at etter smittestoffets ankomst ville det ha tatt ca. seks uker før farsotten hadde bredt seg slik i rottekoloniene at det oppstår en epidemisk utvikling blant mennesker, og videre minst et par uker før epidemien var i full utvikling og biskopen ville være i fare.¹²⁴ Konklusjonen hans er at spredningsanalysene viser at de islandske annalene indirekte og direkte forteller at svartedauden må ha herjet i hele østlandsregionen i 1349 i og med at biskop Hallvard på Hamar døde i svartedauden i 1349. Han fastslår altså året for svartedauden på Østlandet til 1349, men at det var en tidligere introduksjon til Oslo senhøsten 1348.¹²⁵

I boken *Norsk historie 750- 1537* tar Moseng med flere, for seg at svartedauden nådde London tidlig vår 1349, og spredte seg derfra nordover til byer som hadde regelmessige handelsforbindelser med Bergen.¹²⁶ Oppfatningen til Moseng med flere er altså at pesten først kom til Bergen sommeren 1349. Benedictow på sin side, hevder at det må ha vært en tidligere og uavhengig introduksjon av epidemien til Oslo senhøsten 1348. Før svartedauden ble stoppet av vinterkulden, ble den spredt til Østlandet omkring april 1349.¹²⁷

Birger Lindangers hovedsyn er at svartedauden med utgangspunkt i innførselen til Bergen kom til Østlandet senhøsten/november 1349, og at år 1350 var det store peståret i østlandsregionen.¹²⁸ I følge de islandske annalene kom svartedauden til Norge via et engelsk skip som lå til i Bergen sommeren 1349 og derfra spredte seg over hele landet.¹²⁹ I *Ødegårdstid i Norge* ser Jørn Sandnes og Helge Salvesen på folketapet i seinmiddelalderen som et tap av svartedauden som de knytter til år 1349- 1350.¹³⁰

Sykdomsforløp

Svartedauden er som nevnt blitt regnet som pest forårsaket av *Yersinia Pestis*. Både i tettsteder og i hovedsak landdistrikter med spredt bosetning overføres pest med infiserte rottelopper sprangvis over mer eller mindre korte eller begrensede avstander med mennesker, i klær eller

¹²⁴ Benedictow 2006:91.

¹²⁵ Benedictow 2006:92.

¹²⁶ Moseng mfl.2007:283.

¹²⁷ Lindanger 2004:315.

¹²⁸ Lindanger 2004:315.

¹²⁹ Benedictow 2006:88.

¹³⁰ Sandnes og Salvesen 1978:167.

varer, i følge Benedictow.¹³¹ Benedictow støtter seg til teorien om at smitten ble spredt til mennesker via rotter. I slutfasen av pest i en rottekoloni vil rotteparasittene angripe mennesker og vil da lett kunne følge med dem i klærne fra gård til gård i en bygd eller til nærliggende bygder, i følge historiker Benedictow. En annen vei, er at rottelopper transporteres over større avstander med kjerretransport eller i kløv, som transport av korn eller mel, og over store avstander med skipstransport.¹³² Etter å ha bitt seg fast i menneskene, førtes smittes trolig inn i kroppen, og bakteriene trengte inn i blodstrømmen og det utviklet seg sekundær septisk pest, som en følge av den primære infeksjonen i lymfekjertlene. Det er trolig ulike former pesten opptrådte på og ulike infeksjoner som følge av smitten. Ansamling av blod og betennelsesveske som konsekvens av pest i lungene omtales som sekundær lungepest, fordi det er en utvikling av primær byllepestinfeksjon.¹³³

3.3 Populærvitenskapelig fremstilling

Tema svartedauden har også en populærvitenskapelig fremstilling. Theodor Kittelsen og Torill Thorstad Hauger er to kjente personer som har populære fremstillinger av svartedauden med stor påvirkning. Deres fremstilling er ikke preget av forskning, men man har inntrykk av at de fremdeles har stor påvirkningskraft.

Theodor Kittelsens malerier blir ofte sett i sammenheng med tekster som handler om svartedauden. En del lærebøker har illustrert svartedauden ved hjelp av hans verk. Theodor Kittelsen (1817-68) var norsk maler og forfatter, som ofte blir forbundet med fremstillingen hans av «Pesta». «Pesta» var i norsk folketro personifiseringen av svartedauden.¹³⁴ Ideen til verket stammer opprinnelig fra Andreas Faynes beretning om «den sorte død» i *Norske Folk-Sagn* og Kittelsen egen opplevelse med en nabokone på Skåtøy i 1980.¹³⁵ Dette møtet med «Pesta» har han skildret i «Pesta» i *Glemmebogen* fra 1892 (senere gjengitt i *Folk og trolde* i 1911). Han beskriver henne som liten og mager, og med gult ansikt med svarte prikker. Pesta har utseende og egenskaper som peker til død og mørke. Ofte blir Pesta avbildet med ljà i hånda, og som lurere og lusker rundt folk på ferd på landeveiene. Kittelsen beskriver også at denne skikkelsen gikk rundt med spade og stokk.¹³⁶ De fleste emnene i svartedauden er ikke

¹³¹ Benedictow 2006:90.

¹³² Benedictow 2006:91.

¹³³ Benedictow 2006:90.

¹³⁴ Modums Blaafarveværk 1980:9.

¹³⁵ Modum Blaafarveværk 1980:10.

¹³⁶ Modum Blaafarveværk 1980:10.

bare basert på historier eller sagn, men handler generelt om pestens herjinger, og gjenspeiler natur og folkeskildring preget av fortvilelse.¹³⁷

Torill Thorstad Hauger er kjent for sin barnebok *Det kom et skip til Bjørgvin i 1349* (1980), hvor svartedauden blir fremstilt som en tragedie. Sitatet «det kom et skip til Bjørgvin» har hatt stor betydning for barn og unge på 1980- 90- tallet, og har opp gjennom årene blitt nevnt på eksamensoppgaver for videregående trinn.¹³⁸ Boken er skrevet på en spennende måte, som vekker interessen til leserne. Her får leserne vite at mange døde, og de overlevende dro fra hus til hus for å hjelpe de overlevende.¹³⁹

3.4 Oppsummering av kapittel 3

I kapittel tre har vi sett nærmere på norsk pestforskning, og sentrale historikere innenfor norsk middelalderforskning. Svartedauden i Norge har tradisjonelt vært regnet som pest, forårsaket av *Yersinia Pestis*. Fra andre halvdel av 1300- tallet ble Europas befolkning redusert. Det har vært diskusjon om årsakene til befolkningsnedgangen i senmiddelalderen og om hvorvidt svartedauden og de etterfølgende pestene var hovedforløperen til det store folketapet.¹⁴⁰ Det kan dermed ha vært andre forhold som i tillegg til pesten kan ha ført til befolkningsnedgangen i seinmiddelalderen. Klimaets betydning har blitt drøftet, og forskere har studert sammenhengen mellom klima og krise.¹⁴¹

De to moderne norske pesthistorikerne Ole Georg Moseng og Ole Jørgen Benedictow har ulike formening om pesten i Norge. Benedictow legger til grunn at epidemien i Norge fra 1349- 50 var pest. Ulikt tidligere forskere mener Benedictow at det må ha vært en tidligere og uavhengig introduksjon av pesten til Oslo senhøsten 1348.¹⁴² Moseng på sin side, hevder Moseng at svartedauden nådde London tidlig vår 1349, og spredte seg derfra nordover til byer som hadde regelmessige handelsforbindelser med Bergen. Oppfatningen til Moseng er at pesten først kom til Bergen sommeren 1349. Dette illustrerer noen av de ulike perspektivene som preger forskningsfeltet.

¹³⁷ Modums Blafaarveværk 1980:10.

¹³⁸ Langset, 2008:19.

¹³⁹ Hauger 1992:95.

¹⁴⁰ Andresen et al. 2015:137.

¹⁴¹ Benedictow 2006:8.

¹⁴² Lunden 2008:610.

Kapittel 4.

Lærebøker i perioden 1900-1940

4.1 Introduksjon til analysekapitlene

De påfølgende kapitlene skal se på skolebøker i de forskjellige tidsperiodene fra 1900- tallet til 2013. Som Ottar Dahl antyder, er det allmenkjent at historieskrivningen har nær sammenheng med sosiale, politiske, religiøse og andre forhold i det samfunn og den tid historikeren befinner seg, og oppgaven har på grunnlag av det valgt å dele analysen av lærebøker inn i perioder.¹⁴³ Sentrale spørsmål i analysen vil dreie seg om: Hva kaller forfatterne pesten: svartedauden og/eller den store mannedauden? Er det noe system i betegnelsen på pesten? Hvordan sammenheng har kapitlene i skolebøkene med forskningsfeltet og diskusjonene som preger forskningsfeltet? I analysen, oppgavens hoveddel vil bøkene bli presentert med utgiver, antall sider brukt til svartedauden, hvordan kapitlene er inndelt i de ulike lærebøkene, navn på kapitler og underkapitler. Her vil vi også se på om det er eventuelle særtrekk ved boken kontra enkelte lærebøker. Sammenheng med utviklingen og nye perspektiv på forskningsfeltet vil og bli satt i fokus der det er naturlig.

Forskningsdiskusjonene omkring svartedauden har endret seg underveis, og noen av skolebøkene har blitt utgitt før rådende diskusjoner. Det er likevel interessant å se om nye funn på forskningsfeltet representerer en videreføring eller annen utvikling av synet i skolebøkene.

I denne oppgaven vil jeg tolke kildene som i dette tilfellet er et utvalg av skolebøker. Fokuset er å finne forskjeller i hvordan svartedauden fremstilles, uten å overdrive disse forskjellene. De påfølgende kapitlene vil ta for seg analyse av lærebøkene periode etter periode. Første periode er avgrenset fra 1900- 1940, deretter 1940-70, 1970- 90 og til sist perioden 1990- 2013. Første del av kapitlene vil ta for seg kjennetegn ved perioden. Her kommer vi inn på et omriss av historien og samfunnsutviklingen som kan ha påvirket skolebokforfatterne. Vi skal se på hvordan skolebøkene har utviklet seg, og om dette er noe som har endret fremstillingen av svartedauden i bøkene. En viktig kilde for å studere både faginnholdet og verdigrunnlaget

¹⁴³ Dahl 1970:11.

for undervisningen i historie, er å se på lærebøkene.¹⁴⁴ Hendelser i historien er også noe som kan ha påvirket historieskrivingen, som vi skal komme inn på.

4.2 Hva kjennetegner perioden 1900-1940?

Perioden 1900 til 1940 er preget av slutten på unionstiden. Året 1905 markerer slutten på unionen mellom Norge og Sverige som hadde eksistert siden 1814.¹⁴⁵ I følge Jan Bjarne Bøe og Kjetil Knutsen fikk skolebøkene i denne perioden et mer nasjonalistisk preg. Fokuset ble satt på den norske sagatiden.¹⁴⁶ I 1905 sto Norge frem som en selvstendig nasjon, og historiefaget ble således en viktig del av den nasjonale identiteten.¹⁴⁷ Den første verdenskrig utspilte seg i denne perioden. Krigen var en verdensomspennende storkrig med utgangspunkt i Europa som varte fra 1914-1918, og den hadde innvirkning på skolebokskrivingen. Etter den første verdenskrig er det generelle trekket at bøkene ble annerledes; krigen førte til at vekten ble lagt på oppdragelse til sivile dyder som demokrati og samarbeid mellom stater og innenfor nasjonen, i følge Bøe og Knutsen.¹⁴⁸ Parallelt med denne utviklingen, har skolebøkene i denne perioden drøftet den viktige betydningen av godt samarbeid mellom Norge og nabolandene.¹⁴⁹

Britt Hovland har i sin doktorgradsavhandling studert skolefaget histories utvikling. Hun viser til en utvikling i læreplaner på 1900- tallet. Det er oppført 119 lokale læreplaner som ble til på 1900-tallet av *Norsk bokfortegnelse 1889-1910*. Ved Norsk Pedagogisk Studiesamling ble det registrert ytterligere 56, noe som betyr minst 175 lokale læreplaner sammenlagt, noe som indikerer en utvikling i skolesammenheng på 1900- tallet.¹⁵⁰ I 1938 ble en ny lærerskolelov vedtatt, det var en 8 år gammel lov som ble tatt opp til ny behandling. Her ble det vedtatt at lærerne i lærerskolen skulle skifte tittel fra overlærer til lektor og lærer, og at lektorene skulle ha embetseksamen. Pedagogikk ble nå en del av utdanningen.¹⁵¹ Fokus på undervisningslære kan således ha fått større fokus, noe som vi skal se om gjenspeiler seg i de utvalgte skolebøkene. Skolebøkene skildrer svartedaudens historie på en fortellende måte. Det ble også tatt opp flere elever både i 1938 og 1939 enn tidligere. I årene 1935- 40 hadde vi fått flere nye skolelover her i landet. Det var lov om høgre allmennskoler av 1935, lovene om

¹⁴⁴ Stugu 2016:126.

¹⁴⁵ Bøe og Knutsen 2013:148.

¹⁴⁶ Bøe og Knutsen 2013:148.

¹⁴⁷ Lund 2009:59.

¹⁴⁸ Bøe og Knutsen 2013:148.

¹⁴⁹ Johnsen og Pedersen 1909:63.

¹⁵⁰ Hovland 2016:79.

¹⁵¹ Høigård og Ruge 1963:229.

byfolkeskolen og landsfolkeskolen av 1936, lærerskoleloven av 1938 og yrkeskoleloven av 1940.¹⁵² Skolebøkene er på den måten trolig tilpasset et større omfang av elever snarere enn et lite utvalg av elever.

Norgeshistorie for gymnasiet av Oscar Johnsen og Tord Pedersen (1909).

Boken er utgitt av Aschehoug forlag og skrevet av Oscar Johnsen og Tord Pedersen. Boken er utgitt i 1909. Den har fokus på Nordens historie; Island, Danmark, Norge og Sverige.

Svartedauden blir i denne skoleboken sett i sammenheng med unionstiden. Kapitlet som handler om svartedauden er navngitt «2det tidrum. Unionstiden 1319- 1523».¹⁵³ Tittelen indikerer at fokuset er på unionen og hvilken betydning unionstiden hadde for Norge.

Svartedauden blir likevel omtalt i boken, og blir viet omtrent to sider.

Stofforganisering og stoffutvalg: I boken finner vi ingen innholdsfortegnelse, men forfatterne har likevel strukturert boken på en lettlest måte. Boken fokuserer på konger og makt, men svartedauden blir dog gitt plass i skoleboken under kapitlet om unionstiden i Norge. Her er pesten fremstilt under et underkapittel som heter «Norges tilbakegang».

Form for kommunikasjon: Skoleboken har en form for fortellende og skildrende tekst gjennom hele kapitlet. Eksempelvis «Under folkekongene merkes det at Norges kraft er i tilbakegang».¹⁵⁴ Forfatterne har trolig brukt dette grepet for å gjøre det mulig for elevene å leve seg inn i de forhold som skildres.¹⁵⁵ Forfatterne fremstiller svartedauden som en halvmørk periode med sterke ord som «Norges kraft». Det dystre bildet som er skapt av svartedauden i denne boken er fremstilt med ord, og ikke bilder.

Fremstilling og metode: Boken innleder underkapitlet med å sette fokus på, og forklare Norges tilbakegang. Fokuset er som nevnt også på Island, Danmark og Sveriges historie. En mulig forklaring til det, kan være at 1900- tallet er preget av slutten på unionstiden, og boken er utgitt kort tid etter unionstiden.¹⁵⁶ Det kan være naturlig at forfatterne bærer preg av forandringen i samfunnet ved at en langvarig union som hadde påvirket Norge, ble oppløst. Boken siterer at «under folkekongene merkes det at Norges kraft er i tilbakegang, særlig i

¹⁵² Høigård og Ruge 1963:229.

¹⁵³ Johnsen og Pedersen 1918:59.

¹⁵⁴ Johnsen og Pedersen 1918:60.

¹⁵⁵ Bjørndal 1967:36.

¹⁵⁶ Bøe og Knutsen 2013:148.

tiden etter den store mandedød». ¹⁵⁷ «Kraft» kan være en synonym på landets status, og forfatterne har trolig brukt betegnelsen for å referere til en nedgangstid i etterkant av pesten. Norges tilbakegang blir således sett på som en konsekvens av pesten i følge forfatterne. I boken blir pesten beskrevet som en «ulykke» som rammet både Sverige, Danmark og Norge, hvorav Norge ble hardest rammet av alle tre. Dette blir forklart ut i fra at Norge var fattigere og mindre tettbodd enn Sverige blant annet. Konsekvensene svartedauden hadde var blant annet øde-legging av gårder og tallrike kirker ble stående ubrukt, og sognene ble slått sammen. ¹⁵⁸ Beskrivelsen «ulykke» er med på å forsterke fremstillingen av seinmiddelalderen som en nedgangstid. Til tross for Norges tilstand, konkluderer boken med at seinmiddelalderen var en god tid. Begrunnelsen er at landet ikke var alene i sin tilbakegang og målet var å vinne tillitt til de fremtidsrettede land Sverige og Danmark. ¹⁵⁹

Lærebokens fremstilling av svartedauden kan i hovedtrekk knyttes til Melves forestilling av den antikvariske middelalderen, og til Whites tragediesjanger. Det er et dystert og negativt bilde som tegnes av middelalderen. ¹⁶⁰ Ord som «ulykke» er sterke ord som forfatterne trolig har brukt som et virkemiddel. Her blir Norge sammenlignet med Sverige og Danmark og det kommer frem at landet var dårligere stilt enn nabolandene. ¹⁶¹ Boken har fremstilt det som at Norge på den måten ble rammet hardere av pesten enn nabolandene. At pesten blir beskrevet som en «ulykke», kan representerer noe negativt befolkningen ble rammet av. Forfatterne forsterker således den dystre fremstillingen av pesten ved hjelp av verdiladde ord.

På den andre siden har læreboken trekk fra den romantiske middelalderen, hvor seinmiddelalderen i noen grad bærer preg av å bli idyllisert. ¹⁶² Lærebokforfatterne har konkludert med til tross for svartedaudens virkninger, var seinmiddelalderen en god tid. Norge stod ikke alene i sin tilbakegang, og fikk et nærmere bånd til sine naboland. ¹⁶³ Her fremstiller forfatterne fellesskapet med nabolandene som noe positivt. Første verdenskrig kunne ha ført til at samarbeid mellom stater ble mer fremtredende og viktigere for nasjonen. ¹⁶⁴ I lys av dette kan forfatterne ha vektlagt båndet Norge fikk med nabolandene som noe positivt i seinmiddelalderen. Vi finner ikke bruk av bilder i boken, men den fortellende

¹⁵⁷ Johnsen og Pedersen 1909:60.

¹⁵⁸ Johnsen og Pedersen 1909:62.

¹⁵⁹ Johnsen og Pedersen 1909:63.

¹⁶⁰ Melve 2016:18.

¹⁶¹ Johnsen og Pedersen 1909:62.

¹⁶² Melve 2016:20.

¹⁶³ Johnsen og Pedersen 1909:62.

¹⁶⁴ Bøe og Knutsen 2013:148.

teksten gjør det mulig for elevene å sette seg inn i stoffet og danne seg et bilde av svartedauden.

Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie av Oscar Johnsen og Tord Pedersen (1918).

Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie er utgitt av Aschehoug forlag og skrevet av Oscar Johnsen og Tord Pedersen. Den er utgitt av forlaget H.Aschehoug. Skoleboken er utgitt 1918, og formålet var å bruke skoleboken som supplement til Albert Johnsens lærebok i verdenshistorie. Læreboken har ingen innholdsfortegnelse, men går heller rett på med kapittelet navngitt «Norden i forhistorisk tid».¹⁶⁵

Stofforganisering og stoffutvalg: Læreboken er skrevet av de samme forfatterne som *Norgeshistorie for gymnasiet* (1909), og har omtalt svartedauden på ca. en side. Boken har et kapittel navngitt «Unionstiden, 1319- 1523» hvor det står skrevet om svartedauden. Et likhetstrekk er også at skoleboken er utgitt i de påfølgende årene etter unionstiden, og har trolig dermed satt fokus på nordens historie. Underkapitlet «Norges tilbakegang» hevder at «mandedøden» er forklaringen på nedgangstiden i Norge, i seinmiddelalderen. Her har også forfatterne omtalt pesten med beskrivelsen «ulykke» for alle tre riker, men en «ulykke» som ammet Norge hardest. I følge læreboken rammet pesten høsten og vinteren 1349 i Norge. Resultatet av pesten førte til at halvparten av befolkningen døde.¹⁶⁶

Form for kommunikasjon: Her er det likhetstrekk med den tidligere utgaven av læreboken. Historien om svartedauden blir beskrevet på en fortellende måte. Forfatterne har brukt den fortellende formen for tekst som et virkemiddel for å skildre et dystert bilde av pesten.

Fremstilling og metode: Bruk av ordet «ulykke» som beskrivelse på pesten blir videreført.¹⁶⁷ Læreboken fremstiller svartedauden som en tragedie. Poengene til forfatterne er at pesten førte til store folketap, som igjen ga utslag i økonomisk nedgang. Et grep forfatterne har brukt er sterke og verdiladde ord for å fortsatt forsterke betydningen av svartedauden. Forfatterne påstår at en mengde gårder ble øde-lagt og udyrket. Jordprisene og landskylden sank

¹⁶⁵ Johnsen og Pedersen 1918:3.

¹⁶⁶ Johnsen og Pedersen, 1918:61.

¹⁶⁷ Johnsen og Pedersen, 1918:61.

«voldsomt» på grunn av lite etterspørsel. Det førte til at godseiere led et uhyre tap.¹⁶⁸ Elevene får ikke oppgitt noen tall på jordpris- eller landsskyldsfallet, men ordet «voldsomt» gir assosiasjoner til en stor nedgang i skyldene. En ny innfallsvinkel i boken er følgene pesten hadde for kirken. Forfatterne påstår at kirken led i etterkant av pesten. Her kommer det frem at mange prester døde i etterkant av pesten.¹⁶⁹ I boken forklart som at: mange prester ble «revet bort» av pesten.¹⁷⁰ «Revet bort» kan indikere at pesten rammet befolkningen fort og hadde store følger, i følge forfatterne. Vi kan knytte framstillingen til tragediesjangeren, da det er en trist handling som også har en ulykkelig slutt.¹⁷¹ Vi finner heller ikke bruk av bilder i læreboken. Alt i alt er det mye likhetstrekk fra den tidligere utgaven av Johnsen og Pedersen fra 1909. Og her og finner vi hovedtrekk fra den antikvariske middelalderen, men samtidig noen trekk fra den romantiske middelalderen.

Sammenheng med forskningsfeltet: Det har vært diskusjon omkring tidsfestning av utbruddet av svartedauden, som vi har sett. Historikere som Moseng og Lindanger har en oppfatning om at pesten nådde Bergen i 1349.¹⁷² De islandske annalene hevder at svartedauden til Norge via et engelsk skip som lå til i Bergen sommeren 1349 og derfra spredte seg over hele landet.¹⁷³

Både *Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie* (1918) og *Norgeshistorie for gymnaset* (1909) hevder at pesten først rammet Bergen i 1349.¹⁷⁴ Innførselen av pesten i 1349 er trolig et gjennomgående syn, som har preget forskningsfeltet også i etterkant av utgivelsene. Det er likevel en forskjell her. Oppfatningen til Moseng er at pesten først kom til Bergen sommeren 1349.¹⁷⁵ I følge læreboken rammet pesten høsten og vinteren 1349 i Norge.¹⁷⁶ Benedictow på sin side har argumentert for at det må ha vært en tidligere og uavhengig introduksjon av epidemien til Oslo senhøsten 1348. Før svartedauden ble stoppet av vinterkulden, ble den spredt til Østlandet omkring april 1349.¹⁷⁷ Birger Lindangers hovedsyn er at svartedauden med utgangspunkt i innførselen til Bergen kom til Østlandet senhøsten/november 1349.¹⁷⁸ En forklaring her kan være at det er fortsatt diskusjon omkring tidsfestningen av utbruddet, men et gjennomgående syn ser ut til å være at pesten rammet

¹⁶⁸ Johnsen og Pedersen, 1918:61.

¹⁶⁹ Johnsen og Pedersen, 1918:61.

¹⁷⁰ Johnsen og Pedersen, 1918:61.

¹⁷¹ White 2014:195.

¹⁷² Moseng mfl.2007:283.

¹⁷³ Benedictow 2006:88.

¹⁷⁴ Johnsen og Pedersen, 1918:61.

¹⁷⁵ Moseng mfl.2007:283.

¹⁷⁶ Johnsen og Pedersen, 1918:61.

¹⁷⁷ Lindanger 2004:315.

¹⁷⁸ Lindanger 2004:315.

Bergen først. Noe forskning i etterkant av utgivelsene av skolebøkene har videreført. Spredningsanalyse og tolkninger av kilder kan gjøre at det fortsatt er strid om hvilken måned pesten ankom Norge.

***Norges og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet* av Fredrik Scheel og Fredrik Christian Wildhagen (1932).**

Boken er utgitt av SOME & CO.S forlag i år 1932. Boken er skrevet av historiker og statsarkiver Fredrik Scheel, og filolog og lærer Fredrik Christian Wildhagen. Skoleboken var egentlig ferdigskrevet tre år tidligere, men forfatterne lot manuskriptet ligge dels fordi de imøteså en omlegging i historieundervisningen.¹⁷⁹

Stofforganisering og stoffutvalg: Skoleboken har ingen innholdsfortegnelse, men er kronologisk inndelt i kapitler fra vikingetiden frem mot 1814. «Seinmiddelalderen» er kapitlet som omhandler svartedauden navngitt. «Felles konge med Sverige 1319» og «den store mannedauden» er stikkordsetninger under kapitteloverskriften.¹⁸⁰ Fokuset i kapitlet er også her rettet mot unionstiden, i likhet med *Norgeshistorie for gymnasiet* (1909) og *Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie* (1918). Underkapitlene er blant annet: «Håkon 6. Hanseatene», «Kalmarunionen grunnlegges 1397» og «De nordiske riker under Kalmarunionen 1397-1523».¹⁸¹ Svartedauden, i denne boken- kun omtalt som «mannedauden» utgjør ca. to sider i skoleboken. Fokuset på unionstiden gir utslag i at boken både har vektlagt både norsk, svensk og dansk historie.

Form for kommunikasjon: Det er en form for fortellende og skildrende tekst i boken, hvor forfatterne har fremstilt historien på en måte som gjør det mulig for elevene her og å leve seg inn i historien.¹⁸² Et eksempel som viser til det, er: «Ved midten av århundret nådde Den sorte død- Den store mannedauden som den kaltes her til lands- og til Norden».¹⁸³ Forfatterne har således brukt grep som vekker interesse hos elevene. Setningene er skildrende og gjør at elevene gjerne vil lese mer. Eksempelvis for å finne ut hva som skjedde når pesten ankom Norden. Verdiladde ord som «mannedauden» forsterker fremstillingen av seinmiddelalderen

¹⁷⁹ Scheel og Wildhagen 1932.

¹⁸⁰ Scheel og Wildhagen 1932:55.

¹⁸¹ Scheel og Wildhagen 1932:57.

¹⁸² Bjørndal 1967:37.

¹⁸³ Scheel og Wildhagen 1932:56.

som en nedgangstid. Det er trolig en betegnelse forfatterne har brukt for å få frem at svartedauden kunne ha ført til en stor andel av befolkningen døde.

Fremstilling og metode: Her er innledningen til presentasjon av svartedauden i skoleboken *Dyster*. Læreboken forklarer pesten som årsak til Norges tilbakegang.¹⁸⁴ Boken har trolig brukt beskrivelsen «mannedauden» for å illustrere middelalderens menneskers betegnelse av pesten. Mannedauden gir assosiasjoner til en dramatisk begivenhet i historien, hvor «dauden» kan tyde på at en stor del av befolkningen døde som følge av pesten.¹⁸⁵ Betegnelsen kan i følge historiker Moseng illustrere de økonomiske og demografiske virkningene av pesten.¹⁸⁶

Videre ser boken på konsekvenser pesten hadde for adelen og geistligheten og leilendinger. Adelen og geistligheten, som tidligere eide de fleste gårdene, led store tap i etterkant i følge forfatterne. Med de primitive redskaper som den gang var i bruk, krevde jordbruket mer arbeidskraft enn det som var igjen. Forfatterne har både trukket frem negative og positive sider som pesten kunne ha ført med seg for de ulike gruppene i samfunnet.¹⁸⁷

Et gjennomgående trekk i boken her og, er at pesten blir fremstilt som en tragedie i norsk historie. På den andre siden hevder forfatterne at for bønder betydde pesten en lettelse. Det indikerer at pesten hadde et positivt aspekt i følge forfatterne.¹⁸⁸ I denne boken finner vi også hovedtrekk fra den antikvariske middelalderen, men samtidig trekk fra den romantiske middelalderen. Lærebokforfatterne for seg konsekvensene pesten hadde for de ulike befolkningsgruppene, og fremstiller dette som en negativ del av historien.¹⁸⁹

Sammenheng med forskningsfeltet: Et utbredt syn er at smitten gjerne ble fraktet med skip, fra land til land. Norge hadde stor skipsforbindelse med havnebyene i England, i følge historiker Benedictow.¹⁹⁰ At smitten spredte seg over størsteparten av Europa blir i følge Benedictow beskrevet som uunngåelig, grunnet handelen mellom øst og vest, mellom import av korn, mel og andre varer.¹⁹¹ Selv om temaet svartedauden fenger populærvitenskapelig, er det likevel en del historikere som har eksplisitt forsket på svartedauden i Norge. Resultatet har vært ulike perspektiver på svartedaudens ankomst og utbredelse i Norge. Forfatterne har støttet seg til dette perspektivet, og legger vekt på handelen som en årsak til at svartedauden spredte seg i

¹⁸⁴ Scheel og Wildhagen 1932:56.

¹⁸⁵ Moseng 2006:230.

¹⁸⁶ Moseng 2006:238.

¹⁸⁷ Scheel og Wildhagen 1932:57.

¹⁸⁸ Scheel og Wildhagen 1932:57.

¹⁸⁹ Scheel og Wildhagen 1932:57.

¹⁹⁰ Benedictow 2002:46.

¹⁹¹ Benedictow 2002:45.

Norge.¹⁹² Synet på at smitten spredte seg via skip har således blitt videreført i nyere tids forskning gjort av historikere som Benedictow i de senere år. Boken har støttet seg til synet om at svartedauden kom til Norge gjennom handel, og kommer inn på hanseatenes betydning i landet.¹⁹³

Boken har ikke satt inn bilder som illustrasjoner. Den er enkelt, men samtidig ryddig inndelt i kapitler. Den er autorisert av Kirke- og undervisningsdepartementet.¹⁹⁴ Det kan vise til at boken har blitt brukt ved flere skoler.

Norges og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet av Fredrik Scheel (1940).

Norges og andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet av Fredrik Scheel er fra år 1940. Forlaget er Aschehoug. Skoleboken er godkjent av Kirke- og Undervisningsdepartementet til bruk i den høyere skole og lærerskolen. Under kapitlet om senmiddelalderen har boken presentert Norge i seinmiddelalderen under felles konge med Sverige.

Stofforganisering og stoffutvalg: Skoleboken har ryddig innholdsfortegnelse og er kronologisk organisert. Boken begynner med for historisk tid og har fokus på historiske hendelser frem mot 1814.¹⁹⁵ Boken har et eget kapittel om senmiddelalderen, hvor kapitlet har underkapitler navngitt «felles konge med Sverige 1319» og «den store mannedauden». Sentralt i boken er fokus på unionstiden. Pesten er omtalt på ca. to sider. Vi finner ingen bilder i tilknytning til tema svartedauden og det er heller ingen inndeling i underkapitler.¹⁹⁶

Form for kommunikasjon: Skoleboken er lett å lese grunnet ryddig struktur, og teksten er skrevet på en måte som gjør det spennende for elevene å lese. Denne formen for skildrende tekst kommuniserer på en direkte måte med eleven i lærebøker og gjør det mulig for eleven å leve seg inn i fortiden og historien om svartedauden i likhet med den andre læreboken.¹⁹⁷ Det er likevel et dystert bilde som blir skildret av pesten.

¹⁹² Scheel og Wildhagen 1932:57.

¹⁹³ Scheel og Wildhagen 1932:57.

¹⁹⁴ Scheel og Wildhagen 1932.

¹⁹⁵ Scheel 1940:199.

¹⁹⁶ Scheel 1940:55.

¹⁹⁷ Bjørndal 1967:37.

Fremstilling og metode: Vi finner mye likheter med den tidligere versjonen av skoleboken fra 1932. Skoleboken støtter seg til perspektivet om at pesten kom først til Bergen. «Pesten ble i 1349 brakt til Bergen fra England», står det i skoleboken.¹⁹⁸ Boken støtter seg til det Kåre Lunden i etterkant har betegnet som det «tradisjonelle bildet», nemlig at epidemien kom i land i Bergen sommeren/høsten 1349.¹⁹⁹ Bergen blir dermed omtalt som første byen i Norge som ble rammet av pesten. Her er et gjennomgående syn at pesten, omtalt som mannedauden, «rev bort» en stor del av befolkningen i følge forfatteren. Boken viderefører synet på og konsekvensene av øde-leggingen omtalt i den tidligere utgaven.²⁰⁰ Betegnelsen «rev bort» er videreført i denne utgaven, og er et grep som forsterker inntrykket elevene får av svartedaudens virkninger.

Svartedauden blir her og fremstilt som en nedgangstid i senmiddelalderen, men tilbakegangen landet på mange måter befant seg i.²⁰¹ Her og finner vi trekk fra den antikvariske middelalderen, med tragedie trekk. Det er en form for skildrende tekst i læreboken. Vi finner ingen bilder i boken, men forfatteren har likevel klart å formidle et dystert bilde av pesten med å trekke frem verdiladde ord som eksempelvis «rev bort» og «mannedauden».²⁰²

Sammenheng med forskningsfeltet: I tillegg til at skoleboken har støttet seg til perspektivet om at pesten kom til Bergen først, har forfatterne lagt vekt på politisk historie. Rudolf Keyser blir sett på som en sentral historiker innenfor norsk middelalderhistorie, som har fokusert på politisk historie. Keyser ble sett på som systematiker som brakte klarhet og sammenheng i grunnleggende teorier om norsk historie i middelalderen.²⁰³ For å forstå den norske politiske utviklingen i senmiddelalderen må man se det i lys av et nordisk perspektiv i følge Keyser. Norge hadde felles konge med Sverige fra 1319 til 1355, og det norske kongedømmet deltok aktivt i kampen om kongemakten i Sverige. En allianse med Danmark førte til at Norge fra 1380 ble en del av en varig dansk norsk union, der Sverige tidvis var med.²⁰⁴ Keyser antyder at det på i middelalderen foregikk en utvikling i aristokratisk retning, i det nye lendmenn eller baroner forsøkte å etablere seg om en egen statsmakt uavhengig av både kongedømmet og folket. Han antyder videre at årsaken til Norges nedgang trolig dreier seg om at folkefriheten

¹⁹⁸ Scheel 1940:56.

¹⁹⁹ Lunden 2008:607.

²⁰⁰ Scheel 1940:57.

²⁰¹ Scheel 1940:56.

²⁰² Lunden 2008:607.

²⁰³ Dahl 1989:46.

²⁰⁴ Helle mfl. 2013:117.

gikk tapt og dermed folkets aktive deltakelse i statslivet.²⁰⁵ Keyers forklaring er at Norges nedgang er av politisk art, som var en følge av omfattende og langvarige prosesser i det norske folks politiske liv. En «katastrofe» som svartedauden kunne i følge Keyser kunne bare ha så alvorlige virkninger fordi landet allerede var i tilbakegang.²⁰⁶ Forklaringen ligger i at Norges stilling var svekket, og det var bare svake rester igjen av landets selvstendighet.²⁰⁷ I likhet med den tidligere utgaven av boken ser forfatteren på unionstiden og hvordan den hadde påvirkning på Norges tilbakegang.²⁰⁸ Svartedauden førte til at landet som allerede var i tilbakegang i følge forfatterne, nå opplevde en nedgangsperiode. Pesten blir således ikke gitt skylden for nedgangstiden i seinmiddelalderen, men blir likevel fremstilt som en betydelig årsak til tilbakegangen landet opplevde.

4.2 Hovedtrekk i lærebøkene fra 1909- 1940

Lærebøkene har fokus på unionen mellom Norge og Sverige i kapitlene som omhandler seinmiddelalderen. Året 1905 markerer slutten på unionen mellom Norge og Sverige som hadde eksistert siden 1814, og det kan dermed være en naturlig årsak til at skolebøkene bærer preg av det.²⁰⁹ Svartedauden er omtalt på ca. en side i skolebøkene og det er ikke satt inn bilder i kapitlene om pesten.

Selv uten bilder klarer forfatterne å fremstille et dystert bilde av svartedauden i skolebøkene. Skildringene av pesten som «den store morder slår til» som Ustvedt navnga et av kapitlene i sin bok, kan passe som en beskrivelse av forfatternes fremstilling av pesten i denne perioden.²¹⁰ Et fremtredende trekk i bøkene idealtypen antikvarisk middelalderen, noe forfatterne får frem gjennom beskrivelser som «den store mannedauden».²¹¹ Trolig får elevene en halvmørk oppfatning av å lese om svartedauden i lærebøkene.

Benedictow satte fokus på svartedauden som en sentral del av norsk seinmiddelalderhistorie. Agrarhistorikerne i følge Benedictow vist i årene fra ca. 1920- 80 at pesten var en stor demografisk katastrofe og må ha vært en viktig begivenhet i norsk historie.²¹² Lærebøkene

²⁰⁵ Dahl 1989:57.

²⁰⁶ Dahl 1985:58.

²⁰⁷ Dahl 1985:58.

²⁰⁸ Scheel 1940:209.

²⁰⁹ Bøe og Knutsen 2013:148.

²¹⁰ Ustvedt 1985:17.

²¹¹ Scheel 1940:55.

²¹² Benedictow 2006:83.

viser til dette, og viser til tall som med oversikt over befolkningsnedgangen som følge av svartedauden. Nyere forskning kan således ha videreført forskning på dette feltet i perioden 1909- 1940.

Dahl hevder at det i perioden skjer en forskyvning i den historiske forskningsinteresse over mot studiet av økonomiske, sosiale og institusjonelle strukturforhold. Man ser at det er gjort spesialundersøkelser av emner som byer og handel, jordeiendomsforhold, landsskyld og jordpriser og lignende i perioden.²¹³ Utviklingen kommer til syne i skolebøkene fra denne perioden, som har tatt for seg adelens svekkede stilling etter øde-leggingen av gårder i senmiddelalderen. Inntrykket vi får av bøkene er likevel at det er et kort omriss av svartedauden som blir fremstilt i bøkene. Omtrent en side i skolebøkene kan legge begrensninger på hvor mye fagstoff omkring pestens utvikling forfatterne får tatt med.

²¹³ Dahl 1970:243.

Kapittel 5.

Lærebøker i perioden 1940-1970

5.1 Hva kjennetegner perioden 1940-1970?

I perioden fra 1940 til 1970 fikk vi stadig flere lærebøker i skolen i følge Bøe og Knutsen. Nå begynte lærebøkene å økes og hele 17 lærebøker ble utgitt.²¹⁴ Andre verdenskrig, den siste av to verdensomspennende konflikter regnet å ha utspilt seg i årene 1939- 1945, og vi kan plassere konflikten innenfor denne perioden. Utgivelsene av de nye lærebøkene hadde sammenheng med innføring av nye skolelover som *Læreplan for forsøk med 9- årig skolen* (1960).²¹⁵ Bøkene betonte hverdagslivet og arbeidslivet og fokuserte heller på moralsk styrke, som en forutsetning for at Norge skulle overleve krigsårene.²¹⁶ De nye lærebøkene som etterhvert kom satte fokus på freden og det nye samfunnet som skulle bygges opp.²¹⁷

I mellomkrigstiden ble synet på historiefaget endret. Historiefaget skulle være aktuell for samtiden, noe som ble understreket i Normalplanen fra 1939 hvor verdenshistorie nå ble en del av pensum. Den kan trolig ha dannet et grunnlag for undervisningen i perioden 1940 til 1970, mens andre verdenskrig kan ha ført til tilbakegang for skoleutvikling.²¹⁸ N39 blir derfor trukket frem i dette kapittelet.

Etter andre verdenskrig ble fokuset på å skape aktive samfunnsborgere sterkere. Fra 1950 og utover, ble det understreket at historiefaget skulle bli samtidsrelevant.²¹⁹ Statsminister Johan Nygaardsvold og hans regjering (1935-45) vedtok flere utdanningspolitiske lovvedtak og læreplaner i mellomkrigstiden. *Normalplanen for folkeskolen* ga nye retningslinjer for undervisningen. Planen var felles for by og- landfolkeskolen.²²⁰ Følgene av andre verdenskrig

²¹⁴ Bøe og Knutsen 2013:153.

²¹⁵ Bøe og Knutsen 2013:151.

²¹⁶ Bøe og Knutsen 2013:151.

²¹⁷ Bøe og Knutsen 2013:151.

²¹⁸ Lund 2009:61.

²¹⁹ Lund 2009:61.

²²⁰ Kirke og undervisningsdepartementet 1939:78.

og Nasjonal samling- myndighetenes overtakelse av makten gjorde at planen ikke ble etablert i skolen før etter krigen.²²¹ Hovedintensjonen med Normalplanen var at²²²:

- Opplæringen skulle gjøre elevene i stand til å bruke håndbøker og annen litteratur slik at de kunne skaffe seg kunnskaper i historie i etterkant av skolegangen.
- Elevene skulle få forståelse av samfunnet de levde i, og forstå betydningen av samarbeid og fred mellom folket. Vektleggingen av samarbeid og fred ble i tillegg vektlagt og videreført fra læreplanene fra 1920- tallet, da folk i mellomkrigstiden minnet seg konflikter som hang over Europa.²²³

Med planen ble fokuset på undervisningen i skolen satt på arbeidsmetodene, og arbeidsideologien ble det viktigste didaktiske prinsipp. Arbeidsskoleprinsippet gikk ut på at opplæringen i skolen skulle legge opp til at elevene fikk arbeide mest mulig selvstendig. Normalplanen kan ses på som gjennombruddet for formal danning og undervisning i Norge siden oppmerksomheten ble vendt til arbeidsmåtene, elevene og metodene.²²⁴ Didaktisk fokus gjenspeiler seg i lærebøkene fra denne perioden. Ulikt fra skolebøkene utgitt i perioden 1909-1940 har bøkene i denne perioden tatt i bruk illustrasjoner som bilder. Mange av bildene er mørke og detaljrike, og skaper blikkfang. De appellerer til elevenes følelser, og gjør det lettere for elevene å sette seg inn i historien om svartedauden. Bildene gir en illustrasjon på hvor hardt pesten kunne ha antatt å ramme befolkningen i følge skolebøkene.

Lærebøkene måtte bli godkjent av Kirke- og undervisningsdepartementene for bruk i skolen. Det ble stilt krav om at læreboken var i samsvar med prinsippene og stoffordningen i læreplanen.²²⁵ Følgende av den andre verdenskrig og NS- myndighetenes overtakelse av makten gjorde at læreplanen ikke ble etablert i skolen før etter krigen. Kun noen få dager etter statsakten på Akershus slott 1. februar la Vidkun Quisling som ble utnevnt som ministerpresident frem planer for å nazifisere oppdragelsen i skolen. Det ble til en lov om tvunget medlemskap for lærerne i Norges Lærersamband, men lærerne gjorde motstand. Motstandene resulterte i arrestasjoner og rundt 650 lærere ble sendt til tvangsarbeid i Kirkenes. Like etter førte mangelen til lærere til problemer i skolen. Quisling gjorde derfor retrett og lærerne ble gjeninnsatt. Etter 1942 ble ikke den norske skolen lengre utsatt for store

²²¹ Lorentzen 2005:17.

²²² Kirke og undervisningsdepartementet 1939:78.

²²³ Kirke- og undervisningsdepartementet 1922:40.

²²⁴ Imsen 2005:38.

²²⁵ Høigård og Ruge 1963:254.

nazifiseringstiltak.²²⁶ I 1945 la de politiske partiene frem et fellesprogram, *De politiske partienes samarbeidsprogram for gjenreisningen*. Nye ideer fikk nå innpass i skolen, og skolens ledende prinsipp ble å utdanne borgere i et fritt og demokratisk samfunn.²²⁷

Lærebøkene er således skrevet i en periode i utvikling, både i samfunnet for øvrig og når det gjelder læreplanhistorie. De nye lærebøkene har utviklet nye undervisningsmetoder. Deriblant arbeidsoppgaver og bilder.

Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset av Edvard Bull (1948).

Nordmenn før oss: norgeshistorie for gymaset er skrevet av Edvard Bull, fra 1948. Forlaget er Johan Grundt Tanum forlag. Skoleboken er gitt ut i 1948. Til hvert hovedavsnitt hører det til et utvalg av kildetekster. Innledningsvis står det at tekstene i boken ofte er forkortet og forenklet, og Bull påpeker at det ikke er merket av i boka om noe er utelukket fra historien.²²⁸

Stofforganisering og stoffutvalg: Læreboken er oversiktlig og strukturert på en måte som gjør den lett å lese. Pesten er omtalt på ca. to og en halv side, og er viet mer plass sammenlignet med de andre bøkene. Boken er kronologisk inndelt i følgende navngitte kapitler: forhistoriske tider, vikingtida, middelalderen, fra reformasjonen til eneveldet, fra 1660 til 1814, 1814, bønder mot embetsmenn, den industrielle revolusjon, folkestyre og nasjonal frigjøring og verdenskrigene. Nå er fokuset flyttet bort fra unionstiden. Bull har sett på norsk og svensk kongefellesskap i boken, men det er ikke hovedfokuset under kapitlet om svartedauden. Dette kan være en forklaring på at svartedauden er blitt viet mer plass. Boken har også et eget kapittel om middelalderen, hvor underkapitlene er «godseiernes samfunn» og «Norges rike fra Stiklestad til reformasjonen».²²⁹ Under kapitlet om middelalderen beskriver boken hva ættefellesskap gikk ut på, og hvem som falt under betegnelsen underklasse og overklasse. Fellesskapet i ætten var et middel til å skaffe en viss rettsikkerhet. Om en mann i middelalderen eksempelvis hadde gjort en forbrytelse, førte det til at to ætter kom til å stå mot hverandre i følge Bull.²³⁰ Bull hevder at det dypeste skillet i samfunnet gitt mellom de frie bøndene på den ene siden og trellene på den andre. Kirkemakten blir belyst i sammenheng med norsk- svensk fellesskap.²³¹ Forfatteren har således satt fokus på samfunnsgrupper.

²²⁶ Lorentzen 2005:7.

²²⁷ Lorentzen 2005:7.

²²⁸ Bull 1948:2.

²²⁹ Bull 1948:3.

²³⁰ Bull 1948:52.

²³¹ Bull 1948:53.

Under underkapitlet «Norges nedgang» blir svartedauden omtalt. Her blir pesten også omtalt som «den viktigste hendingen i Norge på 1300- t (...)»²³²

Form for kommunikasjon: Språket er gjennomgående skildrende, et grep forfatteren har brukt for å gjøre det lettere for elevene å sette seg inn i historien. Dette får forfatteren frem ved hjelp av verdiladde ord. Verdiladde ord som «herjet hele Europa» skaper en forestilling om at pesten hadde store ringvirkninger, og rammet befolkningen stort.²³³

Fremstilling og metode: Et gjennomgående trekk i boken er bruk av verdiladde ord. Blant annet: «Det var en farsott som herjet hele Europa», som nevnt.²³⁴ Det blir nevnt at i Bergen kom det på en dag 80 lik bare til en av kirkene, samt at i Nidaros døde erkebiskopen og alle korsbrødrene, unntatt en som da fikk velge den nye erkebispen. Boken påstår at svartedauden omtalt som «den store manndauen» drepte mellom en tredjepart og to tredjeparter av folket, og det tok 200 år før virkningene var noenlunde overvunnet.²³⁵ Bull bruker tall for å illustrere hvor hardt pesten rammet befolkningen. På den andre siden, påpeker forfatteren samtidig at pesten kunne ses på som en lettelse for de overlevende. Særlig overlevende bønder fikk det lettere, i følge Bull. Dette fordi det ble bedre plass i landet, lettere å skaffe seg jord, og de kunne flytte til større og bedre gårder som var blitt øde-lagt.²³⁶ Samtidig blir det lagt vekt på andre forklarende årsaker til nedgangen i senmiddelalderen: leidangen var blitt en statskatt og da var vanskelig å få bøndene til å holde skipene ved like og ruste ut krigsflåten. I tiden før svartedauden ble det i følge Bull klart at nordmennene ikke maktet å drive den handelen som landet trengte. Tyskerne vant både fortjeneste og makt i landet uavhengig av pesten.²³⁷

I likhet med *Norges og andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet* (Scheel, 1940) blir svartedauden som vist omtalt som «mannedauen» og «den storeannedauen» i boken. Det store befolkningstapet er også vektlagt her. Dette appellerer til lesernes patos, og vekker følelser knyttet til noe dystert. Igjen kan dette knyttes til forestillingen om den antikvariske middelalderen, og tragedie sjangeren. På den andre siden, bærer fremstillingsformen i boken preg av den romantiske middelalderen, ved at de overlevende fikk det bedre. Det er dermed et lite bilde av optimisme som blir skapt i skoleboken.

²³² Bull 1948:72.

²³³ Bull 1948:72.

²³⁴ Bull 1948:72.

²³⁵ Bull 1948:72.

²³⁶ Bull 1974:72.

²³⁷ Bull 1948:69.

De fleste skolebøkene har nedgangstiden i fokus, samt forklarende årsaker til Norges nedgang. Det er likevel unntak i noen av skolebøkene, hvor bøkene gir tilleggsinformasjon til den «store historien» om svartedauden. *Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset* (Bull, 1948) har mer utfyllende tatt for seg det sosiale aspektet i senmiddelalderen. Bull har definert hva ættfelleskap gikk ut på, med over og underklasse.²³⁸

Innledningsvis står det at «spørsmål i marginen» skal særlig hjelpe leserne med å finne fram til det vesentlige i kildene. Boken tar og for seg at mange av tekstene kan gi viktige opplysninger som det ikke direkte blir spurt om. Mens andre spørsmål skal hjelpe til å aktualisere stoffet, eller til å kalle fram i minnet kunnskaper som de fleste av leserne sitter inne med.²³⁹ Vi finner noen arbeidsoppgaver midt i kapitlet om middelalderen som har sammenheng med svartedauden.

De er følgende²⁴⁰:

- Noen sagn som forteller om manndauen?
- Hvordan virker det på arbeidslønningene i våre dager når det er mangel på arbeidsfolk?
- Les brevet fra dronning Margrete, s.96, og finn ut hvordan kongefamiliens økonomi var i tida etter den store manndauen.

Pål Kleppen har innledet sin bok *Historie*, som fungerer som en rettleiding for historielærere i skolen, med å fortelle om sagn i en historisk kontekst. Kleppen mente at fra de eldste tider har menneskene hatt trang til å minnes egne, slektens og fremragende personers opplevelser, og vi finner det uttrykt i folkesagn, sagn og fortellinger.²⁴¹ Å studere sagn kan dermed bidra å fortelle noe om datidens fremstillinger av svartedauden. Forfatteren av skoleboken kan ha sett på historiske skildringer, sagn som supplement til undervisning. Sagn kan bidra til å gi elevene et nytt perspektiv på pesten, da de gjerne er knyttet til datidens oppfatninger av svartedauden.

Bilder: Vi finner seks bilder som står i tilknytning til avsnittet om svartedauden. Det første bildet viser en gotisk figur, som også er brukt av flere skolebøker. Andre bildet, øverst på siden viser to gotiske mannshoder. Mens bilde tre under viser et kloster fra slutten av 1200-

²³⁸ Bull 1948:2.

²³⁹ Bull 1948:2

²⁴⁰ Bull 1948:72.

²⁴¹ Kleppen 1932:9.

tallet. Bilde fire øverst til høyre er Båhus festning ved Gøstaelven. Under dette bildet ser vi bilde av Kirkehellern på Træna hvor det lå en mengde skjeletter fra middelalderen, kanskje ofre for svartedauden. Det siste bildet viser dødsøyeblikket hvor sjelen stiger opp gjennom munnen.²⁴² Bildene er detaljrike og står i sammenheng med resten av teksten. Bruk av bilder kan ses på som et pedagogisk virkemiddel, og bildeillustrasjonene skaper i dette tilfellet interesse for lærestoffet. Den store mengden skjeletter er noe som skaper et bilde av at svartedauden satte dype spor. Bildet av en gotisk figur og kloster kan illustrere at et religiøst aspekt var en viktig del av seinmiddelalderen.

Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset av Edvard Bull (1959).

Nordmenn før oss: norgeshistorie for gymnaset er skrevet av Edvard Bull, er fra år 1959 og er en ny utgave av boken fra 1948. Han er kjent for sitt fokus på sosialhistorie, men det ser ut til at denne skoleboken er preget av «de store hendelser» som vi skal se på.²⁴³ Forlag er Johan Grundt Tanum forlag. Til hvert hovedavsnitt av boka hører det til et utvalg av kildetekster, hvor formålet er å gi klarere og mer levende bilder av fortiden i følge Bull.²⁴⁴ I likhet med de to andre skolebøkene, er *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset* (1959) kronologisk inndelt i kapitler. Det er et eget kapittel for middelalderen i Norge.²⁴⁵ Utgaven fra 1959 har omtalt svartedauden på omtrent to sider.²⁴⁶

Stofforganisering og stoffutvalg: Hovedkapitlet om middelalderen er inndelt i samme underkapitler som den tidligere utgaven. Synet på svartedauden som en nedgangsperiode blir videreført i denne utgaven. Fremstillingen har en forsterkende effekt ved at svartedauden står omtalt under kapitlet «Norges nedgang».²⁴⁷ Dette kan gi oss assosiasjoner til at hovedbildet som preger fremstillingen i boken er fokus på pestens negative virkninger.

Form for kommunikasjon: Utgaven fra 1959 har likhetstrekk med den tidligere utgaven. Bull har benyttet seg av et fortellende språk, hvor elevene også her kan leve seg inn i fortiden ved å lese kapitlet om svartedauden. Dette kommer blant annet frem i spørsmålene som tilhører

²⁴² Bull 1948:71-73.

²⁴³ Kaldal 2014:130.

²⁴⁴ Bull 1959:2.

²⁴⁵ Bull 1959:3.

²⁴⁶ Bull 1959:66.

²⁴⁷ Bull 1959:66.

kapitlet. De er formulert på en måte som skal bidra til å gi elevene mer levende bilder av fortiden enn læreboken kan gi.²⁴⁸

Fremstilling og metode: Den nyere utgivelsen av Bulls skolebok omtaler også svartedauden som «den store mannedauden». «Den viktigste hendingen i Norge på 1300- tallet var den store mannedauden- «svartedauden» som den ble kalt i mange andre land» kan vi lese i skoleboken.²⁴⁹ Videre tar skoleboken for seg den store befolkningsnedgangen, noe som utdyper ordbruken «den store mannedauden», med at pesten drepte mellom en tredjepart og to tredjeparter av folket i Norge i følge boken.²⁵⁰ Boken ser både på virkninger for de overlevende bøndene og adelen, slik som den tidligere utgaven.

Fremstillingen bærer trekk fra antikvarisk middelalder, men også her finner vi trekk fra den romantiske middelalderen. Dette kommer blant annet til syne ved at forfatterne trekker frem at de overlevende bøndene fikk bedre og stod sterkere etter adelen forsvant.²⁵¹

Også i denne skoleboken finner vi arbeidsoppgaver underveis i kapitlene. Vi finner samme arbeidsoppgaver som i Bulls utgave fra 1948, men med et tilleggsspørsmål som er følgende:

- 1) En mulig forklaring er nevnt s.19. Er det noen grunn til å tro at et par graders nedgang i gjennomsnittstemperaturen ville virke sterkere i Norge enn f.eks i Danmark?²⁵²

Spørsmålet legger opp til at elevene må finne frem til det vesentlige i kildene, i form av andre ressurser enn læreboka. Det bygger opp om Bulls mål om å gi elevene mer levende bilder av fortiden enn læreboken kan gi.²⁵³ Bruk av denne typen spørsmål fremstår som en tilleggsfaktor til det gjeldende fagstoffet om svartedauden, da boken i liten grad har beskrevet endringene tilknyttet temperatur i seinmiddelalderen.

Ulikt fra *Norges og andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet* (Scheel, 1940), men i likhet med *Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnasiet* (Bull, 1948) har skoleboken lagt vekt på flere faktorer for å forklare Norges nedgang i senmiddelalderen. Skoleboken mener «mannedauden ga den norske staten et avgjørende støt utenfor stupet, så den havnet i maktløs avhengighet. Men det fantes klare tegn til forfall i tidligere tid.»²⁵⁴ Her blir det og

²⁴⁸ Bull 1959:2.

²⁴⁹ Bull 1959:66.

²⁵⁰ Bull 1959:66.

²⁵¹ Bull 1959:66.

²⁵² Bull 1959:66.

²⁵³ Bull 1959:2.

²⁵⁴ Bull 1959:67.

lagt vekt på at leidangen allerede var blitt en statsskatt, og den faktoren at nordmenn ikke maktet å drive handelen som landet trengte, i likhet med den tidligere utgaven.²⁵⁵

Bilder: Bull har videreført tre av de samme brukte bilder i en den nyere utgaven fra 1959 av skoleboken *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset*. Forskjellen fra utgaven fra 1948, er et bilde av en bisp som blir vigslet til sitt kall.²⁵⁶ Alle bildene er detaljrrike og skaper blikkfang. Vigslingsbildet kan bidra til å understreke et religiøst aspekt. Elevene kan få en oppfatning av at religiøsitet stod sterkt seinmiddelalderen.²⁵⁷

Norges historie: med hoveddrag av de andre nordiske lands historie. For gymnas og lærerskoler av Asbjørn Øverås og John Midgaard (1963).

Denne skoleboken er skrevet av historiker og tidligere rektor Asbjørn Øverås, og historiker og lektor John Midgaard, og er fra år 1963. Boken har vektlagt unionstiden og kongemakt i de forskjellige periodene sterkt. Skoleboken har navngitt perioden fra år 1319- 1537 for «Unioner. Nedgangstider». Under dette kapittelet står svartedauden omtalt.²⁵⁸

Stofforganisering og stoffutvalg: Hovedfokuset i kapitlet er unionstiden, virkninger for samfunnsgrupper og handel med hanseatene. «Unioner. Nedgangstider. 1319- 1537» er kapitlet som har omtalt svartedauden. Første del av kapitlet ser på unionen og stridene med Sverige. Alle kongene i denne perioden er nevnt. Boken tar deretter kort for seg striden med hanseatene, som i 1368 herjet på kystene i Sør- og Sørvest- Norge. Striden endte med at Håkon (konge på den tiden) måtte stadfeste tyskeres gamle særrettigheter i følge forfatterne.²⁵⁹ Skoleboken tar kort for seg svartedauden, på ca. en side. Men svartedauden blir nevnt i noen setninger i sammenheng med kongemakt og styring andre plasser i boken. Her blir noe av skylden for at det gikk så galt, tillagt svartedauden.²⁶⁰

Form for kommunikasjon: Et gjennomgående trekk også i denne skoleboken at svartedauden er fremstilt med en fortellende form for tekst. Som Bjørndal påpeker, gjør dette grepet det lettere for elevene å leve seg inn i de forhold som skildres.²⁶¹ Utdraget fra boken kan illustrere

²⁵⁵ Bull 1959:67.

²⁵⁶ Bull 1959:66.

²⁵⁷ Bull 1959:66.

²⁵⁸ Øverås og Midgaard 1963:93.

²⁵⁹ Øverås og Midgaard 1963:93.

²⁶⁰ Øverås og Midgaard 1963:93.

²⁶¹ Bjørndal 1967:36.

dette: «Noe av skylden for at det gikk så galt, må tilskrives svartedauden, en pestsjukdom som kom til Norge fra England og i årene 1349- 50 herjet over hele landet» viser til denne fremstillingen av pesten.²⁶² At pesten «herjet over hele landet» er fortellende og gjør det lettere for elevene å se for seg hvor stor virkning pesten hadde, i følge forfatterne.

Fremstilling og metode: Forfatterne trekker linjer mellom svartedauden og Norges nedgang. Svartedauden blir i boken sett i sammenheng med Norges nedgang. Også i denne boken er det ei dyster fremstilling av svartedauden. Dette kommer blant annet til uttrykk i bokens beskrivelse av at pesten «rev med bort» omkring halvparten av folket, og en slik hendelse måtte føre med seg «armod og vanmakt» for folk og rike. Siste del i boken argumenterer virkningene svartedauden hadde før kirke, kongen, adel og bøndene. Et positivt aspekt av krisen, var i følge boken at forskjellen mellom rik og fattige ble mindre da alle først og fremst levde av jorda, mens nå ble det svært billig jord å få.²⁶³ Både her er det trekk fra den antikvariske og romantiske middelalderen. Denne epoken i historien blir fremstilt som en tragedie, hvor svartedauden ble tillagt skyld for at landet gikk «til grunne», som forfatterne beskriver det.²⁶⁴ Betegnelsen «mannedauden» er ikke brukt i boken, og viser til at boken er mer nøytral i sine beskrivelser sammenlignet med de andre bøkene.

Innledningsvis har skoleboken skissert en geologisk- historisk tidstavle, som viser de ulike geologiske periodene, arkeologisk- historiske perioder og tidsavgrensning.²⁶⁵ Slik kan elevene lettere orientere seg i de ulike tidsperiodene og se sammenhengen mellom de ulike epokene i historien.

Sammenheng med forskningsfeltet: En strid i forskningsmiljøet har dreid seg om hvor stort omfang svartedauden trolig hadde. Finn Erhard Johannessen og Ole Georg Moseng er historikere som er uenige om hvorvidt svartedauden kan brukes som forklaring på befolkningsnedgangen i seinmiddelalderen.²⁶⁶ For det første, mener Johannessen at Moseng har utført et grundig og kildekritisk arbeid. Imidlertid trekker Johannessen frem at Moseng går lite inn på hvor stort omfang pestene hadde, altså hvor stort antall av befolkningen som døde.²⁶⁷ Kritikken til Moseng mot Det nordiske ødegårdsprosjektet, er ikke autoritativ i følge Johannessen som siter: «(..)uten noen anslag over pestens omfang, kan ikke denne kritikken

²⁶² Øverås og Midgaard 1963:93.

²⁶³ Øverås og Midgaard 1963:93.

²⁶⁴ Øverås og Midgaard 1963:93.

²⁶⁵ Øverås og Midgaard 1963:4.

²⁶⁶ Johannessen 2006:688.

²⁶⁷ Johannessen 2006:688.

bli overbevisende i sin bokmelding».²⁶⁸ Et annet problem i følge Johannessen, er at store pester skulle fått større nedslag i kildene enn de opplysninger Moseng hadde. I perioden 1520 til 1660 ble landet i følge Moseng hard rammet av en rekke pester, som det synes tok flere liv enn pestene i senmiddelalderen.²⁶⁹ Johannessen stiller seg kritisk til at folketallet ble doblet eller tredoblet i denne perioden, og mener den sviktende befolkningsutviklingen i senmiddelalderen må ha andre forklaringer.²⁷⁰

Norges historie: med hoveddrag av de andre nordiske lands historie (1963) siterer at omkring halvparten av befolkningen døde²⁷¹ *Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset* (1948) påstår at svartedauden førte til at mellom en tredjepart og to tredjeparter av folket døde.²⁷² Forfatterne gir ikke belegg for hvordan man kan vite at befolkningsnedgangen var så stor. Diskusjon omkring befolkningsnedgangens kan ha vært større fokus i forskningen i etterkant av skolebøkens utgivelser. På den andre siden, kan det være at kildematerialet knyttet til befolkningsnedgangen er svakt. Ole Georg Moseng har i sin doktorgrad om svartedauden uttalt at: «Vi vet ganske mye om pest. Men forholdsvis lite om pestepidemier i Norge og i Norges nærområder i seinmiddelalder og tidlig nytid. Den kunnskapen vi har, dreier seg i stor grad om virkningene, ikke om bakgrunnen for utbruddene».²⁷³ Dette kan illustrere utfordringene vi står ovenfor innenfor norsk pestforskning, noe som igjen kan gjenspeile seg i skolebøkene.

Bilder: Unionstidene står i fokus i boken og boken har to bilder som har sammenheng med fokuset. Boken har to bilder i kapitlet «Unioner. Nedgangstider. 1319-1537». Et av bildene er en sovende statue av dronning Margrete. Det andre bildet er viser et av skipene til hanseatene.²⁷⁴ Dette viser også til at fokuset er mer på handel og unionstiden, enn svartedauden i seg selv.

***Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset* av Edvard Bull (1970).**

Forfatteren bak boken er også Edvard Bull, og dette er en ny utgave av *Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset*. Den er utgitt av Johan Grundt Tanum forlag. Skoleboken har et

²⁶⁸ Johannessen 2006:688.

²⁶⁹ Johannessen 2006:688.

²⁷⁰ Johannessen 2006:688.

²⁷¹ Øverås og Midgaard 1963:93.

²⁷² Bull 1948:72.

²⁷³ Moseng 2005:24.

²⁷⁴ Øverås og Midgaard 1963:95-96.

kapittel for middelalderen.²⁷⁵ Svartedauden har blitt omtalt på ca. to sider i læreboken. Bull har i likhet med Overås og Midgaard fokus på unionstiden, men i mindre grad.

Stofforganisering og stoffutvalg: I Bulls skolebok for gymnaset er det også inndelt i kapitler. Disse er kronologisk organisert, og middelalderen står som eget kapittel. Kapitlene under middelalderen følger samme inndeling som Bulls tidligere utgave fra 1959. Her er det også blitt lagt vekt på godseierne samfunn og Norges nedgang.²⁷⁶ Svartedauden blir i boken sett i sammenheng med Norges nedgang i boken, og er omtalt på ca. to sider.

Form for kommunikasjon: Boken har tatt i bruk ladet ord i setninger, som: «den store mannedauden drepte mellom en tredjepart av folket i Norge, og det tok over 200 år før virkningene var noenlunde overvunnet.»²⁷⁷ Dette viser til en form for skildrende tekst, noe som er gjennomgående i boken. Funksjonen er at kapitlet om svartedauden er lettfattelig og mer spennende å lese for elevene.

Fremstilling og metode: Kapitlet som omhandler svartedauden åpner med Norges nedgang. Forfatteren hevder at svartedauden er hovedforklaring på svekkelsen i seinmiddelalderen.²⁷⁸ På slutten av siden blir den store befolkningsnedgangen omtalt. Svartedauden blir i boken omtalt med ordene «den viktigste hendelsen» på 1300-tallet.²⁷⁹ Bull fremstiller på den måten svartedauden som betydningsfull i historien. Boken har et kapittel kalt «Norges nedgang».²⁸⁰ Skoleboken ser på befolkningsnedgangen og på de militære konsekvensene som følge av pestens utbrudd.²⁸¹ Bull hevder at svartedauden førte til at den norske staten havnet i maktløs avhengighet, men det var også tegn til nedgang i tidligere tid i følge forfatteren. En av forklaringene i boken er blant annet fordi leidangen, den norske forsvarsorganisasjonen i middelalderen, var blitt en statsskatt tidligere.²⁸² Boken går kort gjennom hva slags virkninger dette fikk for de ulike samfunnsgruppene: godseiere, bønder, adelen, kirke og kongemakt. Vekten er lagt på den antikvariske middelalderen, men trekk fra den romantiske middelalderen. For også her kommer det frem at de overlevende bøndene fikk det bedre.²⁸³ Bulls argumentasjon er således videreført i denne nye utgaven.

²⁷⁵ Bull 1970:67.

²⁷⁶ Bull 1970:66.

²⁷⁷ Bull 1974:66.

²⁷⁸ Bull 1970:66.

²⁷⁹ Bull 1970:66-67.

²⁸⁰ Bull 1970:65.

²⁸¹ Bull 1970:66.

²⁸² Bull 1970:66.

²⁸³ Bull 1970:66.

Boken har beskrevet svartedauden som noe som «gav den norske staten et avgjørende støt utenfor stupet, så den havnet i maktløs avhengighet».²⁸⁴ Setningen er videreført fra de tidligere utgavene. Her har forfatteren i likhet med de to andre bøkene tatt i bruk «mannedauden» som betegnelse på pesten og svartedauden blir forklart som årsak til nedgangstid i seinmiddelalderen. Dette kan tyde på at Bull fortsatt ønsker å fremstille svartedauden som en mulig forklaring til Norges nedgang i seinmiddelalderen.

Et nytt arbeidsspørsmål som er tatt med er²⁸⁵:

Les brevet fra dronning Margreta s.89 f., og finn ut hvordan kongefamilienes økonomi var i tida etter den storeannedauden.

Arbeidsoppgaven legger opp til at elevene skal sette seg inn i andre former for litteratur enn læreboken. Læreboken går på den måten inn for å relativisere det historiske arbeidet og historisk kunnskap. Dette gir rom for at ulike tolkninger kan eksistere om fortiden og de gir rom for fantasi og innlevelse i elevens tolkning av kilder.²⁸⁶ Oppgaven kan bidra til at elevene får kunnskaper om hvordan svartedauden kan ha påvirket samfunnet.²⁸⁷

Sammenheng med forskningsfeltet: Bull ser på konsekvensene nedgangstiden betydde for de ulike samfunnsgruppene, samt økonomiske konsekvenser pesten hadde.²⁸⁸ Fokus på økonomisk historie kan ha sammenheng med ny kunnskap og nye perspektiv knyttet til studiet om seinmiddelalderen. I følge Benedictow er det særlig tre historikere som kan trekkes frem som viktige her.²⁸⁹ Historikerne Sigvald Hasund, Asgaut Steinnes og Andreas Holmsen satte fokus på tilbakegang i bosetning og gårdsproduksjon på 1920- tallet.²⁹⁰ Benedictow omtaler de som pionerer og trekker frem at de satte fokus på fallet i landsskyldsavgiftene som et forhold som måtte skyldes en dramatisk reduksjon i folketallet. Dette førte også til et inntektstap for kongedømmet/staten og for de herskede, statsbærende godsoliter, adelen og kirken, i følge Benedictow.²⁹¹ Den norske agrarhistoriske skoles arbeides førte således i følge Benedictow til etableringen av en ny demografisk og økonomisk forklaring på Norges

²⁸⁴ Bull 1974:67.

²⁸⁵ Bull 1970:66-67.

²⁸⁶ Hellerud & Moen 2006:9.

²⁸⁷ Lund 2016:23.

²⁸⁸ Bull 1970:66.

²⁸⁹ Benedictow 2002:15.

²⁹⁰ Benedictow 2002:15.

²⁹¹ Benedictow 2002:15.

nedgang og undergang i senmiddelalderen, noe som kan trekkes frem som forklaring på fokus på økonomisk historie i sammenheng med fremstillingen av pesten i skoleboken.²⁹²

Bilder: I skoleboken finner vi fire bilder knyttet til kapitelet om svartedauden. Alle bildene har en beskrivende bildetekst, som har sammenheng med temaet. Utgaven fra 1948 har tatt med seks bilder, noe som betyr at denne utgaven har sløffet to bilder. Det første bildet vi finner i kapitlet viser en bisp som blir vigslet til sitt kall, men bilde to viser en stor mengde skjelett funnet i en hule på Træna, kalt Kirkhelleren (kanskje ofre for svartedauden) fra middelalderen.²⁹³ Et av bildene vi finner i skoleboken viser en figur man kan finne i gotiske kirker, hvorav denne figuren fra Nidarosdomen. Et annet bilde viser dødsøyeblikket der sjelen stiger opp gjennom munnen, hvor djevelen prøver å fange den, men englene redder den.²⁹⁴ Bildene er detaljrike og skaper blikkfang, og får kapitlet til å virke mer spennende. De er godt tilpasset målgruppen som er videregående elever, da de er detaljrike og forteller mye om seinmiddelalderen som periode. Trolig er det et grep forfatteren har brukt bevisst på den måten.²⁹⁵ Eksempelvis hvordan synet på døden var i perioden. Den nye utgaven har valgt å ta bort bilde av et kloster fra slutten av 1200- tallet og Båthus festning sammenlignet med utgaven fra 1948.²⁹⁶ Forfatteren har trolig videreført bruken av bildene for å formidle seinmiddelalderen religiøse aspekt, samt forsterke svartedaudens følger.

5.1 Hovedtrekk i lærebøkene fra 1940-1970

Skolebøkene fra perioden 1940- 1970 bærer preg av likhetstrekk med bøkene utgitt mellom 1918- 1940. På den andre siden har skolebøkene i denne perioden aktualisert stoffet på en annen måte. Bøkene fra perioden 1940- 70 har fremstilt svartedauden ved hjelp av bilder, og har lagt ved arbeidsoppgaver, trolig for å aktualisere stoffet i større grad.

Bøkene har som bøkene i perioden 1918- 1940 også lagt vekt på den store befolkningsnedgangen. Forfatterne har i perioden 1940- 1970 tatt i bruk virkemidler i form av bilder i kapitlene. Bildene er mørke og detaljrike, og skaper blikkfang. De appellerer til elevenes følelser, og gjør det lettere for de å sette seg inn i historien. Bildene gir en illustrasjon på hvor hardt pesten kunne ha antatt å ramme befolkningen i følge skolebøkene.

²⁹² Benedictow 2002:15.

²⁹³ Bull 1970:66.

²⁹⁴ Bull 1970:67.

²⁹⁵ Wittich og Schuller 1953:81-92.

²⁹⁶ Bull 1948: 71-73.

Et eksempel er bilde en stor mengde skjeletter av Kirkehelleren på Træna, trolig ofre for svartedauden, brukt i *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset* (1959).²⁹⁷ Bildet gir elevene inntrykk av at pesten førte til stor befolkningsnedgang. Selv om vi ikke finner markante endringer i lærebøker fra denne perioden, kan dette vise at det har skjedd en liten utvikling i fremstillingen av svartedauden i denne perioden.

Bøkene i denne perioden har tatt med arbeidsoppgaver for elevene i tilknytning til kapitlene om svartedauden. I *Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset* (1948) er spørsmålet «Noen sagn som forteller om mannedauden?» en arbeidsoppgave som kan bidra til at elevene kan supplere fagstoffet som står i kapitlet.²⁹⁸ *Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset* (1948), *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset* (1959), *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset* (1970), mer utfyllende i sin beskrivelse av svartedauden enn bøkene i perioden 1918- 1940. Dette viser at det i perioden har skjedd en nyorientering, hvor bilder blir brukt for å gi elevene et mer levende bilde av svartedauden og dens virkninger. Samt at arbeidsoppgaver fungerer som et supplement til fagstoffet.

Seinmiddelalderen som en nedgangstid er i denne perioden preget av nye innfallsvinkler og andre forklaringer enn bare svartedauden som en årsak. *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset* (1959) har ulikt fra de tidligere utgitte lærebøkene lagt vekt på flere faktorer enn svartedauden, for å forklare Norges nedgang i senmiddelalderen som vi har sett på.²⁹⁹ Boken *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for Gymnaset* (1959) har forklart Norges nedgang med at det fantes tegn til forfall i tidligere tid. Blant annet med at leidangen allerede var blitt en statsskatt.³⁰⁰ Dette kan vise til at det har skjedd utvikling knyttet til forskningsfeltet, hvor man setter andre faktorer i sammenheng med pesten som rammet befolkningen i seinmiddelalderen.

Skolebøkene i perioden vektlegger sosial historie og agrarhistorie i større grad sammenlignet med tidligere utgitte skolebøker. Under kapitlet om «felleskap i krig og fred» som omhandler perioden fra 1940 til 1970, sier Lorentzen at det opprinnelige nasjonsbyggingsprosjektet slutføres.³⁰¹ Det mest samlende faglige fellestrekk ved den generasjonen som trådte frem i denne perioden var en bred samfunnshistorisk orientering, i følge Lorentzen. Mest sentral her

²⁹⁷ Bull 1959:66.

²⁹⁸ Bull 1948:72.

²⁹⁹ Bull 1959:66.

³⁰⁰ Bull 1959:67.

³⁰¹ Lorentzen 2005:161.

er forskningsretningen som kan kalles den agrarhistoriske tradisjon, som nevnt tidligere.³⁰² Dette kan vi trekke paralleller til skolebøkene. Fokuset her er rettet mot økonomiske forhold i det gamle bondesamfunnet som bosetning, eiendomsforhold, driftsformer og lignende. Dette medfører også omfattende undersøkelser av de skatter og avgifter som ble betalt av bøndene til konge, kirke og jordeiere, og som ga grunnlag for samfunnsmessig organisasjon, makt og politikk.³⁰³ Lærebøkene i denne perioden betoner lensherrenes sterke stilling, som ble svekket i senmiddelalderen som en konsekvens av svartedauden. Som *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset* (1959) fastslo, ble svartedauden ødeleggende for adelen.³⁰⁴ Svartedauden blir i lærebøkene fremstilt som en tragedie. Fra adelens perspektiv ble svartedauden ødeleggende ved at de ikke lenger kunne leve av landskylda fra bøndene og fikk ikke råd til å holde stridshester eller drive politikk.³⁰⁵ Vektlegging av sosial historie og agrarhistorie kan således forklares med at forskningsretningen den agrarhistoriske tradisjon ble mer sentral i denne perioden. Den bærer trolig preg av å sette sosial og økonomisk historie i sammenheng med agrarhistorie, som lærebøkene gjenspeiler.

³⁰² Dahl 1970:2721

³⁰³ Dahl 1970:272.

³⁰⁴ Bull 1959:66.

³⁰⁵ Bull 1959:66.

Kapittel 6.

Lærebøker i perioden 1970- 1990

6.1 Hva kjennetegner perioden 1970-1990?

I perioden 1970- 1990 kom det nye læreplaner. Den nye læreplanen *Mønsterplan for grunnskolen 1974, 1985 og 1987* førte nok til en utskiftning av gamle lærebøker.³⁰⁶ Fokuset var ikke bare på norsk historie, men den større, internasjonale historiefortellingen ble også et viktig element i undervisningen.³⁰⁷ En viktig hendelse i historien som preget denne perioden er den kalde krigen. Den kalde krigen er en betegnelse på spenningstilstanden mellom USA og Sovjetunionen, senere mellom øst og vest, etter andre verdenskrig.³⁰⁸ Den kalde krigen kan ha også trekkes frem som å ha påvirket lærebokskrivningen, med at spenningstilstanden mellom stormaktene ble global.

I etterkrigstiden hadde Det norske arbeiderparti (DNA) regjeringsmakten, og statsminister Einar Gerhardsen var den ledende politiske skikkelsen. Den politisk konsensus som oppsto fra etterkrigstidene til oppbruddet på 1970- tallet har ofte blitt kalt den sosialdemokratiske orden. Målet var oppbygging av et skolesystem i samsvar med den reformpolitikk som regjeringen Nygaardsvold hadde bestemt rett før krigen brøt ut i 1940, samtidig fremmet DNA likhet og utjevning som motiv i arbeiderpartistatens utdanningspolitikk.³⁰⁹ Ottar Dahl mente at det skjedde ekspansjon i antall historieforskere i løpet av 1970- og 80- årene. Resultater av dette var i følge Dahl at nye forskningsfelter etableres, som historisk demografi og eldre disipliner som sosial og økonomisk historie, noe skolebøkene i denne perioden kan være et resultat av.³¹⁰

Samtidig som nye læreplaner kom til, ble fagdidaktikk satt i fokus på skolene. Fagdidaktikk var et begrep som særlig ble viktig fra 1970- tallet av.³¹¹ I begynnelsen handlet begrepet om

³⁰⁶ Bøe og Knutsen 2013:153.

³⁰⁷ Bøe og Knutsen 2013:153.

³⁰⁸ Lundestad 2015.

³⁰⁹ Slagstad 2001:390.

³¹⁰ Dahl 1970:291.

³¹¹ Kvande og Naastad 2013:30.

undervisningsmetodikk, altså svar på undervisningens *hvordan*.³¹² Innhold og arbeidsmåter ble endret på 1970- tallet og resultatene ble ofte omtalt som «New history», og handlet om å blant annet få elever til å arbeide med historiske kilder på samme måte som faghistorikere.³¹³ I analysen vil se at noen av forfatterne legger opp til at elevene skal jobbe med andre kilder enn læreboken, noe som er i samsvar med undervisningens endringer i innhold og arbeidsmåter. Et eksempel er oppgaver i læreboken som kan gå ut på at elevene må finne sagn som omhandler svartedauden.

Nordmenn før oss- også av Edvard Bull (1974).

Skoleboken er utgitt fire år etter *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset*, hvor Bull og her står som forfatter. Boken er en ny utgave. *Nordmenn før oss* fokuserer på det norsk-svenske kongefellesskapet og videre på overgangen til et dansk lydrike. Et nytt aspekt sammenlignet med de tidligere utgavene, er fokus på klimaets betydning.

Stofforganisering og stoffutvalg: Boken har en overordnet inndeling av middelalderen i innholdsfortegnelsen. Under underkapittelet «Norges rike fra Stiklestad til reformasjonen» finner vi punkter som: «Storhetstid», «Sverige», «norsk- svensk kongefelleskap», «Norges nedgang» og videre.³¹⁴ Selv om det er mye likheter mellom Bulls skolebøker, er overskriftene forskjellig her. Vi finner også en innledende side som påpeker hensikten med å lese historie, altså kobling til elevenes utvikling av historiebevissthet. Pesten er omtalt på ca. en side.

Form for kommunikasjon: I denne skoleboken er det også preg av en form for fortellende og skildrende språk. Påfølgende spørsmål i kapitlet legger opp til at elevene skal få innblikk i datidens oppfatning av pesten, og mulig populærvitenskapelig fremstilling av svartedauden. På den måten må elevene sette seg inn i datidens fremstilling av pesten.³¹⁵ På den andre siden, har boken gitt kapitlet en vitenskapssentrering, ved at forskningsdiskusjonen omkring pesten kommer til uttrykk i boken.³¹⁶

Fremstilling: Boken har samme sitering av svartedaudens konsekvenser som *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset (1970)*, hvor det i likhet med skoleboken fra 1970, står at: «Den store mannedauden drepte mellom en tredjepart av folket i Norge, og det tok over 200

³¹² Kvande og Naastad 2013:31.

³¹³ Kvande og Naastad 2013:31.

³¹⁴ Bull 1974:8.

³¹⁵ Bjørndal 1967:37.

³¹⁶ Bjørndal 1967:40.

år før virkningene var noenlunde overvunnet».³¹⁷ Her blir også svartedauden sett i sammenheng med unionstiden.

Svartedauden blir i skoleboken beskrevet som en farsott som kom til Norge høsten 1349, og som drepte mellom en tredjepart og to tredjeparter av folket i Norge. Virkningene svartedauden hadde for bøndene ble også trukket frem: de ble bedre plass i landet og de kunne skaffet jord lettere.³¹⁸ På den ene siden er historien om svartedauden dyster i skoleboken, men på den andre siden er synet på middelalderen er mer mangfoldig sammenlignet med de andre skolebøkene.³¹⁹ Fremstillingen kan knyttes til tragedien som sjangerkategori, da skoleboken fremstiller svartedauden som en nedgangstid. Grep som å trekke frem hvor stor befolkningsnedgangen var i følge forfatteren, bidrar til å forsterke dette inntrykket. Selv om befolkningsgruppen av bønder fikk det bedre, er det hovedvekt på at svartedauden var en farsott som satte store negative ettervirkninger. Det blir trukket frem tall på befolkningsnedgang for å få frem hvor mange som trolig døde av svartedauden.³²⁰ Samtidig har Bull satt fokus på klima, noe som fremstår som et nytt aspekt. Historien om svartedauden er på den måten preget av mer mangfoldighet og kan knyttes til den nye middelalderen som tradisjon.³²¹ Pesten blir på den måten ikke bare forklart ut i fra pestens virkninger.

Sammenheng med forskningsfeltet: Ulikt fra Bulls tidligere utgaver, har boken satt klima i fokus. Boken hevder at en fullstendig forklaring på Norges nedgang er vanskelig, men viktige momenter som kan trekkes frem er: at klimaet ble dårlige og dette fikk følger for jordbruket.³²² Det har vært en pågående diskusjon om årsakene til befolkningsnedgangen i seinmiddelalderen, og om hvorvidt svartedauden og de etterfølgende pestene var hovedårsak til folketapet blant historikere og forskere.³²³ Forskningsdiskusjonen er preget av flere historiske perspektiver. Et eksempel på forklaringer på den demografiske krisen i seinmiddelalderen i Norge, er: folkeøkning over ressursgrunlaget, over- utnytting av jordbruksarealet, som førte til svartedauden i 1349, stagnasjon i folketallet fra år ca. 1250, uår og krig. Det igjen kan ha ført til krise, dramatisk folketap i Norge i perioden ca. 1350- 1550.

324

³¹⁷ Bull 1974:68.

³¹⁸ Bull 1974:67.

³¹⁹ Bull 1974:67.

³²⁰ Bull 1974:67.

³²¹ Melve 2016:26.

³²² Bull 1974:67.

³²³ Andresen et al 2015:137.

³²⁴ Andersen et al. 2015:137.

Den norske historikeren Audun Dybdahl drøftet i artikkelen «Klima og demografiske kriser i Norge i middelalder og tidlig nytid» klimaets betydning for befolkning og bosetning i middelalder og tidlig nytid. I artikkelen ble det drøftet om de demografiske krisene som svartedauden skyldtes avlingssvikt/hungersnød eller sykdom.³²⁵ Han trekker frem at på den ene siden hevdet pioneren Hasund at det var pestene og ikke klimaet som holdt folketallet på et lavmål i middelalderen, et synspunkt som forskere som Lunden og Moseng fortsatt har stått fast ved.³²⁶ På den andre siden hevder Dybdahl at klimaets rolle trolig er undervurdert, med tanke på klimatiske sjokk med flere uår på rad som direkte og indirekte kan ha ført til betydelig overdødelighet i Norge.³²⁷

Bull er drøftende i skoleboken og trekker frem klima som en mulig faktor i årsaken til Norges nedgang. Drøftelsen er nyansert, og Bull hevder ikke at klima må være en årsak.³²⁸

Antakelsene om klima som årsak har sammenheng med fagfeltet historisk klimatologi. Historisk klimatologi begynte som en slags teknisk tilnærming til en målsetting om å beskrive klimaet i historisk tid, og hvordan det endret seg, samt hvordan det påvirket menneskelige samfunn. Etterhvert har forskningsfeltet utviklet seg i retning av et felleskap hvor naturvitere og historikere samarbeider.³²⁹ Dette kan tyde på at Bull har satt seg inn i forskningsfeltet, noe som preger hans fremstilling av pesten i skoleboken. Klimaets rolle er samtidig drøftet i boken, noe som viser til at Bull tar forbehold om at forskningen ikke kan si fullstendig hvor stor rolle klima har hatt som årsak til Norges nedgang.

Bilder: I boken finner vi religiøse bilder i tilknytning til svartedauden. I kapitlet som omhandler finner vi et bilde som viser Kristus, trolig i skulptur form på et gotisk kors. Den typiske, gotiske billedhuggerkunst er kjennetegnet av figurer eller skulpturer som er stive i sin holdning. Klærnes folder er som ofte parallelle. Hodene derimot viser ofte mer bevegelse, mot høyere eller mot venstre, lutende fremover eller bøyet bakover.³³⁰ Dette er tilfellet på bildet, hvor Kristus har hodet vendt mot venstre side. Vi finner også bilde av en middelaldersk kalender, som karakteriserer arbeidslivet i en måned. Et tredje bilde viser et kapell bygd i Skien for å vise borgernes takk da svartedauden var over.³³¹ Bildene viser elevene sentrale deler av gotisk kultur.

³²⁵ Dybdahl 2010:183.

³²⁶ Dybdahl 2010:184.

³²⁷ Dybdahl 2010:184.

³²⁸ Bull 1974:67.

³²⁹ Dybdahl 2010:184.

³³⁰ Gozzoli 1979:38.

³³¹ Bull 1974:68.

Metode: Vi finner også arbeidsoppgaver i denne skoleboken. Spørsmålene legger opp til at elevene skal få flere innfallsvinkler på datidens oppfatning av pesten, ved å se på sagn som kan fortelle noe om synet på pesten. Det andre spørsmålet kan tilknyttes begrepet historiebevissthet, ved at elevene må trekke paralleller fra fortiden til samtiden. Vi finner igjen spørsmål brukt i *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for Gymnaset* (1974).³³² Spørsmålene legger opp til at elevene skal få innblikk i datidens oppfatning av pesten, og mulig populærvitenskapelig fremstilling av svartedauden. Det andre spørsmålet er anslagsvis ment for å få elevene til å resonnerer over svartedaudens negative virkninger: det var få igjen som kunne pløye jord, i følge skoleboken.³³³

***Norges og verdenshistorie før 1850* av Karsten Alnæs (1984).**

Forfatter og journalist Karsten Alnæs står bak denne boken. Boken fokuser på både Norges- og verdenshistorie. Som Alnæs skriver, så er: «(..)denne læreboka skrevet i samsvar med de nye læreplanene i historie, som sier at tida fram til 1850 skal leses i som en sammenhengende oversikt der alle hovedperioder må være med».³³⁴

Stofforganisering og stoffutvalg: Skoleboken er inndelt i 18 kapitler, som er kronologisk organisert fra tiden mennesket ble til og jordbrukets opprinnelse, helt frem til norsk historie på 1500- tallet til 1850. Hovedkapitlet heter «Norsk historie til ca.1500». Boken har forskjellig fra de andre skolebøkene, rettet fokus på kjønnsroller i middelalderen, samt politisk utvikling. «Seinmiddelalderen 1319- 1536, avfolkning og avhengighet» heter underkapittelet som omhandler seinmiddelalderen i Norge. Her finner vi underkapitlene: svartedauden, bondesamfunnet i forandring, utenlandshandelen og Hansaforbundet. Deretter: konge, adel og kirke i krise, og unionstid- fra kirke til provins.³³⁵ Skoleboken har inndelt kapitlene kronologisk og med strukturerte underpunkter, så det er lett å få overblikk over stoffet.

Form for kommunikasjon: *Norges og verdenshistorie før 1850* bærer å preg av å formidle en del av sentrale momenter i forskningsdiskusjonen omkring pesten. Her er det et drøftende språk, som samtidig problematiserer faktorer som klimaets betydning. Det vekker interesse

³³² Bull 1974:67-68.

³³³ Bull 1974:67.

³³⁴ Alnæs1984:5.

³³⁵ Alnæs 1984:7.

for elevene å lese mer. Et gjennomgående grep i boken er en tekst som fremstiller teorier i henhold til pestens utbredelse i Norge.³³⁶ Teksten er blant annet strukturert rundt forfatterens grunnleggende synspunkter omkring klimaets betydning på befolkningsnedgangen.³³⁷ Det er samtidig preg av en fortellende tekst, noe som gjør kapitlet spennende for elevene å lese om.

Fremstilling og metode: Skoleboken har et eget kapittel for middelalderen i Europa, som blir etterfulgt av et kapittel som kalles «norsk historie til ca.1500». Her er det et underkapittel om senmiddelalderen i krise, hvor skoleboken kaller perioden mellom 1300 til 1450 for en «katastrofe», fordi kongedømmet gikk under, tusenvis av gårder ble nedlagt, folketallet ble redusert og landets inntekter sank.³³⁸ Hovedforklaringen til dette, legger skoleboken på svartedauden. Alnæs kommer innpå momenter som ødegårdene, jordeierne, fisket og stat og styring i seinmiddelalderen.³³⁹ Dette utgjør ca. to og en halv side.

Skoleboken beskriver svartedauden som en «katastrofe» som herjet i Norge fra midten av 1300- tallet. Ordet den store mannedauden blir også brukt om pesten «som hadde feid over» de fleste land i Europa, i skoleboken.³⁴⁰ I tillegg tar skoleboken for seg at svartedauden «raste over landet». I følge skoleboken kan svartedauden ha rammet hardere i Norge enn noe land i Europa. Skoleboken har tatt i bruk sterke ord for å beskrive pesten, noe som kan tyde på at forfatteren ville fremstille pesten som en nedgangsperiode i norsk senmiddelalder.

Svartedauden blir omtalt i tragedie form i skoleboken, og vi finner negative trekk som kan knyttes til den antikvariske middelalderen.³⁴¹ Dette kommer frem ved forfatterens verdiladde ord som «katastrofe». En katastrofe kan indikerer noe uheldig som inntreffer, og gjør at elevene trolig får negative assosiasjoner til svartedauden. Det er dermed ikke et idyllisk bilde som skapes av pesten, og forfatteren har i stor grad tatt i bruk dystre ord for å forsterke det negative bildet av pesten. Likeså har skoleboken vektlagt maktstrukturer. Alnæs har sett på virkningene svartedauden hadde for ødegårdene, jordeierne, fisket og stat og styring i seinmiddelalderen.³⁴² Momentene kan knyttes til den nye middelalderen i følge Melves inndeling.³⁴³ Dette er et interessant utviklingstrekk sammenlignet med de andre skolebøkene.

³³⁶ Bjørndal 1967:40.

³³⁷ Alnæs 1984:161.

³³⁸ Alnæs 1984:160.

³³⁹ Alnæs 1984:161.

³⁴⁰ Alnæs 1984:160.

³⁴¹ Alnæs 1984:161.

³⁴² Alnæs 1984:161.

³⁴³ Melve 2016:26.

Den nye forskningen knyttet til svartedauden kunne ha ført til en mer mangfoldig historie om pesten i skolebøkene.

I denne skoleboken finner vi arbeidsoppgaver etter kapitlet som dreier seg om middelalderen i Norge. Det er fokus på samfunnsstrukturer, noe følgende spørsmål viser³⁴⁴:

- Vi kan kalle Norge i høymiddelalderen et klassesamfunn. Hvilke var de to hovedklassene? Hva skilte de norske bøndene fra flertallet av bøndene i det øvrige Europa?
- Si noe om forholdet mellom familie og samfunn henholdsvis på begynnelsen og slutten av middelalderen. Hva innebar forandringene for kvinnene?

Boken har omtalt ødegårdsleggingen en del i kapitlet, og har et spørsmål i tilknytning til det: Hva menes med uttrykket ødegård?³⁴⁵

Totalt er det 15 oppgaver til kapitlet «Norsk historie til ca.1500», med fokus på jordbrukets utvikling, politisk utvikling og samfunnsstrukturer. Boken tar på den måter for seg flere sider ved samfunnsutviklingen, sett i sammenheng med svartedauden. Det kan si noe om svartedaudens posisjon som didaktisk virkemiddel. Inntrykket er at hovedfokuset er på svartedauden i kapitlet, men samtidig kommer forfatteren inn på punkter som klima og kjønnsroller. Som nevnt, er læreboken skrevet i sammenheng med læreplanen i historie. Hensikten bak boken, var i følge Alnæs å variere framstillingsmåten og vise at historien kan skildres på ulike måter og ut fra ulike innfallsvinkler.³⁴⁶ Elevene blir presentert ulike innfallsvinkler i skoleboken, ved at forfatteren eksempelvis drøfter klimaets forklaring på befolkningsnedgangen.³⁴⁷ De mangfoldige spørsmålene bidrar til at elevene kan sette seg godt inn i temaet.

Sammenheng med forskningsfeltet: Det blir drøftet om klimaet kan ha hatt innvirkning på befolkningsnedgangen.³⁴⁸ Klimaet ble sannsynligvis kaldere og fuktigere, og boken stiller seg drøftende til om nordmennene kunne pløyd jorden for tynt, vannet for lite og gjødslet utilstrekkelig. Enkelte steder i Nord- Norge sa man at folk hadde forlatt brede og store gårder

³⁴⁴ Alnæs 1984:163.

³⁴⁵ Alnæs 1984:163.

³⁴⁶ Alnæs 1984:5

³⁴⁷ Alnæs 1984:161.

³⁴⁸ Alnæs 1984:161.

øverst i bygda og heller slått seg ned på små gårder lengre nede. Det er noe som i følge boken, også kan tyde på at klimaet gjorde åkerdyrking vanskeligere jo høyere opp man befant seg.³⁴⁹

Dybdahl som anvist tidligere, støtter seg til Ståle Dyrvik, en historiker som var spesialist på historisk demografi. Dyrvik har sett nærmere på sentrale aspekter knyttet til klimaet. En allmenn oppfatning er at det eksisterer en sammenheng mellom ernæring og sykdom, i følge Dyrvik.³⁵⁰ Underernærte hadde trolig lettere for å dra på seg sykdom og lettere for å bukke under når de ble angrepet. Det kunne dermed være nærliggende å tenke seg til at svikt i næringstilgangen kunne være en grunnleggende årsak bak mange demografiske kriser.³⁵¹ Videre tar Dybdahl for seg at klimatiske forhold resulterte i den verste hungerkatastrofen som har rammet Nord- Europa i de siste årtusen. Pesten i Norge som han daterer til årene 1349-1351 mente han trolig kom i etterkant av dårlige kornår, men samtidig kan det være vanskelig å skille mellom årsak og virkning.³⁵² Yngvar Nilsen er en annen historiker som støtter dette synet. Han pekte på at landet i senmiddelalderen gikk gjennom en «lang nedagaende Bevægelse».³⁵³ En del forskere understreker klimaets indirekte betydning for folketallsutvikling ved at matmangel trolig gjorde folk mer utsatte for sykdommer.³⁵⁴ Alnæs drøfter klimaets innvirkning på befolkningsnedgang. Klimaet gjorde åkerdyrking vanskeligere, noe som igjen kan ha ført til matmangel blant befolkningen.³⁵⁵ Alnæs er ikke bastant i sin drøfting, men indirekte kan elevene koble klima og matmangel. Forfatteren kan således ha drøftet på grunnlag av forskningen på feltet.

Vesentlig er at ødegårdene blir et tema samtidig med ødegårdsprosjektet. Ødegårdsprosjektet ble som nevnt satt i gang på 1970- og 80- tallet fordi det var vanskelig kildetilgang. Formålet med undersøkelsene var å kartlegge gårdenes historie fra ca. 1300- 1600 innenfor et avgrenset geografisk område, og å se på øde-legging og andre utslag av krisen i jordbrukssamfunnet i seinmiddelalderen.³⁵⁶ Forfatteren har her problematisert begrepet ødegård, noe som på den måten har tilknytning til forskningsdiskusjonen.

Bilde: I skoleboken finner vi et bilde av en norsk ødegård av Theodor Kittelsen. Bildet er i svart- hvitt toner. Bildet fremstår som dystert, med en gård som ser ut til å være forfalt. Det er

³⁴⁹ Alnæs 1984:161.

³⁵⁰ Dybdahl 2010:186.

³⁵¹ Dybdahl 2010:186.

³⁵² Dybdahl 2010:190.

³⁵³ Nielsen 1904:44.

³⁵⁴ Dybdahl 2010:190.

³⁵⁵ Alnæs 1984:160.

³⁵⁶ Sandnes og Salvesen 1967:15.

overgrodd natur rundt gården, og man ser ikke et eneste spor av at mennesker har gått der. Dette bærer preg av og forfatteren vil trolig at det skal illustrere at pesten har satt sine virkninger, og at det er lite overlevende igjen.³⁵⁷

Under bildet finner vi et sett med reflekterende spørsmål, som:³⁵⁸

- Hva forteller dette bildet deg konkret om svartedauden?
- Hva har skjedd på denne gården?
- Hvilken stemning formidler Kittelsen?
- Hvordan er denne stemningen underbygd?

Bildet har klar sammenheng med underkapitlet «Seinmiddelalderen i krise» med forlatte gårder og overvokste gårder. Det grå fargevalget, skaper en dyster stemning over det hele.³⁵⁹ Det gjør det enklere for elevene å forestille seg virkningene pesten trolig hadde. En fremstilling av svartedauden Alnæs trolig vil elevene skal forestille seg. Bildet trekker i tillegg veksler til den populærvitenskapelige fremstillingen av svartedauden.

Norge 1 før 1850 av Øivind Stenersen med flere (1985).

Historiker og tidligere lektor Øivind Stenersen er en av medforfatterne til denne skoleboken. Boken er fra år 1985. Den er en del av Cappelens historieverk for den videregående skolen, og er blitt skrevet av medforfattere som var historielærere i vanlig undervisningsstilling. Hensikten til forfatterne som det står beskrevet i forordet, var å skrive en oversiktlig skolebok, slik at elevene lett finner frem og lærerne skal slippe å bruke tid på å strukturere stoffet.³⁶⁰ Dette gjenspeiler seg i skoleboken som er ryddig og kronologisk inndelt i 17 kapitler. Skoleboken har et eget kapittel om seinmiddelalderen, gjeldende perioden fra 1319 til 1536. Kapitlet innledes med den store befolkningsnedgangen og beskrivelse av svartedauden. I skoleboken står det at en dag kom det 80 lik til en av kirkene i Bergen, og at det tok over 200 år før virkningene av svartedauden var overvunnet.³⁶¹ Mye fokus er tillagt befolkningsnedgangen i seinmiddelalderen, og her er svartedauden viet ca. fire og en halv side i læreboken.

³⁵⁷ Alnæs 1984:160.

³⁵⁸ Alnæs 1984:160.

³⁵⁹ Alnæs 1984:160.

³⁶⁰ Stenersen mfl. 1985:7.

³⁶¹ Bull 1970:64.

Stoffutvalg og stofforganisering: Boken har et innholdsregister med inndeling i perioder. Seinmiddelalderen er et eget hovedkapittel, og et av underpunktene er svartedauden. Undersetningen «avfolkning og avhengighet» skaper blikkfang.³⁶² Setningen forteller mye om lærebokas fremstilling av senmiddelalderen i Norge. Her blir svartedauden fremstilt som et brudd i historien, med nedgangen i befolkningen som fulgte med som en konsekvens av pesten.³⁶³ Folketallet i Norge i middelalderen nådde i følge forfatterne et maksimum i første halvdel av 1300-tallet, og kongen stod i spissen for en velorganisert stat. To hundre år senere var folketallet kommet under halvparten, i følge forfatterne av boken. Staten var «ruinert» og helt avhengig av nabolandene, i følge forfatterne.³⁶⁴ Forfatterne har trolig brukt beskrivelsen for å forsterke elevenes inntrykk av befolkningsnedgangen i svartedauden. Beskrivelsen får svartedauden til å bli fremstilt som en negativ del av seinmiddelalderen, som førte landet i tilbakegang.

Kapittelet om svartedauden, blir etterfulgt av følgende kapitler: «bondesamfunnet i forandring», «utenlandshandelen og Hansaforbundet», «konge, adel og kirke i krise». Disse punktene blir sett i sammenheng med svartedauden i boken. Neste kapittel ser på unionstiden og et av underpunktene er «Norge og nabostatene etter svartedauden». Boken gir en beskrivelse av hvordan pesten kunne rammes: både byllepest og lungepest.³⁶⁵ *Norge I før 1850* legger også vekt på det religiøse aspektet ved svartedauden og beskriver at folk så på pesten som Guds straffedom.³⁶⁶ Deretter kommer læreboken inn endringer i bondesamfunnet og for adel, konge og kirke.³⁶⁷

Form for kommunikasjon: Boken har et mer drøftende bilde av svartedauden. Teksten er fortellende, på den måten at den er interessant lesing for elevene. I tillegg bærer teksten preg av å fremstille teori, særlig knyttet til pesten medisinske historie.³⁶⁸

Fremstilling og metode: Forfatterne har nyansert bruken av verdiladde ord for å beskrive svartedauden, men derimot blir det brukt mye adjektiv for å beskrive inntektsfallet i seinmiddelalderen. Boken beskriver inntektsfallet som de ser på som en konsekvens av svartedauden, som en «katastrofe for staten».³⁶⁹ Her blir betegnelsen «den store

³⁶² Stenersen mfl.1985:66.

³⁶³ Stenersen mfl.1985:66.

³⁶⁴ Stenersen mfl.1985:66.

³⁶⁵ Stenersen mfl. 1985:66.

³⁶⁶ Stenersen mfl. 1985:67.

³⁶⁷ Stenersen mfl. 1985:67-69.

³⁶⁸ Bjørndal 1967:40.

³⁶⁹ Stenersen mfl.1985:66.

mannedauden» brukt.³⁷⁰ Betegnelsen blir trolig brukt for å forsterke konsekvensen av pesten som forfatterne fremstiller som en dramatisk begivenhet i historien. Også i denne skoleboken er det lagt vekt på en langvarig nedgang som en konsekvens av svartedauden, og vi finner trekk fra den antikvariske middelalderen. «Men ingen tall kan formidle hvilke lidelser pesten forårsaket», er et eksempel fra skoleboken som underbygger det.³⁷¹ Boken hevder at omkring 1400 var trolig befolkningen halvert. I tillegg nevner skoleboken at nye pester av mindre omfang, som barnedauden og drepsrotten, rammet befolkningen i etterkant av svartedauden.³⁷² På den andre siden, er historien om svartedauden mer mangfoldig her. Historien er drøftende og ser på maktstrukturer mellom bondesamfunnet, adel, konge og kirke. Vi kan således knytte skoleboken til den nye middelalderen.³⁷³

Skoleboken har små stikkord i venstremargen, noe som kan summere hovedinnholdet i kapitlet. Stikkordene er: langvarig nedgang, ødegårder, bedre kår for bøndene, forandringer i jordbruket, økt fiske i Nord- Norge, staten, adelen, og erkebiskopen og riksrådet.³⁷⁴ Boken har i tillegg arbeidsoppgaver, som er følgende³⁷⁵:

- 1) Finn ut mer om svartedauden og andre sykdommer i middelalderen. Bruk for eksempel Aschehougs kulturhistorie.
- 2) Hvorfor greide den norske kirken seg bedre enn adelen og staten i nedgangstida?
- 3) På hvilken måte fikk hanseatene betydning i Norge?

Oppgavene kan fremstå både som kontrollspørsmål, men samtidig som oppgaver som krever refleksjon og resonnement utover det som står i skoleboken. Det blir lagt opp til at elevene må finne ut mer om svartedauden og samtidig sette pesten i kontekst med andre sykdommer.

Sammenheng med forskningsfeltet: Svartedauden blir ikke beskrevet med ladet ord i boken, men derimot blir det brukt mye adjektiv for å beskrive inntektsfallet i seinmiddelalderen. Dette kan trolig ha sammenheng med at det kommer mer kliniske beskrivelser av pesten. En mulig forklaring kan være at interessen for svartedauden som en epidemi og pest nå var større, enn når pesten tidligere hadde virket skremmende.³⁷⁶

³⁷⁰ Stenersen mfl.1985:66.

³⁷¹ Stenersen mfl. 1985:67.

³⁷² Stenersen mfl.1958:67.

³⁷³ Melve 2016:26.

³⁷⁴ Stenersen mfl.1958:70.

³⁷⁵ Stenersen mfl.1958:70.

³⁷⁶ Stenersen mfl.1985:66.

Bilder: Skoleboken har to bilder under kapitlet om svartedauden. På første kapitelside er bildet *Pesta på fjellet* (i svart- hvitt) plassert. Bildet viser «Pesta», som forestiller pesten i menneskeform, som kommer gående i sort lang kjole, med skaut på hodet og med jernrive i hånda. *Pesta på fjellet* gir en forståelse av datidens oppfatninger av pesten. Som læreboken påpeker, så folket på pestens som Guds straffedom og kongen påbød offentlig bots- og bededager.³⁷⁷ Selv om pesten blir beskrevet med mer nyanserte, og økonomiske konsekvenser blir beskrevet med adjektiv, så blir Kittelsens stemningsfulle bilder brukt. Som Bjørndal hevder i *Om lærebøker*, kan elevene få et forsterket bilde av stoffet ved bruk av bilder.³⁷⁸ Bildet kan være brukt for å få frem at i etterkant av svartedauden oppfattet man pesten som en dystre hendelse som rammet befolkningen.

Selv om boken har nyansert bruken av ladet ord for å beskrive pesten, får leserne likevel et dystert bilde av pesten på bakgrunn av bildebruken. Pestsykdommen er her personifisert pestsykdommen som en gammel dame med ei rive i hånda. På denne fremstår epidemien som noe mer konkret og leserne, elevene kan lettere forestille seg folks redsel for å bli rammet av pesten, og få «Pesta» i hus. Bildet kan ses på som et symbol, noe som representerer noe annet enn seg selv: at damen med ei rive i hånda er et symbol på svartedauden.³⁷⁹ «Øde og bebodde gårder i Snåsa i senmiddelalderen», er satt i sammenheng med bondesamfunnet i forandring. Bildet gir en oversikt over øde-leggingen av gårder i Snåsa som blir vektlagt i underkapitlet «Bondesamfunnet i forandring», hvor det står at det står at det ser ut til at mer enn halvparten av alle norske gårder fra høymiddelalderen ble lagt øde.³⁸⁰ Dette tyder på at det nordiske ødegårdsprosjektet kommer til syne i skolebokskrivningen.

6.1 Hovedtrekk i lærebøkene fra perioden 1970- 1990

Skolebøker fra denne perioden 1970- 1990 bærer preg av å sette norsk historie i sammenheng med utviklingen ellers i verden. Norsk historie blir således ikke isolert fra verdenshistorien, selv om fokuset er på den norske utviklingen.³⁸¹ *Veier til vår tid. Norges og verdenshistorie før 1850* (1984) har som vi har sett fokus rettet mot et globalt perspektiv. Svartedauden i Norge, blir sett i sammenheng med utbredelsen av svartedauden ellers i Europa. Som vi har

³⁷⁷ Stenersen mfl 1983:66.

³⁷⁸ Bjørndal 1967:49.

³⁷⁹ Stabell og Ugland 2012:21.

³⁸⁰ Stenersen mfl.1958:67.

³⁸¹ Kvande og Naastad 2013:94.

sett utspilte den kalde krigen seg til å bli global, noe som kan ha ført til økt fokus på verden utenfor Norge i lærebøkene og.³⁸²

I denne perioden blir betegnelsen «mannedauden» i større grad brukt for å forklare datidens menneskers beskrivelse på pesten. Adjektivbruken er i denne perioden mer dempet sammenlignet med bøker utgitt i tidligere perioder. En mulig forklaring kan være at fokuset heller blir rettet på svartedaudens økonomiske konsekvenser. I denne perioden kan det være at interessen for svartedauden som en pest og epidemi var større enn når pesten tidligere kunne vært oppfattet som skremmende. Som vist, skjer det en ekspansjon i antall historieforskere i løpet av 1970- og 80- årene. Resultater av dette var i følge Dahl at nye forskningsfelter etableres, som historisk demografi og eldre disipliner som sosial og økonomisk historie, noe skolebøkene i denne perioden kan være et resultat av.³⁸³ Bøkene fra denne perioden har sett på virkningene svartedauden fikk for både konge, adel, kirke og stat. Som *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset* (1970) tok for seg, ga svartedauden «den norske staten et avgjørende stup utenfor stupet, så den havnet i maktløs avhengighet».³⁸⁴

Vi ser også at noen av skolebøkene i denne perioden bærer preg av ødegårdsprosjektet som foregikk på 1970- 80- tallet. Norges nedgang i senmiddelalderen var i denne perioden fortsatt sentral innenfor den agrarhistoriske forskningstradisjon og sto sentralt i det nordiske ødegårdsprosjekt som ble tatt opp av de nordiske forskningsråd, i følge Dahl.³⁸⁵ Større fokus på sosial og økonomisk forskning kan dermed ha sammenheng med en ny forskningstradisjon. Vi ser at i de nyeste lærebøkene i historie er forfatterne mest bevisst på fagplanens målsetning og har gitt mest konkrete bidrag til realiseringen av denne. Det ser ut til at forfatterne ser det som en sentral oppgave å fange elevenes interesse for historie, ved ryddig organisering i emner og et fortellende språk.³⁸⁶ På den andre siden, bærer noen av skolebøkene fortsatt preg av å fremstille svartedauden som en dyster epoke i seinmiddelalderen. Vi finner fortsatt trekk fra den antikvariske middelalderen, men den moderne middelalderen er mer fremtredende i fortellertradisjonene som vi har sett på.

³⁸² Lundestad 2015.

³⁸³ Dahl 1970:291.

³⁸⁴ Bull 1974:66.

³⁸⁵ Dahl 1970:297.

³⁸⁶ Tjomsland 1980:117.

Kapittel 7.

Lærebøker i perioden 1990-2013

7.1 Hva kjennetegner perioden 1990-2013?

Perioden 1990- 2013 bærer trolig preg av at andre verdenskrig hadde satt sine spor. På 1990-tallet kom den nye læreplanreformen Reform 94 for videregående skole. Læreplanen for historie på videregående trinn ble ferdigstilt høsten 1997. Her ble blant annet vitenskapelig arbeidsmetode, undring til å stille nye spørsmål og kildegransking satt i fokus.³⁸⁷

Et felles mål for eldre og nyere historie, var tre relevante kompetansemål elevene skulle kunne³⁸⁸:

- Plassere viktige hendelser og utviklingstrekk i ulike deler av verden i en historisk sammenheng og se på hvordan hendelser og forhold i samtiden har sammenheng med menneskers handlinger og valg i både fjern og nær tid.
- Vite hva som kan være kilder til kunnskap om fortida og kunne vurdere kildemateriale i sin historiske sammenheng.
- Forstå hva som påvirker valg av emner, fakta, årsaksforklaringer og framstillingsformer hos historikere.

I etterkrigstiden endret de internasjonale rammebetingelsene seg og Norges småstatstilværelse ble erstattet av vestlig fellesskap. Verdenskrigen presset frem behovet for å se utover Norges grenser. Nå var målet å presentere verdenshistorien ut fra norske perspektiver.³⁸⁹ Selv om fokuset er på svartedauden i Norge i lærebøkene, blir utbredelsen av pest i Europa også nevnt. Eksempel i *Grunntrekk i Norges historie: fra vikingtid til våre dager* (1991) tar boken nevner boken at pestmønstret med stadig flere utbrudd i tiårene etter 1300- tallet var et mønster som går igjen over det meste av Vest- og Nord- Europa.³⁹⁰

³⁸⁷ Lund 2009:67.

³⁸⁸ Utdanningsdirektoratet 1996:2.

³⁸⁹ Lund 2006:54.

³⁹⁰ Danielsen 1991:80.

I 2009 var kompetansemålene for historie vg2 under *Samfunn og mennesker i tid*, blant annet³⁹¹:

- Gjøre rede for samfunnsforhold og statsutvikling i Norge fra ca.700 til ca. 1500 og diskutere mulig påvirkning fra andre samfunn, kulturer og stater.
- Presentere et emne fra middelalderen ved å vise hvordan utviklingen er preget av brudd eller kontinuitet på et eller flere områder.
- Gjøre rede for et utvalg av sentrale økonomiske, sosiale, politiske og kulturelle utviklingstrekk i middelalderen.

Knut Kjelstadli påpekte imidlertid på slutten av 1990- tallet at man måtte skille mellom denne empiristiske tendensen og det faktum at de fleste historikere var empirisk orientert. Med dette mente han at historikere som eksplisitt anvendte teorier og modeller, la fortsatt sterkt vekt på kilder og kildekritikk, noe vi kan legge til grunn for analysen av skolebøkene i denne perioden.³⁹² Forfatterne er drøftende i skolebøker, og bøker som *Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager* (1991) har i større grad lagt kilder til grunn for sine antakelser i denne perioden.³⁹³ Som vi skal se i analysen kjenner vi igjen trekk fra kompetansemålene, ved at skolebøkene både har vektlagt økonomiske, politiske og kulturelle utviklingstrekk i seinmiddelalderen. Blant annet ved hjelp av illustrasjoner som kart.

***Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager* av Rolf Danielsen mfl. (1991).**

Boken er skrevet av Rolf Danielsen, Ståle Dyrvik, Tore Grønlie, Knut Helle og Edgar Hovland. Forlaget er Universitetsforlaget. Boken ble til gjennom forfattersamarbeid mellom de fem historikere. Målet med utgivelsen var et samlet grunnstudium. I kapittelet om svartedauden har historikerne lagt til grunn hvilke kilder de har brukt for sine antakelser.³⁹⁴ Svartedauden blir beskrevet som en katastrofe som rammet Europa i årene 1347- 51, og forfatteren av boken mener at dette markerer skille mellom høy- og senmiddelalderen i

³⁹¹ Utdanningdirektoratet 2009:4.

³⁹² Kjelstadli 1999:133.

³⁹³ Danielsen mfl.1991:81.

³⁹⁴ Danielsen 1991:81.

historien.³⁹⁵ Boken innleder med at i arbeidet med boken har de trykket veksler på alt de kjente av forskningsresultater.³⁹⁶ Pesten er viet omtrent seks sider i læreboken.

Stofforganisering og stoffutvalg: Svartedauden blir omtalt under kapittel 6, kalt «Den store krisen». Her er underpunktene: «bosetningskonsentrasjon og folketap», «krisens årsaker og økonomiske virkninger», «hanseatenes dominans», «krisens følger for aristokrati og geistlighet», «sosiale forhold i bygd og by», «krisens politiske og kulturelle følger».³⁹⁷ Fokusområdene er både på svartedaudens virkninger, på ulike samfunnsgrupper og forskjell på bygd og by.

Form for kommunikasjon: Boken har vektlagt kildearbeid og medisinsk historie, noe som tyder på en tekst som fremstiller teori og prinsipper i følge McMurrays form for kommunikasjon i lærebøker.³⁹⁸ Likevel er det også en fortellende og skildrende tekst i kapitlet om svartedauden, et grep forfatterne trolig ha brukt for å få elevene til å lettere henge med i fagstoffet som blir presentert.

Fremstilling og metoder: Boken fremstiller svartedauden som en katastrofe som rammet Europa i årene 1347- 51, og trekker frem denne fremstillingen som et skille mellom høy- og senmiddelalderen. Betegnelsen «mannedauden» som en omtale på pesten er ikke blitt brukt i skoleboken.³⁹⁹ Skoleboken fokuserer på forløpet til pesten. I følge skoleboken er pest ideoende hos gnagerbestander i visse områder, og brer seg oftest til og blant mennesker blant mennesker gjennom bitt av rottelopper.⁴⁰⁰ Videre skriver boken at i pesten utgangspunktet utbrer seg som en byllepest, som fører til at lymfeknutene svulmer opp i armhulene, lysken og på halen. Uten medisinsk behandling, som i middelalderen, kan svartedauden i følge boken ha drept 80-90 prosent av de angrepene.⁴⁰¹ Medisinsk historie er noe som kan tyde på at forfatterne av skoleboken kjenner til norsk pestforskning. Svartedauden er viet ca. fire sider i skoleboken.

Ulikt fra de andre skolebøkene, har skoleboken lagt kilder til grunn for sine antakelser i teksten. Den store øde- leggingen av gårder og bruk, blir lagt vekt på. Grunnlaget for å si noe om dette begrunner boken ut fra skattelister fra omkring 1520, hvor det fremkommer at

³⁹⁵ Danielsen 1991:80.

³⁹⁶ Danielsen mfl.1991:5.

³⁹⁷ Danielsen mfl.1991:80-91.

³⁹⁸ Bjørndal 1967:40.

³⁹⁹ Danielsen mfl.1991:80.

⁴⁰⁰ Danielsen mfl.1991:80.

⁴⁰¹ Danielsen mfl.1991:80.

mellom halvparten og to tredjeparter av høymiddelalderbrukene fortsatt var ubebodde.⁴⁰² Slik får elevene forståelse for hvordan forfatterne kan si noe om hvor stort utfallet av ødeleggningen var i senmiddelalderen. Kildehenvisningen sier også noe om historikernes arbeidsmetoder; blant annet med hvordan kan de påstå hvor stor befolkningsnedgangen var i etterkant av svartedauden.

Norges og verdenshistorie før 1850 (Alnæs, 1984) og *Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager* (Danielsen, 1991) har ulikt fra de andre skolebøkene satt kjønnsroller og politisk utvikling i senmiddelalderen i fokus.⁴⁰³ De nevnte skolebøkene har tilleggsinformasjon som skiller seg ut fra de andre skolebøkene, og det kan tyde på at forfatterne har trykket veksler på det de kjente av forskningsresultater.

Sammenheng med forskningsfeltet: I tillegg til fokus på kjønnsroller og politisk historie, har forfatterne vektlagt kildearbeid og medisinsk historie. Kildematerialet knyttes til studiet av pestepidemiene i Norge kan i følge Benedictow karakteriseres som svakt, og spesielt på 1400-tallet mener historikeren at kildene svikter.⁴⁰⁴ Likså mener Ustvedt at kildene fra svartedaudens tid er få og fattige for vårt eget lands vedkommende. Noen sparsomme opplysninger finnes i islandske annaler og i enkelte testamenter. Ustvedt mener vi vet lite om hvordan pesten artet seg i Norge, imidlertid kunne det ikke vært vesentlig forskjellig fra det som hendte andre steder. Han trekker linjer fra hvordan svartedauden utbredte seg i andre europeiske land, til hvordan den artet seg i Norge.⁴⁰⁵ Forfatterne i *Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager* etterstreber et mer drøftende historiesyn, hvor de vektlegger kildearbeid. Studiet til pesten i Norge baserer seg på et kildemateriale som kan karakteriseres som svakt i følge enkelte historikere, noe forfatterne trolig ville få frem gjennom fokus på kildearbeid i boken. De viser til at historikerne må tolke og bearbeide kildematerialet for å kunne si noe om pestens forløp i landet.⁴⁰⁶

Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager har tatt for seg forløpet til pesten, hvordan pesten kunne ramme: byllepest og lungepest, og hvordan den spredte seg videre til mennesker.⁴⁰⁷ Forfatterne etterstreber et mer nøytralt historiesyn, hvor fokuset er rettet på kildehistorie. Forfatterne legger kilder til grunn for sine antagelser, noe som fører til en mer

⁴⁰² Danielsen mfl.1991:81.

⁴⁰³ Alnæs 1984:163.

⁴⁰⁴ Benedictow 2002:15.

⁴⁰⁵ Ustvedt 1985:16.

⁴⁰⁶ Alnæs 1984:163.

⁴⁰⁷ Danielsen 1991:81.

nøytral fremstilling av pesten. Vi kan knytte dette til den moderne middelalderen som tradisjon.⁴⁰⁸ Historiker Moseng hevdet i 2006 at det har vært medisinske og historiske tradisjoner fra det forrige århundret og dette med omfattende forskningslitteratur. Men i følge Moseng kan ingen av disse forsøkene sies å være egentlig tilfredsstillende.⁴⁰⁹ Timetallet for historieundervisning i skolen er ikke høyt, og elevene skal gjennom mange hundre års norsk historie på kort tid, og det kan av den grunn være naturlig at forfatterne må utelukke deler av historien.⁴¹⁰

Bilder: Det første bildet i kapitlet viser utgravde hustufter på øya Lurekalven i Lindås. Her ble det i begynnelsen av vikingtida satt opp en gård som trolig kunne blitt lagt øde etter svartedauden.⁴¹¹ Bildet illustrerer en av virkningene av svartedauden: øde- leggingen av gårder og bruk. I boken finner vi også et kart som videre viser til øde-leggingen av gårder i Lånke i Sør- Trøndelag i senmiddelalderen. Kartet viser at folk samlet seg på de beste gårdene, som jevnt over var de eldste.⁴¹² Illustrasjoner som kart kan oppfattes som demonstrativt for elevene, som på et lettfattelig vis kan gi et forenklet bilde av forhold og tall det kan være vanskelig å forstå gjennom lesing.⁴¹³ Begge bildene har forklarende bildetekster til. Til forskjell fra de andre skolebøkene, finner vi ingen kapittel- spørsmål.

Veier til vår tid- Norges og verdenshistorie før 1850 av Ole Jørgen Benedictow (1997).

Veier til vår tid. Norges og verdenshistorie før 1850 er skrevet av Ole Jørgen Benedictow, utgitt i 1997. Forlaget er Universitetforlaget. Som presentert tidligere, er Benedictow sentral innenfor norsk middelalderforskning. Tidligere tider reiser problemer for en historisk demografi, i følge Ottar Dahl. I det norske forskningsmiljø er utfordringene særlig tatt opp av Benedictow, som i sitt arbeid bygger på materiale fra skjelettutgravninger fra kirkegårder, og som har gjort inngående studier av pestepidemier.⁴¹⁴ Dette er noe vi kan ta i betraktning, da Benedictow i stor grad kjenner til det norske pestfeltet.

Skoleboken er også inndelt i oversiktlige perioder. Vi finner et eget kapittel om middelalderen i Europa. Her blir senmiddelalderen beskrevet som katastrofenes tid, samtidig trekker

⁴⁰⁸ Melve 2016:22.

⁴⁰⁹ Moseng 2006:24.

⁴¹⁰ Kvande og Naastad 2013:167.

⁴¹¹ Danielsen mfl.1991:81.

⁴¹² Danielsen mfl.1991:83.

⁴¹³ Kleppe 1932:96.

⁴¹⁴ Dahl 1989:321.

læreboken frem at pestepidemiene førte til at befolkningspresset lettet, og de overlevende fant gode leilendingsbruk overalt.⁴¹⁵

Stofforganisering og stoffutvalg: Skoleboken er kronologisk organisert. Læreboken legger vekt på flyttingen fra utkantgårdene og massenedleggingen av gårdsbruk. Det er et eget kapittel om senmiddelalderen, etterfulgt av et underkapittel om den store mannedauden. Her er underpunktene: pesten, dødens triumf, den befriende tragedie og pest.⁴¹⁶

Form for kommunikasjon: Historisk metode blir satt i fokus innledningsvis, og omhandler historikernes rekonstruksjon av fortiden. Historikerne kan ikke gå inn i fortiden og studere emnet direkte, men fortiden må rekonstrueres, og skoleboken viser til hvilken måte historikerne kan gjøre dette. Blant annet gjennom kilder og kildekritikk.⁴¹⁷ Teksten i læreboken er preget av bruk av teorier, og gir historiefaget en vitenskapssentrering, med å gjennomgå hvordan arbeid med kilder foregår.⁴¹⁸ I likhet med de andre skolebøkene er teksten gjennomgående fortellende og skildrende, med bruk av ladet ord. Dette fører til at elevene trolig får et dystert bilde av svartedauden.

Fremstilling og metode: Vi finner også ladet ord i skoleboken, som: «pesten raser i landet, tusenvis av gårder blir avfolket»⁴¹⁹, og «en drepsrott så ufattelig så ufattelig at den gikk gjennom marg og bein, den store mannedauden ble den kalt» Betegnelsen «mannedauden» er imidlertid ikke blitt brukt i skoleboken.⁴²⁰ Svartedauden blir beskrevet med ord som en «befriende tragedie». Samtidig tar boken for seg at «dødens triumf» lettet det trykket av overbefolkning som gjorde livet vanskelig mot slutten av høymiddelalderen. For de overlevende ble pesten således en befrielse, fordi det var gode gårdsbruk overalt. Småbønder, jordarbeidere og bygdehandverkere trådte gledelig inn i rekkene av solide leilendinger.⁴²¹ Benedictows fremstilling av pesten kan trolig være påvirket av hans forskning på feltet. Som Benedictow har uttalt, spredte trolig smitten seg over størsteparten av Europa og han beskrev pesten ble som uunngåelig, grunnet handelen mellom øst og vest, mellom import av korn, mel og andre varer.⁴²²

⁴¹⁵ Benedictow 1997:169.

⁴¹⁶ Benedictow 1997:169-173.

⁴¹⁷ Benedictow 1997:11.

⁴¹⁸ Bjørndal 1967:40.

⁴¹⁹ Benedictow 1997:169.

⁴²⁰ Benedictow 1997:172.

⁴²¹ Benedictow 1997:172.

⁴²² Benedictow 2002:45.

Innledningsvis tar boken for seg hvorfor historie er viktig, meningen med historie og historieforskning som dreier seg om hvordan historikere arbeider.⁴²³ «Historikeren kan forsøke å trenge dypt ned på ett enkelt saksfelt i et kortsiktig tidsperspektiv og kanskje også innenfor et lite geografisk område», tar boken for seg. Som et eksempel på et slikt felt bruker boken svartedauden.⁴²⁴ Framstillingen av seinmiddelalderen er i boken drøftende og vi finner på den måten trekk fra den nye middelalderen. Likeså er det et dystert bilde elevene får av å ha lest kapitlet om svartedauden. På den måten finner vi og trekk fra den antikvariske middelalderen.⁴²⁵

Bilder: Benedictow har i stor grad brukt bilder i skoleboken. De tre bildene står i sammenheng med svartedauden under kapitlet om senmiddelalderen. Bilde en har sammenheng med forfattere og bildekunstners emne å skildre menneskets liv i tre faser, barndom- ungdom- alderdom, med Døden i nærheten. På dette bildet holder Døden (i form av et skjelett) sitt timeglass over hodet over en hvitmalt kvinne. Vi ser også et barn nede i venstre hjørne og en kvinne, trolig i sine ungdomsår foran barnet.⁴²⁶

Bilde to er en oversikt over land som er rammet av pesten, fra år 1346 til år 1352.⁴²⁷ «Dødens triumf» er navnet på bilde tre. Det er et maleri av Pieter Brueghel, og en dommedagsskildring med merkelige vesener, djevler og mennesker. Det omhandler at verden går under, og hvor de salige redde til himmelen, går de fortapte synderne til helvete.⁴²⁸ Døden er representert i form av en hær med skjeletter, som har satt kistedeksler med kryss i stedet for skjold. Det virker som om stedet er en slags musefelle av døden. Bildet er svært detaljrikt med røde farger, noe som kan representere fare. Dette kan illustrere at det var vanskelig å unnsnippe svartedauden, og at den rammet hele befolkningen; fattige så vel som storfolk. Benedictow har trolig brukt bildene for å få fremstille svartedauden som en dyster del av norsk historie.

Veier til vår tid. Norgeshistorie før 1850 av Ole Jørgen Benedictow (2000).

Skoleboken er en revidert utgave av Benedictow, utgitt i 2000. Det er interessant å se på om det har skjedd endringer i fremstillingen av svartedauden på få år. Benedictow har skrevet innledningsvis at foranledningen til den nye revisjonen skyldes den nye læreplanen og

⁴²³ Benedictow 1997:10.

⁴²⁴ Benedictow 1997:10.

⁴²⁵ Melve 2016:18.

⁴²⁶ Benedictow 1997:168.

⁴²⁷ Benedictow 1997:170.

⁴²⁸ Benedictow 1997:172.

kommentarer fra lærere omkring i landet. Dermed ønsket han å bearbeide førsteutgaven grundig.⁴²⁹ Boken behandler norgeshistorien fra de første mennesker gikk i land og frem til 1850. Kapittel 4 er navngitt «Norges historie i seinmiddelalder (1349- 1536)» og har underkapitler navngitt «pesten» og «pesten, den katastrofale velgjører?» som omhandler svartedauden i Norge.⁴³⁰

Stofforganisering og stoffutvalg: Det har skjedd en endring i kapittel inndelingen sammenlignet med utgaven fra 1997. Boken har fortsatt et eget kapittel til seinmiddelalderen. Norges historie i seinmiddelalderen dreier seg om underkapitlene: «pesten», «pesten, den katastrofale velgjører?» og «fra rike til provins».⁴³¹ Noe nytt som er tatt med i den reviderte utgaven er drøfting omkring kildebruk knyttet til svartedaudens ankomst til Norge. Utgaven fra 1997 har også tatt for seg hvordan historikere jobber med kilder, men har ikke tatt frem svartedauden som eksempel, slik 2000- utgaven har gjort.⁴³²

Form for kommunikasjon: Her er også kildearbeid satt i fokus, og teksten er gjennomgående skildrende. Benedictow har blant annet tatt i bruk sterke ord som «katastrofe» i læreboken, og grunnen til det er trolig fordi forfatteren vil fremme et negativt bilde av svartedauden.⁴³³

Fremstilling og metode: Benedictow omtaler seinmiddelalderen som katastrofens tid i boken. Pesten raser i landet, titusenvis av gårder blir avfolket og blir liggende øde. Kongens inntekter faller dramatisk, noe som gjør at landet ikke lenger kan holde et eget kongehus. Det blir trukket frem at de overlevende fikk det bedre enn før, med ledige leilendingsbruk og synkende landskyldsavgift.⁴³⁴ Boken trekker frem at pesten trolig kom fra England. Imidlertid skriver skoleboken at pesten på Østlandet begynte i Oslo senest i mai 1349, altså tre måneder før den kom til Bergen. Dette blir underbygget med spredningsanalyse som viser hvordan pesten kunne ha kommet til Oslo først.⁴³⁵ Boken henviser til at datidens mennesker kalte pesten «den store mannedauden».⁴³⁶ Den nye middelalderen har som formål å gjøre historien om middelalderen mer mangfoldig, i følge Melve.⁴³⁷ Forfatteren er drøftende i sine beskrivelser og har satt kildearbeid i fokus. På den måten kan vi trekke paralleller til den nye

⁴²⁹ Benedictow 2000:3.

⁴³⁰ Benedictow 2000:6.

⁴³¹ Benedictow 2000:6.

⁴³² Benedictow 2000:13.

⁴³³ Bjørndal 1967:37.

⁴³⁴ Benedictow 2000:115.

⁴³⁵ Benedictow 2000:117.

⁴³⁶ Benedictow 2000:117.

⁴³⁷ Melve 2016:26.

middelalderen. På tross at kapitlet er preget av mangfoldighet, er det likevel et vemodig inntrykk elevene får av svartedauden, noe som også her kan knyttes til tragediesjangeren.⁴³⁸

Under kapitlet «pesten, den katastrofale velgjører?» står det om et offentlig vitneavhør etter en mann kalt Torgeir som døde av svartedauden. Vitneavhøret ble avholdt på gården Vad i Sigdal. Det gjaldt å få rettsgyldig fastslått hvem som døde sist av folket på Hoffar, nabogården til Vad. Etter pesten ble det holdt tusenvis av slike rettsaker for å avklare hvem som hadde rettmessig krav på arv. Boken tar med et konkret eksempel med navn, og konkluderer med at mange overtok eiendom i arv. Utkantfolket fant også en mengde ledige gårder i bygder eller mer sentrale områder.⁴³⁹ Dette viser til historisk metode; hvordan Benedictow har jobbet med kildematerialet for å forstå svartedauden.

Sammenheng med forskningsfeltet: Benedictow har i tillegg med et underkapittel som omhandler ødegårder i Norge. Han trekker frem at øde-leggingen og befolkningsnedgangen ga utslag i mindre handel og ferdsel. Boken viser til at det i Norge er gjort mange lokale undersøkelser av ødetiden i seinmiddelalderen. Forskere er kommet frem til at innenfor den norske middelalderstatens grenser kan det omkring 1500 ha vært 26000- 27500 gårdsbruk i drift, mens over 40000 gårder lå øde.⁴⁴⁰ Dette bidrar til å illustrere den store øde-leggingen av gårder, og fremstiller svartedauden som en nedgangstid i historien. Svartedauden er omtalt på ca. sju sider, noe som er betydelig mer enn de andre skolebøkene.

Audun Dybdahl har i sin artikkel «identifisering av gårdsnavn i gamle kilder» prøvd å peke ut hvilke feilkilder man står ovenfor når man arbeider med å identifisere gårdsnavn i eldre kilder, og hvilke metoder vi kan benytte for å finne sannsynlig eller riktig svar. Tatt i betraktning kan det være en rekke forskjellige forhold som gjør en sikker identifisering problematisk. Noen av de vanligste kan dreie seg om: gårdsnavnet kan være feilskrevet, gården kan ha skiftet navn eller gårdsutviklingen kan ha ført til at navnet er sterkt endret.⁴⁴¹ Videre mener Dybdahl at om man står ovenfor et diplom eller en jordebok som regner opp gårder uten nærmere stedsfestning er det i mange tilfeller umulig å fastslå identiteten uten å trekke inn andre kilder.⁴⁴² Dette kan illustrere en sentral del av norsk seinmiddelalderforskning og utfordringene historikere og forskere kan møte på når de studerer svartedauden, dens utbredelse og opprinnelse. Benedictow fokuserer på øde-

⁴³⁸ White 2014:195.

⁴³⁹ Benedictow 2000:119.

⁴⁴⁰ Benedictow 2000:21.

⁴⁴¹ Dybdahl 2006:435.

⁴⁴² Dybdahl 2006:460.

leggingen av gårder i Norge under seinmiddelalderen, og viser til kildemateriale som kan forklare det.⁴⁴³ Han viser til lokale undersøkelser knyttet til gårdsnavn, noe som kan underbygge en sammenheng med forskningsfeltet.

En interessant forskjell mellom skoleboken fra 1997 og 2000 er den nyere utgaves fokus på bruken av berettende kilder. Benedictow hevder at en viktig kildetype til middelalderens historie er annaler, årbøker der forfatteren fører inn begivenheter som han synes er viktig. To omtaler i islandske annaler er hovedkilder til svartedauden. Videre trekker han frem at disse er beretninger om det som skjedde. Han går nærmere inn på Lagmannasnal.⁴⁴⁴ Her viser Benedictow til hvordan historikere har undersøkt kilden. Han trekker frem sentrale spørsmål som «Hvorfor er kilden blitt til?» og «Er teksten overlevert i sin opprinnelige form eller i avskrifter?».⁴⁴⁵ Benedictow konkluderer med annalens konkrete opplysninger om hvor svartedauden kom fra, ankomst til Bergen, forløp og konkrete personer som døde anses som pålitelige.⁴⁴⁶ Denne måten å jobbe med historie på, kan ha sammenheng med reformene i læreplanen fra 1994 og 1997. I disse planene ble det lagt opp til at elevene skulle lære å tenke som historikere, ved å blant annet jobbe metodebasert. Under begge læreplanperioder kunne arbeid med kompetansemålene «historieforståelse og metoder» forstås som arbeid med tema og prosjektarbeid.⁴⁴⁷ Fokus på kildehistorie i skolebøkene kan tyde på en utvikling på forskningsfeltet knyttet til svartedauden. Benedictow hadde i over 30 år studert den demografiske krisen i senmiddelalderen, og mye av hans verk ble utgitt på 2000-tallet.⁴⁴⁸ Skolebøkene kan således trekke linjer parallelt med utviklingen på forskningsfeltet.

Bilder: På første side av kapitlet om senmiddelalderen, finner vi et bilde tegnet av Theodor Kittelsen. Bildet viser en gård som står øde i etterkant av svartedauden. Husene står til nedfalls, tunet rundt er gjengrodd med kratt og trær. Bildet formidler stillhet og mørke.⁴⁴⁹ Skoleboken har også et bilde som viser pestens spredning fra Oslo og Bergen og utover i landet. Bildet er detaljert og viser spredningsveiene pesten trolig kom med.⁴⁵⁰ Dette underbygger synet på pesten som blir fremstilt i skoleboken: at pesten fikk katastrofale følger for Norge og befolkningen, i følge Benedictow.

⁴⁴³ Benedictow 2000:21.

⁴⁴⁴ Benedictow 2000:13.

⁴⁴⁵ Benedictow 2000:13.

⁴⁴⁶ Benedictow 2000:16.

⁴⁴⁷ Justvik 2014:4.

⁴⁴⁸ Benedictow 2006:84.

⁴⁴⁹ Benedictow 2000:114.

⁴⁵⁰ Benedictow 2000:120.

Historie vg2- 3 av Svein Aastad med flere (2013).

Skoleboken er skrevet av historiker Svein Aastad med flere. Forlaget er Cappelen Damm. Den er i likhet med flere av de andre lærebøkene inndelt i oversiktlige perioder. Det er et kapittel om middelalderen og et eget om middelalder i Norge. Underkapittelet *seinmiddelalderen 1349- 1537* innledes med en kort beskrivelse av svartedauden, som rev vekk minst en tredjedel eller kanskje over halvparten av folket på under et halvt år.⁴⁵¹ Dette utgjør et kapittel. Deretter kommer læreboken videre inn på konsekvenser befolkningsnedgangen hadde for folk og stat.⁴⁵² Dette utgjør en halv side.

Stofforganisering og stoffutvalg: *Historie VG2- 3* er organisert i kronologiske kapitler fra jegersamfunnet til Midtøsten og verden i endring. Kapittel 3 i boken, er et eget kapittel for middelalderen i Europa, delt inn i tidlig middelalder, høymiddelalderen og senmiddelalderen. Under hovedkapittelet om seinmiddelalderen, kommer boken inn på svartedauden. Seinmiddelalderen i Europa er delt inn i følgende underpunkter: krisetider, stenderforsamlinger og kongelige leiehærer, den tysk- romerske keiseren svekkes og undertrykkelse i Øst- Europa.⁴⁵³ Kapittel 4 fokuserer på vikingtid og middelalder i Norge. Underpunktene til kapitlet om senmiddelalderen, er: konsekvenser for folk og stat, hanseatene i Bergen og Kalmarunionen.⁴⁵⁴

Form for kommunikasjon: Skoleboken viser på den måten til datidens syn på pesten, men er nøytral i egen betegnelse på pesten, selv om den blir omtalt som en krisetid i norsk historie. Historien er likevel fremstilt på en fortellende måte. Her er det i tillegg lagt vekt på teori knyttet til utvikling av pestsmitten, og det er på den måten en tekst som er bygd opp omkring grunnleggende ideer om pesten utbredelse.⁴⁵⁵

Fremstilling og metode: Et gjennomgående trekk er beskrivelsen av svartedauden som en krisetid. I skoleboken står det at «Svartedauden rev vekk minst av en tredjedel, kanskje over halvparten av folket på under et halvt år».⁴⁵⁶ Skoleboken hevder at på tidlig på 1300- tallet stod Vest- Europa ovenfor en ressurskrise. Jordbruket klarte ikke lengre å forsyne den økende befolkningen med nok mat og mange steder var jorda utpint. Dette gjorde slik at befolkningen

⁴⁵¹ Aastad mfl. 2013:100.

⁴⁵² Aastad mfl. 2013:101.

⁴⁵³ Aastad mfl. 2013:3.

⁴⁵⁴ Aastad mfl. 2013:4.

⁴⁵⁵ Bjørndal 1967:40.

⁴⁵⁶ Aastad mfl. 2013:100.

ble mer utsatt for mangelsykdommer og epidemier, og ble i denne situasjonen rammet av svartedauden.⁴⁵⁷ På den andre siden, har boken brukt betegnelsen «den store mannedauden» på en annen måte. Boken har sitert «en store mannedauden, samtidens navn på pesten».⁴⁵⁸ Forfatterne har støttet seg til kompetansemålene i læreplan for historie vg2, hvor målet var å gjøre rede for samfunnsforhold og statsutvikling i middelalderen. Boken tar i tillegg for seg mulig påvirkning fra andre kulturer, som den tyske. Dette går og under kompetansemålene.⁴⁵⁹ Skoleboken har tatt for seg bakgrunnen for pesten og utviklingen av pestsmitten, i kapitlet om senmiddelalderen i Europa. I følge skoleboken kom pestsmitten antakelig fra en bakterie i blodet til jordekorn. Disse bakteriene forårsaker sykdommene byllepest og lungepest. Smittestoffet ble overført til andre gnagere gjennom blodsugende lopper som befant seg i gnagernes pels. Når de pestinfiserte loppene kom i hus, brakte de smittestoffet videre til svarte lopper, som spredte det til mennesker.⁴⁶⁰ Vi finner ikke medisinsk historie i de andre skolebøkene, fra tidlig 1900- tallet. Dette er noe som kan tyde på at Aastad med flere har fått med seg noe nytt i norsk middelalderforskning.

I sin doktorgradsavhandling skrev Moseng at i de siste par tiårene det har blitt gjort forsøk på å problematisere disse siden av pest i en norsk og nordisk kontekst, da dette fremstod som et nytt felt.⁴⁶¹ Konsekvensene for folk og stat vektlagt i kapitlet. Bondefamiliene fikk bedre levestandard ved at de kunne overta den beste jorda. Landskylda ble satt ned, det ble billigere å leie jord og bøndene betalte mindre skatt. Skoleboken hevder at konsekvensene var verre for staten. Inntektstapet svekket kongens maktapparat, og lavadelsslekter sank ned i bondestanden.⁴⁶² Det er et lite underkapittel om hanseatenes utvikling av Hansaforbundet og monopol på fiskehandelen i Norge, på 1300- tallet, og et underkapittel om Kalmarunionen.⁴⁶³ Vi finner ikke mye om problematiseringen om de kliniske, medisinske og epidemiologiske sidene av pest eller i de andre skolebøkene. Dette er kun nevnt i *Historie vg2- 3* (Aastad, 2013) og i *Grunntrekk i norsk historie. Fra vikingtid til våre dager* (Danielsen mfl.1991). Det kan være at lærebokforfatterne av de andre skolebøkene har satt den nasjonale stoltheten sin nedgang i fokus.

⁴⁵⁷ Aastad mfl.2013:72.

⁴⁵⁸ Aastad mfl.2013:100.

⁴⁵⁹ Utdanningdirektoratet 2009:4.

⁴⁶⁰ Aastad mfl.2013:73.

⁴⁶¹ Moseng 2006:25.

⁴⁶² Aastad mfl.2013:101.

⁴⁶³ Aastad mfl.2013:103.

Mens *Historie vg 2-3* fra 2013 beskriver svartedauden som «den store mannedauden, samtidens navn på pesten»⁴⁶⁴, blir svartedauden beskrevet som «en stor katastrofe» i *Norges- og verdenshistorie før 1850* fra 1984.⁴⁶⁵ Førstnevnte kan gi leserne elevene et mer nøytralt inntrykk av pesten, hvorimot andre beskrivelse gir negative assosiasjoner. Skoleboken kan således knyttes til den moderne middelalderen som tradisjon, da den etterstreber et mer nøytralt historiesyn.⁴⁶⁶

7.2 Hovedtrekk i lærebøkene fra perioden 1990-2013

Sammenlignet med lærebøker fra de tidligere perioder, har bøkene i perioden fra 1990 til 2013 lagt større vekt på forløpet til svartedauden, hvordan den kunne oppstå. Det kan tyde på at forfatterne har fulgt utviklingen som har skjedd parallelt knyttet til forskningsfeltet. Vi får en forståelse av at skolebokforfatterne er preget av utviklingen som er gjort på forskningsfeltene, som ødegårdsprosjektet, og epidemiologi/pestforskning. Som vi har sett på, har de fleste skolebøkene har nedgangstiden i fokus, samt forklarende årsaker til Norges nedgang.

Felles for skolebøkene og en likhet med skolebøkene utgitt i tidligere perioder, er at de fortsatt fremstiller svartedauden som fortellingen om «det mørke». Vi finner trekk fra fortellingen om den antikvariske middelalderen i følge Melves inndeling.⁴⁶⁷ Det er likevel større fokus på å nyansere svartedauden som en mørk periode i bøkene, noe som kan ha sammenheng med periodens fokus på ødegårdshistorie og epidemiologi. Eksempelvis har *Historie vg2- 3* (2013) har etterstrebet et mer nøytralt historiesyn, og fortellertradisjonen er mellom den antikvariske og romantiske middelalderen. Vi får dermed inntrykk av fremstillingen av den nye middelalderen er mer fremtredende i denne perioden, i henhold til Melves analyseapparat.⁴⁶⁸ Skolebøkene har dog fortsatt en form for fortellende tekst i perioden, med virkemidler som gjør det lettere for elevene å leve seg inn i den situasjonen eller forhold som skildres.⁴⁶⁹ Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom bruk av bilder og bruk av patos, som appellerer til følelser.

⁴⁶⁴ Aastad 2013:100.

⁴⁶⁵ Alnæs 1984:106.

⁴⁶⁶ Melve 2016:26.

⁴⁶⁷ Melve 2016:18.

⁴⁶⁸ Melve 2016:26.

⁴⁶⁹ Bjørndal 1967:35.

Flere historiografer har understreket av historiefaget i Norge i tiden etter 1945 har vært preget av en empirisk tendens. Dette betegner en historiepraksis som er preget av historikerne bygger sine resonnement på vitenskapelige undersøkelser av virkeligheten og de erfaringene som er gjort.⁴⁷⁰ Sammenlignet med lærebøker fra de tidligere perioder, har bøkene i perioden fra 1990 til 2013 lagt vekt på forløpet til svartedauden, hvordan den oppstå. Som vi har gjennomgått tidligere har blant annet *Historie vg 2-3* (2013) har tatt for seg bakgrunnen for pesten og beskrevet forløpet til hvordan svartedauden kunne utvikle seg og bre seg videre i landet.⁴⁷¹ Dette kan tyde på at skolebokforfatterne er oppdatert på forskning, som Moseng har tatt for seg, og er noe som kan skille nyere lærebøker i historie fra eldre utgaver.⁴⁷²

Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager (1991) har lagt skattelister fra omkring 1520 til grunn for sine antakelser om hvor stor øde-leggingen av gårder og bruk var i senmiddelalderen.⁴⁷³ *Historie vg 2-3* (2013) har tatt for seg bakgrunnen for pesten og beskrevet forløpet til hvordan svartedauden kunne utvikle seg og bre seg videre i landet.⁴⁷⁴ Ole Georg Moseng fastslo i 2006 at det var i løpet av de siste par tiårene at det hadde blitt gjort forsøk på å problematisere de medisinske og epidemiologiske (sykdomsforløp) sidene ved pest.⁴⁷⁵ Dette kan tyde på at skolebokforfatterne er oppdatert på forskning og er noe som kan skille nyere lærebøker i historie fra eldre utgaver.

Veier til vår tid- Norges og verdenshistorie før 1850 (2000) har tatt for seg et konkret eksempel fra offentlig vitneavhør som bidrar til å fortelle om hva som skjedde med gårdene som ble lagt øde.⁴⁷⁶ Fremstillingen gjør det lettere for elevene å danne et bilde av fortiden og hva som kunne tenkes at skjedde i etterkant av svartedauden. I tillegg har skoleboken trukket frem Oslo som byen som ble først rammet. Dette skiller seg ut fra de andre lærebøkene vi har analysert, som har trukket frem Bergen som første byen. Dette kan tyde på at Benedictow trekker veksler til spredningsanalyser han har gjennomført for å kunne fastslå Oslo som første byen som ble rammet.⁴⁷⁷ Skolebøkene i denne perioden kan således være preget av empirisk tendens, hvor forskning og kildebelegg blir en viktig del av perioden.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Ryyuim mfl.2019:133.

⁴⁷¹ Aastad mfl.2013:73.

⁴⁷² Moseng 2006:25.

⁴⁷³ Danielsen mfl.81.

⁴⁷⁴ Aastad mfl.2013:73.

⁴⁷⁵ Moseng 2006:25.

⁴⁷⁶ Benedictow 2000:118.

⁴⁷⁷ Benedictow 2002:62.

⁴⁷⁸ Ryyuim mfl.2019:133.

Kapittel 8.

Funn og konklusjon

Hensikten med denne oppgaven var å se på hvordan svartedauden har blitt fremstilt av forfattere i lærebøker fra 1900- tallet til 2013, og hvilke forskjeller og likheter vi finner i fremstillingene. Vi finner klare fellestrekk i deres fremstillinger av svartedauden til tross for at det også er ulikheter mellom de enkelte lærebøkene. Jeg valgte å analysere fremstillingen av svartedauden i skolebøker, nettopp fordi skolebøker kan ses på som en viktig del av undervisningen. Blant annet påpekte pedagog Magne Anvik viktigheten av skolebøker og samfunnet generelt, ved å se på hvilken plass skoleboken hadde i skolen.⁴⁷⁹

Forskningsdiskusjonen omkring svartedauden har vært knyttet til sted- og tidsfestning, kildemateriale og smittemåter. En utbredt oppfatning i lærebøkene er at svartedauden ble brakt til Bergen i 1349 fra England. Benedictow har i sin avhandling befestet at de fleste kilder til svartedaudens historie i Norge ikke kan brukes til direkte tids- og stedsfestning, fordi de er tilbakeskuende og mangler eller gir usikre opplysninger om peståret.⁴⁸⁰ Denne forskningsdiskusjonen kommer ikke frem i lærebøkene, men året 1349 blir fremstilt som en allmenn oppfatning av året pesten kom. «*Det kom et skip til Bjørgvin i 1349*» som Torill Thorstad Hauger er kjent for, er et gjennomgående syn i alle skolebøkene.⁴⁸¹ Boken er skrevet på en spennende måte som vekker interessen til leserne. Her får leserne vite at mange døde, og de overlevende dro fra hus til hus for å hjelpe de overlevende.⁴⁸² Samme bildet og fremstilling av pesten går igjen i skolebøkene.

Generelt ser vi at bøkene har fått mer innhold fra 1900- tallet og frem til 2013. Bøkene i perioden 1909- 1940 satte større fokus på unionstiden, og svartedauden ble omtalt på ca. en side i skolebøkene. Etterhvert illustrerer forfatterne svartedaudens historie ved hjelp av bilder, fra 1940 og utover. Bøkene i perioden 1990 til 2013 har lagt større vekt på forløpet til svartedauden. Anslagsvis har utviklingen i lærebøker fulgt utviklingen som har skjedd i samfunnet og på forskningsfeltet. Nye læreplaner har stadig blitt utviklet, og begrep som fagdidaktikk ble særlig viktig fra 1970- tallet, noe som igjen kunne ført til større fokus på

⁴⁷⁹ Angvik 1982:368.

⁴⁸⁰ Benedictow 2006:87.

⁴⁸¹ Langset, 2008:19.

⁴⁸² Hauger 1992:95.

innhold i skolebøkene.⁴⁸³ Fremstillingen av svartedauden har på den måten endret seg.

Plass i læreboken og bruk av bilder

Skolebøkene har fått mer innhold tilknyttet svartedauden fra 1940 og utover. Bøkene i perioden fra 1900- tallet til 1940 har fremstilt svartedauden på omtrent en side. Fra 1940 og utover, har skolebøkene viet svartedauden minst to sider i skolebøkene. Plass i læreboken viet til pesten varierer mellom to til sju sider. *Veier til vår tid: Norges og verdenshistorie før 1850* (2000) av Benedictow har viet svartedauden ca. sju sider i læreboken og har tatt for seg detaljer som spredningsanalyse og eksempel på offentlig vitneavhør som de andre skolebøkene ikke har tatt med.⁴⁸⁴ Vi finner ikke bruk av bilder i tilknytning til svartedauden før 1948 i lærebøkene. Bøkene før 1948 har altså ikke brukt bilder til illustrasjon.

Fra 1940- årene ble fokuset på historieundervisningen i skolen satt på didaktiske prinsipper. Oppmerksomheten ble vendt mot metoder som et resultat av ny læreplan.⁴⁸⁵ Bruk av bilder fra 1940 i skolebøkene kan således forklares ut i fra at didaktiske prinsipper etterhvert ble større fokusområde. Bilder kunne fungere som didaktiske virkemidler som kunne illustrere svartedaudens virkninger. Mer innhold fra 1940- årene kan trolig ha sammenheng med at fokuset ble flyttet bort fra unionstiden, samt at nye forskningsfelter etterhvert etableres. Lorentzen påstod at det skjedde en ekspansjon i antall historieforskere i løpet av 1970- 80 årene, og resultatet av dette var at nye forskningsfelter ble etablert.⁴⁸⁶ Dette kommer blant annet til uttrykk ved at klima er et tema som blir satt i fokus i lærebøkene fra 1970- årene. *Nordmenn før oss* (1974) av Bull har sett på klima som et moment i sammenheng med Norges nedgang.⁴⁸⁷ Sosial og økonomisk historie blir og tillagt mer vekt fra 1970- tallet. Begrunnelsen her kan være at fra 1970- tallet ble interessen for svartedauden som en pest og epidemi større enn når pesten tidligere kunne bli oppfattet som skremmende, som drøftet tidligere i analysen.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Kvande og Naastad 2013:30.

⁴⁸⁴ Benedictow 2002:45.

⁴⁸⁵ Imsen 2005:38.

⁴⁸⁶ Dahl 1970:291.

⁴⁸⁷ Bull 1974:67.

⁴⁸⁸ Dahl 1970:297.

Fremstilling av svartedauden som en nedgangstid

Felles for alle skolebøkene er at de fremstiller svartedauden som en nedgangstid i Norges historie. Ett av de norske historikernes tradisjonelle syn på Norges utvikling i seinmiddelalderen er at Norge ble hardt rammet av pest, noe som gjenspeiles i alle skolebøkene.⁴⁸⁹ Fremstillingen av svartedauden blir på den andre siden mer nyansert fra 1970- tallet, selv om synet på svartedauden som nedgangstid fortsatt kommer frem i bøkene.

Mange av forfatterens fremstillinger kan knyttes til den antikvariske middelalderen som tradisjon i henhold til Melves inndeling. Felles for skolebøkene er at de beskriver svartedauden som fortellingen om «det mørke».⁴⁹⁰ Pesten spredte seg i følge mange av skolebøkene- raskt over landet, og befolkningen hadde små muligheter til å verge seg mot katastrofen.⁴⁹¹ «Den store morder slår til» var navngitt et av kapitlene i Ustvedts bok *Svartedauden: en litterær- historisk beretning om massedød og overlevelse*, og skolebøkene bærer preg av samme dystre skildringer, i ulik grad.⁴⁹² Bøkene hevder at Norge var preget av en stor befolkningsnedgang i seinmiddelalderen. Samtidig, kan vi finne trekk av den romantiske middelalderen, med fokuset på at de overlevende fikk det bedre i etterkant av svartedaudens herjinger. De overlevende begynte å flytte fra dårlige gårder til gode gårder som nå var blitt ledige, og fikk på den måten bedre levevilkår i følge Stenersen med medforfattere.⁴⁹³

På den andre siden, er den moderne og nye middelalderen fremtredende i noen av skolebøkene. Bøkene fra perioden 1970- 1990 og utover etterstreber et mer nøytralt historiesyn som vi har sett, på områder som kildearbeid til tross for at svartedauden fortsatt blir omtalt som en dyster periode i bøkene. Her finner man trekk fra den nye og moderne middelalderen. *Norges og verdenshistorie før 1850* (1984) har sett på maktforhold i seinmiddelalderen i sammenheng med sin fremstilling av pesten, noe som kan knyttes til den nye middelalderen som tradisjon.⁴⁹⁴ *Historie vg2- 3* (2013) har etterstrebet et mer nøytralt historiesyn, og fortellertradisjonen er mellom den antikvariske og romantiske middelalderen. Vi får dermed inntrykk av fremstillingen av den nye middelalderen, i følge Melves

⁴⁸⁹ Moseng 2006:24.

⁴⁹⁰ Melve 2016:18.

⁴⁹¹ Stenersen mfl.1983:66.

⁴⁹² Ustvedt 1985:17.

⁴⁹³ Stenersen 1983:67.

⁴⁹⁴ Alnæs 1984:161.

analyseapparat.⁴⁹⁵ Utviklingen kan ha sammenheng med et forskningsfelt som samtidig har vært preget av utvikling og nye perspektiv. Historiker Moseng har i sin doktorgrad om uttalt at: «Vi vet ganske mye om pest. Men forholdsvis lite om pestepidemier i Norge og i Norges nærrområder i seinmiddelalder og tidlig nytid».⁴⁹⁶ Dette kan understreke at forfatterne kan ha etterstrebet en mer drøftende fremstilling av svartedauden, da det er ulike perspektiv knyttet til svartedauden som forskningsfelt. Eksempelvis kan forskning tyde på at befolkningsnedgangen var stor som en følge av svartedauden, men det er vanskelig å kartlegge hvor stor den var med tall. Forfatterne kan ha mål om å formidle dette til elevene, gjennom et mer nøytralt historiesyn.

Som analysen har sett på, til tross for at svartedauden er fremstilt som en nedgangstid i norsk historie i lærebøkene, har fremstillingen av pesten endret seg over tid. Det har stadig vokst frem nye måter å tilnærme seg ulike aspekter av fortiden på og svartedauden i denne sammenhengen. Dette kan ha sammenhengen med norsk pestforskning som har blitt gjort i løpet av årene lærebøkene har blitt utgitt. Det finnes nye måter å spørre og få svar på, uten at etablerte tradisjoner må vike, noe vi ser i skolebøkene.

Betegnelsen «mannedauden»

Betegnelsen «mannedauden» kan gi assosiasjoner til svartedauden som en årsaksforklaring til at en stor del av befolkningen døde. Bøkene gir ikke en konkret begrunnelse på hvorfor betegnelsen «mannedauden» ble brukt, men det er trolig en betegnelse for å illustrere pesten økonomiske og demografiske virkningene av pesten i følge Moseng.⁴⁹⁷ Betegnelsen som en omtale av pesten blir brukt i lærebøkene fra 1909 til 1985, og etter 1980- tallet brukes ikke betegnelsen lengre som en beskrivelse av svartedauden. «Mannedauden» blir brukt til og med i skoleboken *Norges og verdenshistorie før 1850* (Alnæs), fra 1984. Skolebøkene *Historie vg2-3*(2013) og *Veier til vår tid: Norges og verdenshistorie før 1850* (2000) har henvist til mannedauden som samtidens navn på pesten.⁴⁹⁸ Dette forsterker inntrykket av hvor omfattende forfatterne av bøkene mener svartedauden kan ha vært, og de har trolig brukt betegnelsen for å skape et dystert bilde av pesten. Forfatterne er fra 1984 er likevel ikke mer nøytral i sin fremstilling av svartedauden. Det er likevel et dystert bilde av svartedauden

⁴⁹⁵ Melve 2016:26.

⁴⁹⁶ Moseng 2005:24.

⁴⁹⁷ Moseng 2006:238.

⁴⁹⁸ Aastad mfl.2013:100.

leserne sitter igjen med etter å ha lest skolebøkene. Forfatterne kan ha valgt å nyansere bruken av betegnelsen fra 1980- tallet, da nye forskningsperspektiv kan ha fått innpass og vist at andre demografiske og økonomiske faktorer kan ha hatt betydning for nedgangen i seinmiddelalderen. Eksempelvis klima som vektlagt i *Nordmenn før oss* (1974).⁴⁹⁹

Klima og medisinsk historie

Klima er et tema som blir satt i fokus fra 1970- årene. *Nordmenn før oss* (1974) av Bull har sett på klima som et moment i sammenheng med Norges nedgang.⁵⁰⁰ Alnæs har og fokusert på klima som tema i *Norges og verdenshistorie før 1850* (1984). Boken stiller seg drøftende til om klimaet kan ha hatt innvirkning på befolkningsnedgangen.⁵⁰¹ Audun Dybdahl skrev i sin artikkel fra 2010 at «klimaet er i vinden som aldri før. Været har alltid vært et populært samtaleemne.» Klimatologi ble trukket frem som et aspekt som trolig hadde blitt undervurdert som forklaring.⁵⁰² Dette kan tyde på at det klimatiske forskningsfeltet har vært under utvikling, og at det er først fra 1970- tallet at det ble fokus i skolebøkene vi har sett på.

Medisinsk historie blir først et tema i de utvalgte bøkene fra 1991. *Grunntrekk i norsk historie: fra vikingtid til våre dager* (1991) har tatt for seg bakgrunnen for pest og hvordan svartedauden oppstod.⁵⁰³ Historiker Moseng hevdet i 2006 at det har vært medisinske og historiske tradisjoner fra det forrige århundret og dette med omfattende forskningslitteratur.⁵⁰⁴ Det kan være at forfatterne har basert seg på forskningen som er gjort, for å kunne fremstille svartedauden på en mer nyansert måte i boken. Ved å legge fokus på medisinsk historie og kilder til grunn for sine antakelser i teksten, blir fremstillingen av svartedauden mer nøytral sammenlignet med de andre bøkene.⁵⁰⁵

På den andre siden, mener Moseng at ingen av forsøkene knyttet til medisinsk og historiske tradisjoner kan sies å være tilfredsstillende.⁵⁰⁶ Timetallet for historieundervisning i skolen er i tillegg ikke høyt, og elevene skal gjennom mange hundre års norsk historie på kort tid, og det kan av den grunn være naturlig at forfatterne må utelukke deler av historien.⁵⁰⁷ Forfatterne av

⁴⁹⁹ Bull 1974:67.

⁵⁰⁰ Bull 1974:67.

⁵⁰¹ Alnæs 1984:161.

⁵⁰² Dybdahl 2010:184.

⁵⁰³ Danielsen mfl.1991:81.

⁵⁰⁴ Moseng 2006:24.

⁵⁰⁵ Danielsen mfl. 1991:80.

⁵⁰⁶ Moseng 2006:24.

⁵⁰⁷ Kvande og Naastad 2013:167.

skolebøkene kan dermed tatt et valg om å ikke fokusere på medisinsk historie. Skolebøkene bærer likevel preg av å ha sammenheng med forskningsfeltet, men de er likevel ikke problematiserende og drøftende. En mulig forklaring er at lærebøkene i større grad har i oppgave å formidle historien og ikke stille spørsmålstegn ved den.

Avsluttende ord

For å konkludere, er et gjennomgående trekk at svartedauden blir fremstilt som en nedgangstid i skolebøkene. Den norske litteraturforskeren Yngvar Ustvedt har gitt boken sin tittelen *Svartedauden- en litterær- historisk beretning om massedød og overlevelse*, som nevnt innledningsvis. Et av kapitlene som omhandler svartedaudens utbredelse i Norge ble navngitt «den store morder slår til».⁵⁰⁸ Svartedauden er i likhet med Ustvedts beskrivelse, fremstilt som en dystre epoke i historien i bøkene. Lærebøkene har fra 1909 og frem til 2013 fortsatt videreført fremstillingen av svartedauden som en nedgangstid i seinmiddelalderen. Men på den andre siden er det punkter som kan trekkes frem som ulike.

Bruk av ord som forsterker nedgangen som «mannedauden» er på den andre siden kun brukt frem til 1985. Det er en mer nøytral ordbruk bruk om pesten i årene etter, men det er fortsatt et dystert bilde av svartedauden som blir fremstilt i lærebøkene.⁵⁰⁹ Det ser ut til at det er et gjennomgående syn at «den store morder slår til», i alle skolebøkene fra perioden 1909 til 2013.

⁵⁰⁸ Ustvedt 1985.

⁵⁰⁹ Ustvedt 1985.

Litteraturliste

- Andresen et al. (2015). *Å gripe fortiden- innføring i historisk forståing og metode*. Oslo: Det norske samlaget.
- Angvik, Magne (1982). «Skolebokanalyse som tema for lærerutdanning og forskning». *Norsk pedagogisk tidsskrift*. No 66, Norsk lektorlag Norsk lærerlag.
- Benedictow, Jørgen Ole (2002). *Svartedauden og senere pestepidemier i Norge Oslo*: UNI pub Forlag.
- Benedictow, Jørgen Ole (2006). *Svartedauden i Norge: ankomst, spredning, dødelighet*. Oslo, Collegium Mediale.
- Bjørndal, Bjarne (1967). *Om lærebøker: vurderingskriterier: forskningsoppgaver*. Kristiansand: Universitetforlaget.
- Bøe, Bjarne Jan og Knutsen, Kjetil (2013:146). *Innføring i historiebruk*. Kristiansand, Chappel Damm Høyskoleforlaget.
- Bøe, Bjarne Jan (2010). «Hvordan bør historien fortelles?» Stavanger, Universitet i Stavanger.
- Børe, Bjarne Jan (1995). *Faget om fortiden Oslo*: Universitetforlaget.
- Dahl, Ottar (1989). *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Kristiansand: Edgar Høgfelddt.
- Dybdahl, Audun (2010). «Klima og demografiske kriser i Norge i middelalder og tidlig nytid» i *Historisk tidsskrift*. Utgave 2. Universitetforlaget.
- Dybdahl, Audun (2006). «Identifisering av gårdsnavn i gamle kilder» i *Historisk tidsskrift* Bind 85. Oslo: Universitetforlaget.

- Gozzoli, Maria Christina (1979). *Lær å kjenne gotikken*. Oslo: Dreyer.
- Haugers, Torill T. *Det kom et skip til Bjørgvin i 1349*. Oslo: Gyldendal forlag.
- Helle, Knut mfl. (2013). *Grunnbok i Norges historie. Fra vikingtid til våre dager*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helle, Knut og Romsdal, Paal (1974). *Historie- hva, hvordan, hvorfor? Fagdidaktikk innføring for nye grunnfagsstudenter i historie*. Universitet i Bergen: Historisk institutt.
- Hellerud, Synnøve og Moen, Sigrud (2006). *Historie*. Oslo: Aschehoug.
- Holmsen, Andreas. *Den store mannedauden* (1984). Oslo: Universitetsforlaget.
- Holmsen, Andreas og Simensen, Jarle (1968). *Norges nedgang- senmiddelalder*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hovland, Brit Marie (2016). *Historie som skolefag og dannelsesprosjekt 1889- 1940. En historiografi ut fra folkeskolens historiebøker*. Oslo, Institutt for pedagogikk, Det utdanningsvitenskapelige fakultetet.
- Høigård og Ruge (1963). *Den norske skolens historie*. Oslo: J.W Cappelen forlag.
- Imsen, Gunn (2005). *Elevenes verden: Innføring i pedagogisk psykologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johnsen, Egil Børe (1989): *Den skjulte litteraturen: en bok om lærebøker*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johannessen, Finn Erhard (2006) «Tro og vitenskap- tilsvar til Ole Georg Moseng» i *Historisk tidsskrift* (Volum 86).

- Justvik, Nils Martin (2014). *Lærebokas dominerende posisjon i historieundervisningen- bare for elevenes skyld?* Universitet i Agder: Acta Didactica Norge.
- Kaldal, Ingar (2014) «Edvard Bull d.y. Arbeiderminnene og sosialhistoria». Norsk folkehistorie.
- Kjelstadli, Knut (1999). *Fortida er ikke det den engang var: en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetforlaget.
- Kleppen, Pål (1932). *Historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Knutsen, Paul (2002). *Analytisk narrasjon. En innføring i historiefagets vitenskapsfilosofi*. Lillehammer: Fagbokforlaget.
- Kvande Lise, Naastad Nils (2013). *Hva skal vi med historie?* Oslo, Universitetforlaget.
- Langset, Kjersti (2008). *Håp i det håpløse*. Universitet i Bergen: Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium.
- Lillestrøm, Berthine Skogli (2016). *Menneskerettigheter i samfunnsfag- en lærebokanalyse*. Masteroppgave. Universitet i Oslo: Reprosentralen.
- Lindanger, Birger (2004). «Medisinsk historie» i *Heimen*, Bind 41.
- Lunden, Kåre (2008). «Mannedauden 1349-50 i Noreg- kronologisk og geografisk spreining» i *Historisk tidsskrift*, Bind 86.
- Lundestad, Geir (2015). *Øst, vest, nord sør. Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. Oslo: Universitetforlaget.

- Lund, Erik (2016). *Historikdidaktikk- en håndbok for studenter og lærere*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Lund, Erik (2011). *Historiedidaktikk- en håndbok for studenter og lærere*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Melve, Leidulf (2016). *Hva er middelalderen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mikalsen, Kristin. *Historieformidling og oppdragelse. Nazisme og andre verdenskrig i norske og tyske lærebøker i historie fra 1950- tallet til i dag*. Masteroppgave, Universitet i Tromsø.
- Moseng, Ole Georg (2007). «Om forståelsen av epidemier fra fortida. Svar til Finn Erhard Johannessen» i *Historisk tidsskrift*. Bind 86, s.289-295.
- Moseng, Ole Georg mfl. (2007). *Norsk historie 750-1537*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moseng, Georg Ole (2006). *Den flyktige pesten*. Vilkårene for epidemier i Norge i seinmiddelalder og tidlig nytid. Doktorgradsavhandling, Universitet i Oslo.
- Myhre, Jan Eivind (1996). «Noen hovedtrekk i norsk historieforskning 1970-1995» i *Historisk tidsskrift*. Bind 75. Nummer ½. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nielsen, Yngvar (1904). *Af Norges historie*. Stockholm: A.- B Ljus Forlag.
- Nora, Pierre (1988). *Realms of Memory*. New York: Columbia University Press.
- Ohman Nielsen, May Britt (2004). *Historiedidaktikk i Norden 8*. Nr.45 i Skriftserie fra Institutt for historie og klassiske fag. Trondheim: Norges teknisk- naturvitenskapelige universitet.
- Ryymin, Teemu Sakari mfl. (2019). «Hovedtendenser i norsk historievitenskap 1969-2015 belyst gjennom doktorgradsavhandlinger» i *Historisk tidsskrift*. Bind 98.

Universitetforlaget.

- Sandnes, Jørn og Salvesen Helge (1978). *Det nordiske ødegårdsprosjektet*. Oslo: Universitetforlaget.
- Sejersted Francis (2018). «1814- Det selvstendige Norges fødsel». Tilgjengelig fra: [https://snl.no/1814 - Det selvstendige Norges fødsel](https://snl.no/1814_-_Det_selvstendige_Norges_fødsel) (Hentet: 12.01.2019).
- Sejersted, Francis (1995). «Historiefagets fortellinger» i *Nytt tidsskrift*, Oslo.
- Stabell, Tone og Ugland, Ellen (2012). *Å lykkes med litterære tolkninger*. Oslo: Cappelen Damm.
- Stiftelsen Modums Blaafarveværk (1980). *TH. Kittelsen- De lyse årene i Sigdal*,
- Stugu, Svein Ola (2016). *Historie i bruk*. Oslo: Det norske samlaget.
- Thue, Fredrik (2019). «Den historiske allmenndannelse. Historiefaget i høyere/videregående skole, 1869-2019». OsloMet- Storbyuniversitet.
- Tjomsland, Reidun S (1980). *Analyse av lærebøker i historie*. Bergen: Norsk lærerakademi.
- Ustvedt, Yngvar (1985). *Svartedauden. En litterær- historisk beretning om massedød og overlevelse*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Walløe, Lars (2010). «Var middelalderens pest og moderne pest samme sykdom» i *Historisk tidsskrift*, Volum 82.
- White, Hayden (2014). *Metahistory. With a New Preface. The Historical Imagination in 19 th- Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Whittich, Walter Arno og Schuller, Charles F (1953). *Audio- visuals materials: their nature and use*. New York: Harper & brothers.

Lærebøker:

- Aastad, Svein med flere (2013). *Historie vg 2-3*. Oslo: Cappelen Damm.
- Alnæs, Karsten (1984). *Norges og verdenshistorie før 1850*. Vest- Agder: Aschehoug forlag.
- Benedictow, Ole Jørgen (2000). *Veier til vår tid- Norges og verdenshistorie før 1850*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Benedictow, Ole Jørgen (1997). *Veier til vår tid- Norges og verdenshistorie før 1850*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bull, Edvard (1948). *Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- Bull, Edvard (1959). *Nordmenn før oss: Norgeshistorie for gymnaset*. Oslo: Johan Grundt Tanum forlag.
- Bull, Edvard (1970). *Nordmenn før oss- Norgeshistorie for gymnaset*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- Bull, Edvard (1974). *Nordmenn før oss*. Oslo: Tanum forlag.
- Danielsen, Rolf med flere (1991). *Grunntrekk i norsk historie. Fra vikingtid til våre dager*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johnsen, Oscar og Pedersen, Tord (1909). *Norgeshistorie for gymnasiet*. Kristiania: H. Aschehoug.

- Johnsen, Oscar og Pedersen, Tord (1918). *Lærebok i Norges, Sveriges og Danmarks historie for gymnasiene*. Kristiania: H. Aschehoug.
- Scheel, Fredrik (1940). *Norges og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet*. Oslo: Aschehoug forlag.
- Scheel, Fredrik og Wildhagen, Fredrik Christian (1932). *Norges og de andre nordiske rikers historie. Lærebok for gymnasiet*. Oslo: SOME & CO.S forlag.
- Slagstad, Rune (2001). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag.
- Stenersen, Øivind med flere (1985). *Norge 1 før 1850*. Oslo: Cappelens forlag.
- Øverås, Asbjørn og Midgaard, John (1963). *Norges historie: med hoveddrag av de andre nordiske lands historie. For gymnas og lærerskoler*. Oslo: H. Aschehoug & co.

Læreplaner:

- Kirke og undervisningsdepartementet (1922). *Normalplanen for landskolen av 1922*. Kristiana: J.M Stenersen Forlag.
- Kirke og undervisningsdepartementet (1939). *Normalplan for byfolkeskolen av 1939*. Oslo: Aschehoug forlag.
- Utdanningsdirektoratet (2009). *Læreplan i historie- fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Utdanningsdirektoratet (1996). *Læreplan VGO eldre historie og nyere historie*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.